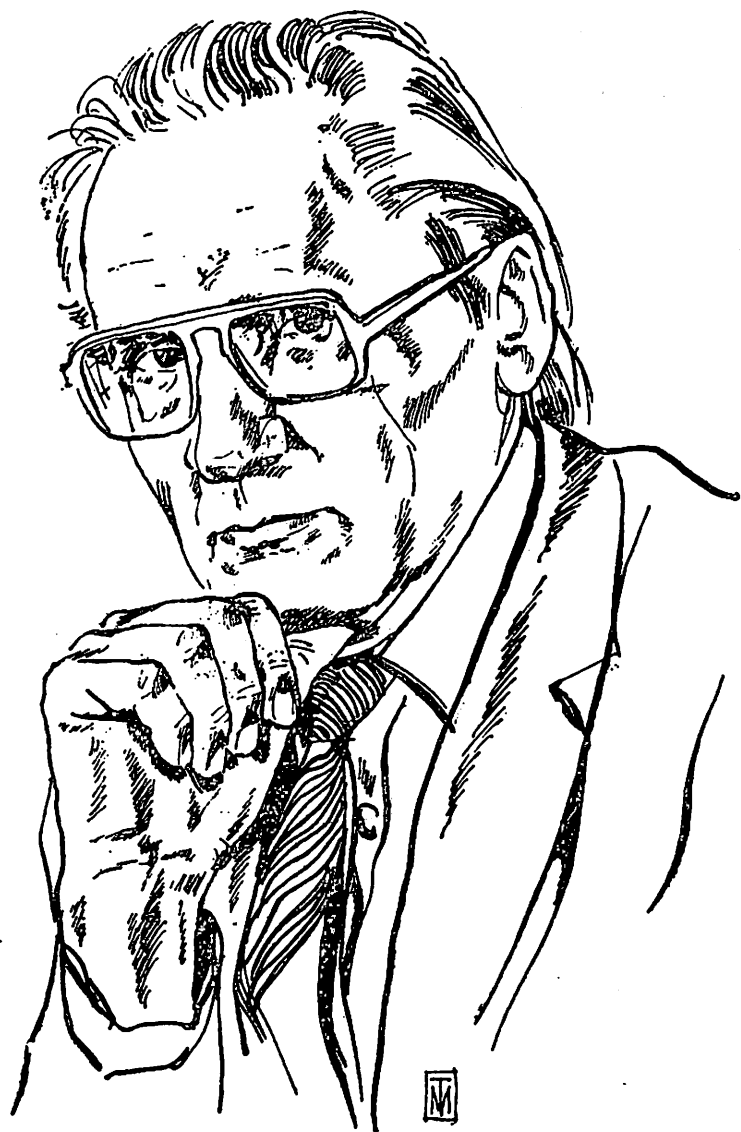

МИХАЙЛО
ІВАСЮК

ЛИЦАРІ ВЕЛИКОЇ ЛЮБОВІ

РОМАН

Художник М. М. Томчаній

УЖГОРОД
ВИДАВНИЦТВО «КАРПАТИ»
1987

Дорогому Ростиславу Андрійовичу Братуню, талановитому поетові й великому другу мого сина — композитора Володимира Івасюка.

Автор

Розділ Перший

Новий роман українського советського письменника із Черновців вводить читателя в події другої половини XVII століття, коли після визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.) на Східній Буковині посилювалася боротьба трудящих проти соціального й національного гніту. С його сторінок предстануть уже знайомі по попередньому роману «Баллада про всадника на білому коні» персонажі — захисник народних інтересів Мирон Дитинка, його мужественна й ніжна жінка Артемія, їх вірні побратими, а також нові герої тих часів.

Рецензенти: К. П. Волинський, Г. М. Штонь

— Що ти за один, чоловіче добрий? Ніби й не його запитували. Стояв незворушно на горбку, піднявши обличчя до неба, ясно вцілюваного зірками. Відтак підніс до очей щось темне, схоже на буковий палик. Усе це вселяло здивування і навіть страх.

— Гей, мандрівниче, ти глухонімий?

— Чого ти причепився до нашого неба?

Нічирк.

Троє людей у солом'яних брилях трималися віддалік. Переминалися з ноги на ногу. Очі вросли в таємничого прийшлика. Коли падала зірка і вогненным батоном сікла відстань між небом і землею, чоловік вигинався дугою і водив темним паликом так, як падав небесний вогник. А коли вогник зникав, у ньому, здавалося, слабшала якась потайна пружина. Він випростовувався, та невдовзі знову усвідлював свого палика у небесну твердь, ніби боявся прогавити щось таке, від чого залежала його доля.

Селяни розглядали чудернацького прибульця насторожено: чи не придибало разом із ним якесь лихо? Адже цілий тиждень землею сікли сердиті вітри, наганяли хмар, колотили лісами й садами, трікотили громи, сіючи тривогу, неспокій...

Часи були погані. Боярська челядь бігала селами, забирала все, що люди придбали тоді, коли володарем буковинської землі був Мирон Дитинка, й карала тих, що тягли руку за розбійником. Після довгих сльотавих днів трохи розпогодилося, сонечко засміялося, ліси й сади озвалися голосами птахів. Але ось тобі нова заморозка — селами почав ходити оцей парубік, безвусий і довговолосий, як Дитинка. Чи не накличе він з темного неба якоїсь гризоти на людські душі?

Ніч уже зблідла.

— Та скажи, чоловіче божий, хто ти єси?

Широкоплечий юнак одягнений в оксамитові штани й суковний камзол. З плечей у нього звисав рожевий плащ, на голові — круглий капелюх, зсунутий ледь набакир і оздоблений рожевою, як і плащ, квіткою. Не був схожий ні на вояка, який іде найматися до якогось князя, ні на купця, ні на попа.

— Це якийсь ворожбит, люди добрі, — почувлося з гурту перехожих.

— Ні, він чорнокнижник, — переінакшив другий.

— І чого ми чипимо коло нього?

— Може, його прислав воевода, аби придивлявся до нашого краю та нашого неба?..

Нарешті незнайомець озвався:

— Я, люди добрі, не чорнокнижник і не ворожбит, а звіздар Іван Курилюлька. Вчені мужі Стамбула й Флоренції знають мене. Але називають не Курилюлькою, а Джованні Куреллі. Бо я приятель і помічник славного звіздаря Чезаре Бартоллі. А він — ширий шанувальник іль гранде Джордано Бруно і супротивник крутія Мішеля Нострадамуса.

З тієї мови ніхто нічого не збагнув.

— Коли ти такий мудрий, то що робиш на буковинському горбку? — спитали зі зловтіхою.

— Шукаю дорогу до Мирона Дитинки.

— Хіба Дитинка вже на небі?!

— Ні-і... Просто, коли люди не знають, куди йти, то зірки показують їм дорогу.

— А нащо тобі знати ту дорогу?

— Щоб показати людям.

— І ти маєш силу це зробити?

— Маю.

— Звідки?

— Беру її зі світла зірок, що летять над нашим краєм, бо то є душі предків, які освітлюють нам серце і розум...

— А що то в тебе за кавалок якогось дрючка?

— Оце? — Курилюлька покрутив у руках загадковий предмет. — Це зорова трубка. Крізь неї краще бачу, що діється на небі...

Хоч цей звіздар, чи як там він себе називає, і незвичний, але чимось викликав симпатію.

— Коли повернеться до нас Дитинка? — запитав з надією літній селянин.

— Знайди його! Без нього життя нам немає.

— Боярин геть уже обдер...

— Як пішов Дитинка — діти почали вмирати.

— Навіть небо плаче за ним — дощі ллють, мов із коновки. Якби вернувся Дитинка, вітри розвіяли б хмари.

— Ми б мали світлу годину.

— Чи не схопили Дитинку турки? — запитав старий селянин з суворим обличчям.

Іван Курилюлька не вперше чув подібне. На серці було прикро. Що мав відповісти? Буковинська земля марила Дитинкою. Тільки в ньому бачила своє полегшення, бо лише він носить у грудях усі рани кріпацького люду.

— Я знайду його, — мовив твердо. — Зорі розкажуть про ваші кривди.

Одв'язав коня від грабового куща й повів на дорогу. «О, сеньйоре Чезаре Бартоллі, якби ти знав, що мовлю до цього убогого люду, які сподівання у нього вселяю!..»

Звіздар поклонився юрмі, сів на коня і помчав зарослою споришем дорогою на схід — туди полетіло найбільше зірок, яскравих, як спалахи блискавиць. Правда, сьогодні субота. А субота, звісно, не приносить гараздів. Але завтра неділя — день сонця, світла, жовтої барви, яка нагадує про золото, а з ним і про щастя та славу. Так, завтрашній день принесе втіху.

Та Курилюлька помилився. У неділю небо над Буковиною затягли хмари. Сонце ніби навмисне сховалося, аби збити подорожнього на манівці. Але той не журився — йшов, куди очі дивилися. Ніч застала його в дорозі. Якось непомітно розійшлися хмари. Курилюлька зупинив коня і довго розглядав небо у зорову трубку. Аж над ранок добрався до Урвиколіс. Звістка про звіздаря випередила його самого. Тут уже знали, куди він іде і чому дивиться на небо у якийсь зачарований патик. Один кріпак підійшов до нього й сказав:

— Чого мучишся? Я знаю, де наш Дитинка.

— То скажи й мені.

— А даси подивитися у цей патик?

— Бери, — посміхнувся Курилюлька.

Кріпак довго мружив то одне, то друге око. Руки у нього трусилися, на чолі виступили краплі поту. Нарешті повернувши зорову трубку і промовив:

— Нічого не бачу. Дитинка мені не показується.

— Ти казав, знаєш, де він, — нагадав Курилюлька.

— Білий кінь повіс його туди, — селянин показав пальцем у бік Дністра.

Курилюлька не сказав більше ні слова. Треба було поспішати до Дністра.

Іван Курилюлька чимало світу побачив, чимало гіркого зазнав.

На краю Вижниці його схопили татари й погнали разом з іншими бранцями до Дністра. Багато днів гнали до Акермана, на ярмарок. Там грецькі й турецькі купці скуповували бранців за безцінь і перепродували у Криму й Туреччині. П'ятнадцятирічному Іванкові Курилюльці поталанило: його купив турок Мустафа, який не займався торгівлею людьми, а перевозив через Чорне море до Польщі й на Україну всілякий крам. В Іванкові Мустафа побачив непоганого помічника і перевіз його в невелике турецьке містечко неподалік від Стамбула.

Довкола Івана — чужа чужина. До того ж на кожному кроці — небезпека, ненависть і погорда: пантруйся, бо загинеш, тебе, гяура, зацькують правовірні!

Курилюлька збагнув істину: не журитися, гризтися треба, а вміти постояти за себе. Працював у крамниці Мустафи, де можна було купити все — від в'яленої риби до найдорожчого сукна. З ранку до вечора продавав крам, догоджав покупцям. Мустафа полюбив чесного і кмітливого хлопця. Правда, інколи сердився за його доброту. Справа в тому, що Мустафа мав брата Абдурахмана, у якого було десятеро дітей. Ті діти вічно ходили брудними й голодними. Мустафа давав їм інколи поїсти, але найчастіше відганяв грубою лайкою, погрожував буком. Гяур Іванко не обзивав дітей, а завжди чимось пригощав.

Минуло три роки. Іван підріс, змужнів. Добре розмовляв по-турецькому і по-грецькому, бо там було багато греків.

Якось Мустафа повернувся з далекої дороги і привіз силу-силенну всілякого краму. Після кількадевного відпочинку мав перевезти усе це до Акермана, а звідти — до Кам'янця, Львова і навіть Кракова. Був певен, що йому поталанисть з тим товаром, матиме добрячий прибуток. Та доля повернулася до нього спиною: разом із крамом Мустафа привіз додому ще й чуму. Він заслаб першим. А за ним — жона і троє дітей. Іванка врятував од загибелі Абдурахман, який шанував доброго гяура більше, ніж рідного брата Мустафу.

Абдурахман не любив купецьких справ. Він цілими днями тинявся по містечку й шукав такого, як сам, для балачок про святі речі, які цікавили його понад усе. Про дітей, був переконаний, мав журитися аллах та його пророк Магомет. Мустафа вважав Абдурахмана дурником, мудрагелем і терпіти його не міг.

Навідавшись випадково до Мустафи, Абдурахман з жахом побачив, що братові і його родині залишилося три чисниці до смерті.

— Тікай, гяуре! — крикнув до Іванка. — Тут поселився нечистий дух. Не хочу, щоб ти загинув, бо в тебе серце, як у найкращого правовірного.

— Куди ж тікати? — спитав розгублено.

— До мене. Сюди зараз прибіжать спагії, усе підпалять разом із людьми.

— Живими і навіть не слабими? — здивувався Іванко.

— Розуміється, тільки попадись їм у руку.

Іванко перед тим, як дременути з зачумленого дому, забрав із крамниці усі гроші — куруші і цехіни.

Тільки вони відбігли на сто-двісті кроків, як ціла бранджа спагіїв оточила й підпалила крамницю.

Зажурений і збентежений, Курилюлька подався за своїм рятівником. Для хлопця почалася нова смуга в житті. Добралися на околицю містечка. З домівки Абдурахмана вийшли дві його жони, але, побачивши чужинця, вернулися в дім. Там віде було стати: Іванка оточило десятеро дітей, дрібних, як біб. Вони знали доброго гяура, котрий завжди пригощав їх, і тепер простягали до нього руки. Але він не мав що дати. Вийшов мовчки на вулицю і рушив до найближчої крамниці. Накупив усілякого добра і приніс дітям.

Абдурахман зиркав то на дітей, які одразу накинулись на їжу, то на Курилюльку. Нарешті прорік:

— Віднині ти, гяуре, будеш моїм бранцем.

— Що-о-о? — ніби недочув Курилюлька.

— Ти — мій раб, — повторив Абдурахман з притиском і згорда. — Я отримую тебе у спадок від мого дорогого брата.

— Ти дурний від народження чи, може, з голоду у тебе тут перемішалось? — засміявся Курилюлька і постукав бундючного господаря вказівним пальцем по чолі.

— Тут усе гаразд, гяуре, — не образився той. — А от жити, мов сказився, — щодня горлає, що жерти хоче. Без тебе пропаду з оцим стадом правовірної малечі. Мусиш допомагати...

Абдурахман не давав своєму несподівано успадкованому бранцю ніякої роботи, не цікавився ним, не годував, бо сам аж світився з голоду. Курилюлька рятувався тими грішми, що прихопив у крамниці Мустафи. Купував рибу, хліб, рис і ділився з Абдурахмановими дітьми та жонами. Малі бігали вулицями й хвалилися перед сусідськими дітьми:

— Наш бранець — найкращий з усіх. Його нам аллах послав. Він усього приносить...

Ті прибігали цілими зграйками й витріщалися на бранця, присланого самим аллахом.

Абдурахмана не гризла турбота про дітей і жон. Зранку зникав кудись і заявлявся, коли сонце було на сажень від обрію. Часом приносив клунок з тим, що десь заробив, украв чи випросив. Віддавав його жонам. Сам же сідав на великому камені, перед єдиним вікном домівки, застигав у перухомості, неначе засинав. Курилюлька якось не витримав:

— Ти, Абдурахмане, турецький святий. Я тебе добре зрозумів. Але нам з тобою не по дорозі. Незабаром у мене закінчатся куруші, чим годуватиму твоїх дітлахів? Дивитися, як вони голодують? Такий ясир нічого не вартий.

— А чого тобі? — Абдурахман аж відкрив свій великий рот з довгими, почасти викришеними зубами.

— Втечу, Абдурахмане, — погрозив Курилюлька.

— Куди втечеш?

— До Стамбула чи Трапезунда.

— Того не роби. Правовірні не люблять, коли нечестивий гяур тікає...

— Ні до чого мені твої правовірні.

— Поженуть на галери. Хіба там ліпше?

— Плюю на ваші галери. Мені вже вісімнадцять років — можу постояти за себе. Нічий руки не дотягнуться до мене.

— А мої?

Абдурахман сам засміявся зі своїх слів.

— А вони не повсихали б? Я ж твоїх дітей уже три роки годую. Ти міг би віддати мене на галери?

— Нізачо, любий гяуре. У тебе серце краще, ніж у мого покійного брата. Але в корані сказано, що тікати рабові од свого господаря — великий гріх.

Абдурахман втупив у нього свої чорні, немов затягнуті поволокою, очі. У них не було ні злостивості, ні хитрощів, а лише глибокий сум.

— Ми вже звикли до тебе. Я й мої діти...

— Мустафа купив мене в Акермані за кілька дукатів. Думав перепродати в Трапезунді чи Стамбулі, але я припав йому до серця. То був добрий чоловік, хоч і мав тебе за останнього телепня. Я знав, що колись поїду з крамом до Акермана або навіть до самого Львова і звідти втечу на Буковину, до нашої Вижниць. Та я не квапився — хотів надивитися на ваш турецький світ. І вже надивився — він не вартий печеної цибулини. Тепер думаю тікати, Абдурахмане. Ти — поганий турок, маєш страшенно ледачі руки. Кажеш, вони потягнуться за мною. Це не дивина — раби завжди хочуть

мати рабів. Ти, пікчемний магометник, не вартий доброго слова, мрієш про невільників... Гидко дивитися на тебе.

— Е-е, ти мудрагель, гяуре, — жалісливим тоном сказав ображений турок.

— Я б тобі набив пику за те, що вважаєш мене своїм невільником.

Курилюлька почав сердитися.

— А як я вилізу з нужди?

— Спитай свого Магомета.

Минуло ще кілька тижнів. Курилюлька страшенно сердився на ледачого турецького святого, та одного дня повеселішав. Увечері сказав Абдурахману:

— Поведеш мене до Стамбула на базар.

— Навіщо? — здивувався.

— Продавати...

— Як — продавати?

— Так, як турки продають людей. Тільки щоб не дозволяв обмацувати мене і зазирати, як коняці, в зуби, бо пушу тобі кров з носа. Гроші забереш собі. Годуватимеш за них своїх жінок і дітей.

Сказане вразило Абдурахмана. Знав: у цього гяура добре серце, але щоб доброта могла бути здатна на такий вчинок!.. Ще світ такого не чув, аби невільник давав своєму господареві подібні поради. Йому й самому спадало на думку, що рано чи пізно доведеться продати свого бранця, але, гадав, це буде ще не скоро.

Наступного ранку Абдурахман, як завжди, подався у містечко. Увечері гяура вдома не застав. Невже таки повівся кудись?

Але бранець прийшов. Діти купкою обступили його з усіх боків, він роздавав їм хліб і всілякі ласощі. Абдурахманові жони стояли збоку й спостерігали. Одна з них мовила чоловікові:

— Дивись, ніби не ти, а він їхній батько.

Після короткої мовчанки Абдурахман сказав Курилюльці:

— Завтра поїдемо до Стамбула. Зроблю, як ти хочеш.

Може, так буде краще для тебе і для нас...

— Продаси? — Курилюлька скосив на турка очі. — І кому ж?

— Якомусь купцеві, такому, як був мій брат Мустафа. Ти маєш до цього хист. Мої діти їздитимуть до тебе...

Курилюлька ніби вкололи. Спитав зневажливо:

— Хочеш і з проданого мати зиск?

Абдурахман не відповів.

Уранці вони подалися до невеличкого брудного порта.

Курилюлька назавжди покидав приморське торгове містечко. Після смерті Мустафи йому нічого було тут робити. Попереду був Стамбул, який ввижався йому не містом, а жахливим і прекрасним чудовиськом, яке лякало й приваблювало. Хлопцеві хотілося у широкий світ. Рідний край був далеко, тут же ніщо не тримало, ніщо не могло причарувати. А зі Стамбула можна б добратися на Буковину. Відчував, що вже настав час для втечі. Але як це зробити? Кидатися стрімголов у невідоме — нерозумно. Тримався упевнено, незалежно, навіть пиховито, неначе був найрозумніший в Османській імперії. За роки перебування між турками спостеріг, що тут поважають тільки грубу силу, відступають тільки перед зухвальством і рішучістю. Турки і вбивати люблять, бо відчувають у тому силу, вселяючи в людей страх.

У Стамбулі паморочилося в голові від людської метушні, гамору. Довелося довгенько блукати. Курилюлька зупиняв людей і запитував, де продають рабів. На нього витріщалися, міряли очима з ніг до голови. Дехто скептично посміхався й глузливо казав:

— За цього бранця нічого не візьмеш, молодче. Він уже старий і немічний — шкіра та кістки...

— Зате це — турецький святий.

Курилюлька ледве стримував сміх. Цілком поважно спитав одного:

— А за такого, як я, скільки можна взяти?

— Двадцять дукатів, не менше.

Курилюлька штовхнув у бік Абдурахмана:

— Чуєш, турку? Ти в своїй Туреччині нічого не вартий, а я — ціле багатство.

— У нас ніхто нічого не вартий, — махнув рукою Абдурахман. — Але якщо я продам тебе за такі гроші, то розбагатію. Хоч раз у житті.

Незабаром дісталися на широченний майдан, де торгували невольниками. У Курилюльки защемило серце: тут лунали слов'янські мови, а серед них і рідна українська. Бранці з Волині, Поділля, Галичини... З Буковини у той день не було жодного. Всі худючі, похмурі, пригнічені... За них вирішують їхню долю ось ці... У хлопця в душі ворухнулася гостра ненависть до турків, які будують своє благополуччя чужою працею й на людському горі. Мовчки прислухався, як работорговці вихваляли свій товар, неначе продавали телят і баранів. Глипав сердито на Абдурахмана, мізерного й безпорадного, але підлого й бездушного, який за своє довге життя не засвоїв найпростішої істини: треба бути вдячним за добро.

— Кричи, турку, що привів мене продавати.

— А як кричати?

— Хіба не чуєш, як кричать базарні псявіри? Мені набридло тут стояти.

Абдурахман почав викрикувати гортаним силуваним голосом, неначе скаржився, бідкався, ойкав і плакав перед торговим людьми. На нього не звертали уваги — надто злиденний мав вигляд. Курилюлька втратив терпіння і долучив свій голос. Високий, стрункий парубок у білій чалмі і такому ж одязі був схожий на сина якогось мостивого турецького багатія. Всі були переконані, що молодий ага продає вже непотрібного йому раба. Та глянувши на Абдурахмана, покупці кривили носи і відходили. Декотрі бурмотіли:

— Він застарий...

Це сердило Курилюльку. Він бив себе кулаком у груди, як справжній купець, і запевняв:

— З нього буде добрий сторож. У мене таких ціла півсотня. Багато не прошу — усього десять курушів. Він святий. Дуже любить дітей. Купіть собі святого, матимете щастя в домі.

Хоч як Курилюлька розпинався, покупців не знаходилося. Абдурахман ніби й не усвідомлював свого становища. Все, що казав гяур, було приємне для слуху й солодке для серця. Сидів би отак з розтуленим ротом хоч і цілу днину. Очумався аж тоді, коли якийсь покупець тицьнув йому пальцем в оголені груди й сказав:

— За це дрантя?! Горлай, ага, дужче, може, хтось кине за п'ять курушів.

Курилюлька замовк. Абдурахман ніби задерев'янів. Іванові це не сподобалося. Сіпнув його за рукав і спитав:

— Чому мовчиш, турецька пико? Ти ж мене продаєш. Що, й кричати лінуєшся?

— Не вмію так, як ти.

— А чого ж сюди прийшов?

— Це ти мене привів. Я думав, все швидко минеться...

— Мине-е-ється. Ти, дрантивий работорговцю...

— Не ганьби мене, мов якогось злодія, бо люди ззираються. Я — чесний турок.

— Продаєш свого благодійника і кажеш, ніби ти чесний?.. Курилюлька не закінчив. До нього підійшов якийсь торговець у супроводі двох турків і сказав:

— Купую, ага. Ось тобі десять курушів.

Курилюлька взяв гроші і зник у натовпі. Абдурахман тільки тепер усе зрозумів і почав кричати, що це він господар, а той, котрий втік, — його бранець. Але невдахи ніхто

не слухав — схопили й повели. Він ревів на весь невільний базар.

Десять курушів пекли Іванові долоню. Йому не шкода псом підбитого турка, але перед очима стояла зграйка дітей та дві жони Абдурахмана, які, здавалося, нічого не робили, тільки народжували дітей.

Куплений турок не переставав репетувати. Покупець навіть пошкодував, що викинув десять курушів за такого крикуна, хоч це й невеликі гроші. Був дуже задоволений, коли Курилюлька наздогнав його і сказав:

— Забираю цього дурня, бо він до вечора дуба вріже. Візьми свої гроші.

Коли він одійшов, Курилюлька промовив з сарказмом:

— Тікаймо звідси, мій мостивий пане володарю, бо я не певен, що не продам тебе комусь іншому. Пошукаємо покупця на мене. На цьому майдані не видно жодного порядного чоловіка. Ходімо звідси.

Смертельно наляканий Абдурахман не заперечував.

Знову тинялися вулицями Стамбула. Заходили до крамниць, великих і малих, де Абдурахман запитував, чи не купили б молодого раба русина, який вміє добре торгувати. Господарі крамниць майже всюди проганяли злиденного на вигляд турка, навіть не хотіли вислухати його.

Курилюлька відчував розчарування. Повертатися до Абдурахмана не хотілося. Той увесь час дивився на нього тоскними й благаючими очима і, нарешті, промовив тремтячим від кривди голосом:

— Щось ти таке вигдавав... Коли я не можу тебе продати, то значить, сам аллах хоче, аби я жив з того, що він мені дає. Ходімо додому, гяуре.

— У мене дому немає.

— А мій тобі вже не подобається?

— Ти ж фальшивий і продажний. Не хочу дихати одним повітрям з тобою.

— Я тебе не продам.

— Ні, продаси. Ти на дукати ласий...

Отак, лаючись і сперечаючись, вони зупинилися перед крамницею якогось вірменина. Ввійшли досередини. Абдурахман, сповнений страху, що гяур може його продати, говорив швидко і голосно. Мовляв, вельми розумний і витривалий раб слов'янин принесе великий хосен власникові. Вірменин, глянувши на Курилюльку, сказав:

— Не розумію, чого вам треба...

Той пояснив по-грецьки:

— Оцей турок хоче мене продати. Я добре розуміюся на

гендлярстві, і він певен, що візьме за мене купу грошей. Зрештою, я сам йому сказав: якщо не продасть мене, то втечу. Ви, ефенді, подобається мені. Я б охоче залишився у вас. У цього турка мені погано — він ледачий, все життя голодує з дітьми та жонами, і хоче, щоб я їх годував...

Хлопець зацікавив вірменина.

— А хто ти будеш, молодче?

— Я — православний русин з Буковини. Ходив з неньком поклонитися мощам Івана Сучавського. А коли вертався з Сучави до Вижниці, мене схопили татари й продали в Акермані братеві оцього турка, купцеві Мустафі. Кілька років працював я в нього на складах краму і в крамниці. То був порядний турок, але заслаб на чуму і спалії спалили його разом з домом і родиною. Мене забрав до себе як раба оцей ледацюга. Каже, що успадкував мене і тепер я його раб на віки вічні.

— Кажеш, ти русин? — перепитав вірменин. Цей молодик бездоганно говорив по-турецькому й по-грецькому.

— Так, я з Буковини... А ви були там?

В очах Курилюльки спалахнула надія.

— Замолоду жив у Львові, — відповів вірменин по-українському. — Скільки маю заплатити за тебе?

— Ані шеляга. Я сам заплачу, — зрадів Курилюлька. — Хочу викупитися з неволі, щоб ніхто нічого не мав до мене. Заплати йому, мосьпане, десять дукатів, а коли він піде, поверну тобі гроші. Треба все зробити за турецькими законами, бо работорговці брехливі й підступні, їм тільки мертвим можна вірити.

Вірменин зачудовано дивився на розторопного сміливця. Курилюлька ж сприйняв цю мовчанку за вагання і потерпав від страху, що вірменин не підтримає його. Повернувся до власника крамниці спиною, відтак боком і спитав:

— Що, хіба я поганий?

— Ти, мабуть, славний парубок, — вірменин так зареготав, аж закашлявся. Промовив уже по-турецькому: — Даю за тебе тільки десять дукатів, бо по очах бачу, що втечеш.

— Я згодний, мосьпане. Правду кажеш: як буде мені погано, втечу.

Курилюлька закліпав очима і навіть почервонів од хвилювання.

Чорноволосий, з сухорлявим видовженим обличчям вірменин сів у високе крісло й відрахував турецькі гроші. Сказав зневажливо:

— Бери, і щоб сопуху твого тут не було!

Кланяючись, Абдурахман позадкував до дверей.

— Дбай, аби діти не голодували,— крикнув услід Курілюлька,— бо я ще прийду на твою голову.

Потім він вийняв гроші з-за пояса і поклав їх на стіл.

— Віднині я вже не раб,— промовив спокійно.

Вірменин був людиною товариської вдачі, любив жарти, веселі графунки і вмів їх так розповідати, що слухачі трималися за животи. Через кілька днів усі приятелі — вірмени, греки і слов'яни, яких була сила-силенна у Стамбулі, знали, як йому дістався дивакуватий русин з Буковини, котрий більше журився дітьми турка, який тримав його у рабстві, ніж своєю долею. Переповідали, як той русин продав свого пана на невільничому базарі, а відтак знову відкупив, бо пошкодував його жон, що намагалися народити йому якнайбільше дітей. Звісно, при цьому багато доточувалось від себе. Незабаром про химерного русина знали у всьому Стамбулі. Навіть попи в православних церквах вихваляли його і говорили, що християни — це люди, які носять у серцях любов до ближнього і божу благодать. До крамниці вірменина приходило чимало покупців — кортіло подивитися на славнозвісного бранця з слов'янського краю. Крамниця процвітала, прибутки її збільшилися.

Так, може, тривало б ще довго. Але сталося непередбачене.

Багатий негоціант мав вченого приятеля астролога Бартоллі. Якщо сеньйор Чезаре Бартоллі призначав днину для відчалування корабля з крамом, то в душі власника крамниці наставляв спокій. П'ять разів вірменин виряджав свої кораблі у далекі міста заходу і півночі у дні, вичитані сеньйором Чезаре на зоряному небі, і мав успіх. Цього разу збирався вирушати з крамом до Акермана і Кілії, а звідти перепровадити його до Львова та інших міст України. У сеньйора Чезаре вірменин припустився помилки: почав вихвалитися, що у нього на службі є дуже цікавий парубок, колишній турецький бранець, який сам себе продавав на невільничому базарі, а потім продав і відкупив свого володаря. Наслухавшись від негоціанта кумедних і зворушливих оповідей про слов'янина, про його розум, проворність і дотепність, астролог Чезаре Бартоллі сплеснув у долоні і вигукнув:

— Ке белла сюрприза! Грація ді куоре! ¹. Такого парубка мені вже давно потрібно. Ти мені його віддаси. Як, кажеш, його зовуть?

¹ Яка приємна несподіванка! Широ дякую! (Італ.)

— Іван Курілюлька.

— По-нашому Джованні Ку... Ку... Куреллі. Я введу його у світ великого Джордано і в темні Нострадамуса, розкрию перед його очима таїни зоряного неба. Ти знаєш, я ніколи не вивчу турецької мови, а хлопець знає й турецьку і грецьку. Він молодий, голова у нього, либонь, хаплива й цупка, швидко навчу його італійської. Віддаси його за одного гороскопа. Зараз-таки підемо за ним.

Вірменин на таке не сподівався. Виходу не було. Макаронник так напосівся, що ніякими силами не можна його відговорити. І псувати з ним добрі стосунки аж ніяк не можна, бо не вирушиш із заплученими очима з крамом у чужинецькі краї. Адже сеньйор Чезаре перечитає докладно зоряне небо і так усе скаже, так тебе скерує, що ні громи з блискавицями, ні морські розбійники не вчинять коми з блискавицями, ні морські розбійники не залишаються нічого іншого, як вести астролога до свого дому.

Для Джованні Куреллі особа сеньйора Чезаре Бартоллі вкрита ореолом таїни. Знаменитий стамбульський звідар майже щодня просиджує до пізньої ночі на величезному балмаїке перед телескопом і не зводить очей з неба. Складає гороскопи для багатих людей, які хочуть знати, що їх чекає у будучині. Одне слово, провидець. Ворожить на зірках. Йому щедро платять, бо ж треба бути дуже вченим, аби дати людську долю по тому, як рухаються зорі. А ще до сеньйора Чезаре щотижня приходять якісь італійці й ведуть з ним запальні розмови.

Вивчивши італійську мову, Джованні Куреллі відчувши приязнь до свого господаря. Дізнався, що Чезаре Бартоллі не з добра живе у Стамбулі вже майже десять років. Він вчився в Римі у ченців-домініканців. Щирий прихильник Джордано Бруно викликав увагу інквізиції. Спочатку її довгими коридорами пройшовся брат Чезаре — Альдо. Потім покликали і Чезаре. Він зрозумів: зректись свого вчителя, замовчувати його вчення і жити дурницями, якими у Римі набивають людям голови, не зможе, а повторити у Римі Кампанелли і Бруно — не вистачить сил... Син дивився на батька сумовитими очима й проказував слова Джордано Бруно: «Якби я йшов за плугом, пас череду, обробляв сад або лагодив одяг, то ніхто не звертав би на мене уваги, і я мало хто стежив би за мною, рідко хто дорікав би мені, і я легко міг би догодити всім. Але я міряю поле природи, мрію обробляти розум і досліджую навички; ось чому той, хто на мене дивиться, погрожує мені, хто спостерігає за мною —

нападає на мене, хто мене наздоганяє — кусає, хто хапає — пожирає, і це не один чи небагато хто, а майже всі».

Чезаре, як і Альдо, покинув Рим і опинився у Стамбулі. Тут не було інквізиції, а турки не втручалися в духовне життя гяурів. До того ж, у столиці Османської імперії проживало чимало італійців, яких привіяли сюди різні вітри. Тож мессер Чезаре почував себе дуже добре. Коли ж його запитували, що нового в Римі, відповідав:

— Темрява там — закон і стихія, її освітлюють вогні інквізиції.

Мессер Чезаре вирішив присвятити себе Джордано Бруно, тобто усе життя бити в найголосніші дзвони, аби великий поланець залишився у серцях і думках чесних людей. Звісно, для такої нелегкої справи треба бути багатим, незалежним, а незалежність можуть принести тільки гроші. Багато грошей. За прикладом великих, які заробляли на прожиття складанням гороскопів, дуже потрібних багатіям і коронованим особам, сеньйор Бартоллі вдався до астрології. Він заповідливо кинувся вивчати Мішеля Нострадамуса, лікаря і звіздара при дворі Карла IX та Катерини Медічі, що видав у Ліоні книгу ворожіння на рухові зірок. Книга стала біблією астрологів. Вона мала силу-силенну віщувань, одне безглузде від іншого, але діяла запаморочливо.

Бартоллі збагнув: у важкому становищі, на душевному роздоріжжі люди жадають розради, внутрішнього осяяння й заспокоєння, прагнуть стежки до сподівань. Все залежить від того, як звіздар висловить начебто підказане зоряним небом. Чим більше загадкового і двоякого, тим більше місця для здогадів і мрій. У цьому спокуса. І за це звіздари беруть гроші.

Байдужість багатіїв до великого поланця викликала у Чезаре Бартоллі огиду й зневагу. Що ж, нехай грошовиті невігласи бодай платять йому за те, що поширює світло великого Джордано.

Сеньйор Чезаре здобув славу першого астролога Стамбула. Добре знав, чого хотіли від нього грошовиті мовчунці. Йому таланило — дійсність не спростовувала його майстерно побудованих віщувань. У тому була й гра випадковостей, обставини діяли йому на користь. Тож багаті клієнти добре платили і не ремствували на ворожіння; жоден гендляр, який поважав себе, не починав своїх справ, не порадившись із славним звіздарем.

Спритний італієць тримав під десятима замками таємниці свого ремесла. У нього все брало початок з темряви Нострадамуса й переходило до світла справжнього божества —

Бруно. І як би там не було, а з будинку Чезаре часто виходили люди з іменем Джордано Бруно на устах.

З роками Джованні Куреллі пройнявся красою італійської мови, піднісся розумом у зоряне небо. Він знав усіх відвідувачів і приятелів Бартоллі, відав про все, написане в книгах Джордано Бруно. Вивчив і віщування Мішеля Нострадамуса. Почував себе чудово у сеньйора Чезаре. Не був йому ні рабом, ні слугою, а просто молодим другом і помічником. Але серце ніколи не переставало жити далеким селом над Черемошем з його добрими, співучими й страшенно затурканими людьми, які, певне, й не підозрюють, що на світі є мужі, готові піти на вогнище тільки за свої думки, народжені в злиднях і самотині. Вони знають лише бога, його святих і пройдисвіта-воеводу з купкою своїх та приблудних боярів. Вільний від будь-яких обов'язків, він часто бував на майдані, де продавали бранців. Ходив від одного нещасливця до іншого. Удавав, ніби хоче когось купити, і розмовляв із земляками. Дізнавався, що люди в його рідному краї страшенно бідують, що козак Мирон Дитинка тлумить боярів, заганяє їх у мишачі нори. Навіть татарські набіги порідшали, поганці вже й не потикалися в Хотинський і Чернівецький повіти — боялися Дитинки.

Однак Джованні Куреллі невдовзі довелося припинити зустрічі з буковинцями. Його чекала дорога в Італію — до Рима, де проживав батько Чезаре Бартоллі — Вінченцо, і до Венеції, Флоренції, де жив брат Альдо. Він повіз листи і гроші від Чезаре, який не міг з'являтися на батьківщині, бо на нього полювала інквізиція.

Якраз тоді у молоде життя Джованні Куреллі навалювало вдерлося кохання.

Одного дня перед будинком звіддаря зупинився ридван, з якого неквапом зійшла і попростувала до дверей молода жінка. Лакей, що стояв при вході, зник на мить і з'явився на порозі з Джованні Куреллі. Той чемно вклонився і зробив широкий жест — мовляв, славний магістр Чезаре Бартоллі радий її прийняти. Майнула легка посмішка на вродливому обличчі, з чіткими, але не загостреними рисами. Невисока, струнка, з тонкою талією, жінка легко ступала поруч із Джованні. Здавалось, хизувалася собою, немов красуня, врода якої блякне разом із першою молодістю, а вона прагне видаватися такою, як була у двадцять.

— Сеньйора, мабуть, у справі? — запитав Джованні.

— Хай мені буде вибачено — не розумію італійської, — відказала по-грецькому. У її чорних мигдалеподібних очах був смуток.

Куреллі повторив ще раз, але вже грецькою. І зауважив: — Сеньйор Бартоллі знає лише мову Гомера й Арістотеля. Може ще й по-латині.

— Латині не знаю. У Яссах можна було вивчити, та лівувалася...

— Значить, сеньйора з Молдавії? Там близько Буковина... — випалив Джованні по-українськи.

— Так, я там була у Сучаві й Хотині. Зі своїм чоловіком... Там багато лісів. І люди працьовиті, добрі, гарні...

— О кара мій! — вигукнув Джованні й схопив її за руки. — Ви були на Буковині — то ж мій рідний край! Ви, напевно, вірменка, а ваш чоловік — негоціант?

— Ні, він був турецьким беєм у Молдавії. Там беїв називають воеводами. І навіть князями...

Вона засміялася.

— То ви — княгиня?

— Ні, мій чоловік, Василь Лупул, ніколи не був князем. Він, щоправда, хотів здобути nobilitaцію у польського короля Яна Казіміра, але той чомусь зволікав... Він так і залишився негоціантом, як і був. Мене звати Катерина. Я черкеска. Чули про таких?

— Так, їх нерідко можна побачити на ярмарку рабів. Черкески ж дуже вродливі...

— Може, котрась уже й припала до серця?

В очах Катерини застрибали бісики.

Джованні опустил очі. Потім глянув на неї й сказав:

— Сеньйор Чезаре вчитав по зірках, що мене ще чекає велике кохання. То буде жінка, яка знає мій рідний край.

— А ви тут що робите?

— Я — астролог, звіддар. Допомагаю своєму благодійнику — мессеру Чезаре. Він славетний звіддар. Славетніший навіть, ніж Мішель Нострадамус. Але наша любов, наш кумир, якому ми служимо, як господу богу, — це іль гранде Джордано Бруно. Іншого не визнаємо. Дим, що піднявся з вогнища, на котрому його спалено, вже багато років не розвіюється, а тримається над землею, вселяє ненависть до паліїв...

Дерев'яними східцями вони піднялися на другий поверх, схожий на великий балкон. То була обсерваторія мессера Чезаре. Тут стояв бюст Джордано Бруно із білого мармуру, а в трьох-чотирьох кроках від нього — ще один бюст, трохи менший і зроблений з якогось темного каменю. Це було зображення Мішеля Нострадамуса. День і ніч. Правда і брехня. Краса і потворність.

Катерина приїхала до Стамбула після п'ятирічного ув'язнення в темницях Георгія Стефана. Її чоловік, Василь Лупул, заплатив великому візиру Мустафі Кюпрюлю п'ятдесят тисяч золотих, і той випустив його нарешті з Еди Куле, тобто із жакної Семивежної фортеці. Георгій Стефан, як відомо, зрадив султанові — злигався з польською шляхтою. Щоб урятуватися від помсти султана, змушений був тікати до Семигорода. Великий візир призначив беєм Молдавії Георгія Гіку, албанця, доброго друга юності, який урятував його, турка Кюпрюлю, від розбійницької зграї гяурів. Завдяки неабияким здібностям бідний турок Кюпрюлю став великим візиром, другою особою в Османській імперії після султана, і згадав присягу, дану своєму рятівникові. Він зробив албанця беєм у дуже прибутковій турецькій провінції — Молдавії. Великий візир наказав, аби Гіка негайно вислав до Стамбула жону Василя Лупула Катерину і їхнього сина Стефаницю.

Тепер Василь Лупул удруге заплатив великому візиру, щоб замість Георгія Гіки беєм Молдавії був призначений його сімнадцятирічний син Стефаниця.

Сеньйор Чезаре дав згоду заопікуватися юним Стефаницею, але за гороскоп і кожну пораду здирав утридорога. Катерина не заперечувала.

Супроводжуючи багату відвідувачку до ридвана, Джованні Куреллі запевнив, що пильнуватиме найменші порухи зірок, аби гороскоп передав усю правду про її сина.

Настали дні напруженого чекання. Катерина сподівалася, що її син стане нарешті беєм; з нетерпінням очікувала дні, коли поїде за гороскопом і пройметься жагучим поглядом Джованні. Ловила себе на думці, що хотіла б, аби руки молодого звіддаря накиннулися на неї, мов хижі птахи, й розірвали її тугу, жадання чоловічої ласки, чоловічих пестощів, які вона забула за довгих п'ять років у в'язниці Георгія Стефана. Тепер же, коли приїхала до Стамбула, ця туга стала ще гострішою... За роки розлуки Василь Лупул перетворився у безнадійно струхлявілого діда, котрого пожирає хвороблива амбіція, вражене самолюбство. О, він ще повернеться у Молдавію і сяде на шию молдаванам і русинам, ще гляне згорда на теперішніх боярів. Зрештою, якщо не він, то його син. Різниця невелика. Про це подбає... А що біля нього знову його зовсім молода жона — цілком байдуже. Йому ні до чого її зітхання. А час тече... Блиск нагробованого в Молдавії золота не приваблює Катерину, її притягає лиш нездоланий блиск чорних очей Джованні Куреллі. Несподівана закоханість у молодого, вродливого і ро-

зумного звіддаря не завадить її синові стати в слушний час беєм Молдавії. Від того, що вона відчує в обіймах Джованні, нічого не зміниться на світі, хіба що вона сама стане щасливішою.

Катерина так часто замовляла гороскопи у сеньйора Чезаре, неначе схилила на них. Італієць був задоволений: молода жона старого молдавського бея платила мало не за кожну зірку, що потрапляла в об'єкти телескопа.

Закохані мріяли про те, як поїдуть на Буковину й ніколи не розлучатимуться. Якось зайшла мова про Мирона Дитинку.

— Це буковинський розбійник, — мовила Катерина. — Кілька років був серед козаків Хмельницького й вернувся на Буковину бити боярів. Георгій Стефан послав проти нього своїх найманців і, здається, порозганяв його вояків, щоб дати боярам світлу годину. Та Георгію Стефану не поталанило... Дитинка та його розбійники вміють перекидатися в зеленених дубів. Дивись: ліс, діброва, і раптом — дві сотні розбійників кидаються, як роздрочені шершні... І нікого з них не зловиш. У Дитинки є жона Артемія, дуже вродлива і страшенно небезпечна.

— Чим?

— Вона йде пліч-о-пліч зі своїм чоловіком, і це надає йому страшної сили...

Після цієї розмови минуло три дні. Катерина сповістила, що Василь Лупул посилав її до Падуї помолитися в одному з тамошніх костьолів, аби святий Антоній, покровитель тих, хто втратив щось у житті, повернув їхньому Стефаниці стіл Молдавії. Джованні мусить її супроводжувати...

Вони провели в Італії цілих три місяці. Коли повернулися, княгиня несподівано з'явилася у Чезаре Бартоллі й урочисто сповістила:

— Ваші віщування сповнилися. Мій син Стефаниця буде беєм Молдавії.

Чи була в тому заслуга святого Антонія? Албанець Георгій Гіка, приятель великого візира, потішився воєводським столом Молдавії лише один рік. Лише один рік тримав у оренді Молдавію, а з нею й Буковину. За розказом Кюпрюлю албанця закували в кайдани, привезли до Стамбула і кинули до Семивежної в'язниці. На місце бея, тобто воєводи Молдавії, з'явилося одразу три претенденти. Василь Лупул заплатив сто тисяч золотих у скарбницю Османської імперії, й султан Магомет IV віддав перевагу сімнадцятирічному Стефаниці. Новий воєвода отримав новий каптан і був

проголошений капітаном піхотного яничарського полку. Цим падишах дав зрозуміти, що молдавський бей не вищий рангом від звичайного капітана.

Стефаниця вирушив у Ясси панувати над молдаванами й русинами, а його мати залишилася в Стамбулі з Василем Лупулом, який купив у великого візира право бути в столиці Османської імперії капукехаєю¹ свого сина-бея. Старий і немічний Василь Лупул уже не міг ходити, але у мареннях благав, аби зять Тиміш Хмельницький повернув йому стіл Молдови. Скликав боярський диван, лаяв когось останніми словами. А одного ранку не проснувся...

Катерину зв'язував зі Стамбулом тільки дорогий палац, але про це не думала. Вирішила перевезти свого чоловіка до Ясс, поховати в церкві Трьох святих і залишитися на Буковині зі своїм коханим або переїхати до Венеції, де Василь Лупул купив колись досить гарний будинок.

Іван Курилюлька поїхав на Буковину в кареті княгині Катерини. Віз у рідний край великий скарб — дві книжки Джордано Бруно, куплені для нього Катериною, і зорову трубку.

Розділ другий

На зубчастім мурі величезного Рапківського замку з'явився речник і чітко, з гідністю, на весь голос проказав:

— Княгиня Розанда Хмельницька просить отамана Мирона Дитинку та його жону Артемію завітати до неї в гостину. Її світлість вважає отамана Мирона Дитинку побратимом свого покійного мужа Тимоша Хмельницького.

Заскрипіли коловороти, і перекидний міст, кований залізом, повільно опустився над глибоким ровом.

У цьому замку провів чи не найщасливіші місяці в своєму короткому житті Тиміш Хмельницький. Миронові здавалося, ніби дух його друга все ще витає над Рапковом, нагадував про часи, коли він, Дитинка, легкий і гострий, немов блискавиця, дивився на Тимоша, як на лицаря, котрий увібрав у себе всю красу степового й гірського люду землі, названої Україною. Дитинка повертався думкою у власну юність, де козаки Максима Кривоноса і сам Тиміш міряли його веселими очима, сповненими шани й доброзичливості.

Защеміло в грудях, коли на сходах побачив зіпурту на поруччя високу молоду жінку з блідим обличчям і сповне-

¹ Покровителем (тур.).

ними неспокою та цікавості очима. Позад неї стояли ще дві жінки, теж молоді, й чоловік у козацькому одязі.

Дитинка й Артемія зупинилися перед княгинею.

— Я завжди рада людям, які близько знали мого мужа і які не забули його. Будьте моїми гостями.

Розанда подала знак, аби прибульці йшли за нею.

Мирон пустив Артемію вперед. Пройшли довгим і вузькуватим коридором. Біля дверей зупинилися, і княгиня запитала:

— Мої гості, напевне, хотіли б відпочити після важкої дороги?

Артемія ствердно кивнула і повеселішала. Княгиня ніби вгадала її бажання — адже майже дві доби не злізала з сідла й дуже стомилася.

Під склепінням давньої фортеці почувалися затишно. Проміння призахідного сонця проривалося довгими смугами й падало на підлогу просторої світлиці з високими й вузькими вікнами, заграбованими залізними штабами. Артемія водила цікавими очима по розкішному оздобленню, яке нагадувало про спокійне життя у багатого й доброго вітця, коли не знала ще ніяких турбот. Щоправда, Артемія й Мирон так звикли до постійних змін, тривоги, що в цьому привітному куточку вбачали недовготривале пристановище перед новими шляхами, сповненими небезпеки, сутичок з боярами та всіляких несподіванок.

Коли прибулі трохи відпочили, увійшла покоївка, ще зовсім молода дівчина з обличчям, розцяцькованим ластовинням.

— Її світлість чекає вас, — сповістила, перебираючи кінчик довгої, пухнастої коси.

Увійшли до великої зали з гобеленами на стінах і широкими килимами на підлозі. Княгиня підвелася їм назустріч. Була струнка й молода, адже мала тільки під тридцять.

Вони підійшли ближче.

— Ти, лицарю, коли служив моему мужу?

Розанда опекла Мирона своїми чорними проникливими очима.

Не сподівався на таке запитання. Подумавши мить, відповів:

— Як тільки гетьманич повернувся з Криму... Від татарського хана, де був заложником. І до нашого походу в Молдавію, — зітхнув полегшено.

— Чому не зостався при ньому й надалі?

Це не була звичайна дружня розмова. У Дитинки навіть склалося враження, ніби княгиня в чомусь сумнівається.

— Бояри на Буковині почали казитися... Мусив, світла княгине, заступитися за покривджених. Це була воля й великого гетьмана та його сина Тимоша. Бо там, як і тут, православні люди, русини... Твій муж і його вітець завжди мали мене за сина й побратима, а їхні слова западали до мого серця й розуму. Я ніколи не був розбійником, бо проти боярів мене вела любов до кріпацького люду. Якби жив славний Тиміш, я знову повернувся б під його хоругви... А так мушу діяти на власний розсуд. Важко нам, твоя світлосте. Люди мої стомилися, їм би трохи відпочити. Трохи, бо довго не можна, бояри переб'ють до ноги. Отакий світ настав...

— Так, важко... Але чим я тобі допоможу, козаче? — промовила Розанда голосом скривдженої. — Коли ще жив гетьман, то я відчувала підтримку в житті, було на кого опертися, а тепер... Ніхто й не дивиться у мій бік.

— Твоя світлосте, тебе любить наш український люд, — заперечив Дитинка.

— Хіба я колись позбудусь своєї самотини?

Дитинка й Артемія презирнулися. Після смерті Богдана Хмельницького Розанда неначе втратила ґрунт під ногами. Вона справді була самотньою. Разом з нею в Рашківському замку залишилося декілька козаків. Мали вони також невеселий вигляд, та покинути княгиню не могли — тримала їх відданість пам'яті Богдана й Тимоша.

— Чула про тебе, лицарю, чимало доброго. Я затирила, як, бувало, мій вітець казав, ніби ти мудрий ватаг... Навіть хотів зробити тебе боярином, гармашем.

Дитинка посміхнувся іронічно.

— Батечко твоєї світлості глибоко помилявся, коли думав, що Мирон Дитинка може стати ницим катом, який сидить за грубими стінами й думає разом з воеводою криваву думу — кого вбити, а кого посадовити на палю. Гармашами стають тільки люди-недоноски, гнилюки та підмінча...

І додав:

— Василь Лупул, батечко твоєї світлості, завдяки мені мав цілковитий спокій. Бояри на нього не нападали. Їм просто ніколи було бунтуватися проти воеводи — за ними ж ходили страшні розбійники Мирона Дитинки. До твого віття бояри бігали тільки скаргитися на мене... О, в душі я носив страшну ненависть до Георгія Стефана і не давав його боярству дихати. Він посилав проти мене найманців. Я їх проріджував. А таких, як стольник Бучок, так вимотав у буковинських лісах, що мусили передчасно піти до своїх предків. Георгій Стефан боявся, аби я не стягнув його зі столу Молдавії і не поволик вулицями Ясс. Він утік до Се-

многограда. Це порятувало його від турків і від мене також...

Княгиня Розанда дивилася по-дитячому здивованими темно-карими очима то на Мирона, то на Артемію. Якщо спершу між гістьми і нею відчувалося якесь напруження, то тепер воно послабло. У пам'яті княгині то зринала, то гасла картина, породжена, мабуть, пораненою любов'ю, яка шукала виходу з тісної пастки самотини. Розанді видавалося, ніби Тиміш от-от повернеться з поля битви і по його щоках потечуть сльози, бо він не побачить своїх синів-близнюків, яких чекав із нетерпінням і не дочекався... Вона ки-неться в сідло і помчить разом з коханим, куди б він не їхав...

— Люблю все те, що любив Тиміш. Боярів ненавиджу, і молдавських, і русинських. Вони не чинять добра, а лише грабують голоту і накликають біду на весь край. Через них я втратила своє щастя — мужа. Тому, коли їх б'ють, я тішуся.

Дитинка відчув: настала мить сказати про своє.

— Мої побратими невдоволені тим, що порушую спокій твоєї домівки, твоя світлосте. Але мій загін стомився. За нами довго ганялося воеводське найманське військо. З тими найманцями важко наразі впоратися. Тому я прийшов оце просити притулку у твоєї світлості... Дозволь нам побути в твоєму Рашкові хоч два-три тижні. Тут ми будемо недовсяжними.

Княгиня зашарілася. Ці люди несподівано сколихнули її самотину і ось просять притулку в біді. У голові майнуло: побратим Тимоша нездатний вчинити чогось лихого. А Рашківський замок уже кілька років стоїть порожній, як турецький бубон. Інколи від того робиться моторошно, нападає нудьга і спливає причеплива думка, що життя вже підбило всі рахунки і далі не варто ступати ні кроку. Та по-рожнеча ніби позначилася й на обличчях людей, котрі живуть у замку і вже багато років ділять з княгинею дороги й болючі спогади про Тимоша й великого Богдана.

Рашківський замок збіднів і принишк, почав обростати травою-муравою. Правда, його мешканців ніхто не зачіпав — польські шляхтичі, а їх прибуло чимало в ці краї, обходили десятою дорогою замок Розанди Хмельницької. Всі боялися рашківських русинів, які пишалися, що в їхньому замку проживав колись син Богдана Хмельницького. Мовчанка Розанди почала непокоїти Мирона. Невже княгиня не дозволить відчинити браму для його побратимів?

— Хочете відпочити у Рашкові? — спитала княгиня, звівши свої прями брови.

Вона підійшла до вікна. Їй відкрилася картина, якої вже давно не спостерігала: вздовж Дністра густо димили вогнища. Смажилися телята, і легкий вітерець завівав приємні пахощі аж на високі стіни фортеці. Віддалік стояли рашківські хлопчак та дехто зі старших і придивлялися до всього, що діялося в таборі Мирона Дитинки. Розанда повернулася до Мирона й Артемії і мовила:

— Хіба можна вдень і вночі перебувати на березі річки? Кожну мить може вперіщити дощ. Ось гляньте, хмари збираються. Твоїх побратимів, отамане, треба впустити до мого замку. Тут вони наберуться сил, спочинуть.

Щоки її знову взялися рум'янцем.

— Схиляюся перед твоєю шляхетністю, княгине. Бояри за нами полюють, нас проклинають... А моїх побратимів мають за кровожерних розбійників.

Розанда саянула усмішкою.

— І ви злякалися? Вони ж мусять обваляти Дитинку у болоті, аби від нього всі відсахнулися. Дідько має бути завжди чорним, бо якщо буде біленьким чи рожевим, то його перестануть боятися. Хай боярські прокльони звучать для вас як благословення. Бояри ж існують для того, аби переслідувати чесних людей. Правду кажу?

— Так, твоя світлосте. Про це мені говорив колись і Тиміш.

Мирон радів, що так швидко домовився з княгинею. Розанда увесь цей час розглядала Артемію, неначе хотіла пересвідчитися, чи все правда, що люди говорять про її вроду. Істинстивно відчувала: в душі цієї мужньої жінки ніжність поєднується із твердістю, вираз простоти і наївності — це тільки щит.

Зачароване дрімотною тишею подвір'я фортеці несподівано прокинулося й заповнилося людськими голосами: загін Дитинки вдихнув у нього щось свіже й нове, чого тут уже давно не відчувалося.

Челядинці княгині виходили зі своїх закутків і вп'ялися недовірливими і навіть переляканими очима у верхівців з обпеченими на сонці і обвіяними вітрами обличчями. Ті, однак, ні на кого не звертали уваги, немов усе тут здавна належало їм і тільки їм. Вони спокійно робили своє: заводили до стаєнь захоплену в боярів худобу — корів, биків, телят, коней. У Рашківській фортеці було кепсько з харчами, а Дитинка завжди дбав, аби його ватажани не голодували й мали під сідлом хороших коней.

Двоє старших челядинців пішли до княгині.

— Ті прибульці, твоя світлосте, почувають себе, як удома. Аби чогось не скоїлося... Хто дав розказ відчинити їм браму?

Розанда відповіла категорично і навіть суворо:

— Я сама запросила їх до свого замку. Мирон Дитинка був побратимом мого мужа. А Тиміш не наближав до себе першого-ліпшого. Подивись, від кого Дитинка має шаблю...

Довколишні зміни були приємними для княгині. Її нудьга розвіялася. Почувала себе знову такою, як при житті її любого Тимоша.

Рашківчани перемовлялися:

— Він одружиться з княгинею?

— Ні. Он його жона, стоїть біля нього.

— Ота вродлива?

— І вродлива, і не з боягузів. Кажуть, коли бере шаблю в руки, то повітря аж свище довкола.

— І що збираються робити?

— Хто їх знає. Бояри ще не перевелися, і татари аж на Буковину забігають...

Ватажани швидко розмістилися. Зрештою, величезна фортеця мала стільки всіляких приміщень, що в ній можна було влаштувати з десяток таких загонів, як у Дитинки. Не бракувало тут місця і для сили-силенної добра, а фортечні стайні могли поглинути ціле стадо худоби. Все тут було добре продумано й розраховано на довге й безжурне проживання.

На широких мурах фортеці вдень і вночі ходили дозорці й стежили за тим, що відбувалося по цей і по той бік Дністра.

Минуло кілька днів. Ватажани відпочили, відіспалися, повеселішали. Інколи вони виходили за межі фортеці, з'являлися у Рашкові, але Дитинка швидко заборонив ті виходи, бо окремі мешканці містечка були католицького віросповідання і неприхильно ставилися до Розанди та її гостей. Шляхта, що осіла в Рашкові, спочатку злякалася Миронових побратимів, згодом страх відійшов, змінився ненавистю до схизматів, тобто православних. Шляхта вважала: той, хто не піддається окатоличенню, не піддається ніколи й спольщенню, а це значить, що в таку душу Річ Посполита не матиме доступу.

Рашківські панки й підпанки аж ниділи від люті, що в славному замку князя Конецпольського розгнідалася невістка Богдана Хмельницького, найпершого ворога польського короля й польської шляхти. До того ж улюблениця великого схизмата наважилася піднести величезного гарбуза польському князю Дмитрові Вишневецькому. Вона не хоче

навіть чути про польську шляхту, тримається осторонь і розмовляє тільки по-українськи.

Не минуло й тижня, як до Рашківського замку потяглися люди. Ось троє селян звели благально руки до дозорця і прокричали:

- Пусті нас до Дитинки!
- Нащо він вам? — спитав Бужениця.
- Будемо просити, аби прийшов до нас...
- На весілля чи на хрестини?
- Не бери нас на збитки, бо поскаржимося отамапові.
- Ну-у, коли ви такі небезпечні, то зачекайте.

Бужениця зник.

Незабаром брама відчинилася. Назустріч вийшов Ластівка і повів селян у глиб подвір'я.

Дитинка пильно розглядав прибулих. Під їхніми кожухами з овечих шкур не було сорочок. Це вразило отамана. На Буковині простий люд жив у крайніх злиднях, але щоб настільки...

Кріпаки стали навколішки перед Дитинкою.

— Хто ви такі й чого вклякли переді мною, як перед святим?

— Ти ж і є святий, пане отамане, бо приніс нам віру і надію, — відказав старий сивий селянин, підстрижений під гладуна. — Ми із села Черленого. В нас уже всі знають і радіють, що з Буковини прийшов аж сюди молодий і сміливий ватажок Мирон Дитинка зі своїми лицарями. Кажуть, тебе всі бояри з Буковини й Молдавії бояться. Переїди, отамане, Дністер і порятуй нас. Боярин Семен Надибайко має, крім нашого села, ще й Крем'яне. Коли почув про тебе, отамане, то почав збиратися тікати на зламану голову. Мабуть, аж до Ясс... Забирає від нас худобу, навіть курей і качок...

— А ви нащо віддаєте?

— Його гицлі дуже б'ють...

Ватажан потішило, що бояри вже бояться жити у сусідстві з Рашковом, бо наслухалися безліч історій про розбійника Мирона Дитинку і вважають за краще наживати п'ятами. Сподобалося це й отаманові.

Він уважно вислухав кріпаків з Черленого. Подібне чув і від людей з інших сіл. Що ж, його побратими вже набралися сили.

Того ж дня скликав усіх на майдані й сказав:

— Ми вже від'їлися, відіспалися й спочили. Треба починати нову роботу: поворушити тутешнє боярство, бо воно ще ненаситніше, ніж у нас на Буковині.

— Ми чекали таких слів із твоїх уст, світлий наш отамане! — вигукнув Михайло Бужениця.

— Хіба ми прийшли сюди відлежуватися?! — додав Герасим.

— Треба й тут сказати своє слово боярам, отамане! — долучив свій голос Іванко Тихоліз.

— Дякую, товариство, за добрі поради. Мені, як і вам, нетерпиться пройтися селами й містечками цього занапащеного краю. Що ж, завтра й вирушимо.

Наступного ранку на фортечному майдані славна сотня вишикувалася на добрих конях, чекаючи приходу отамана. Була тут і Артемія на своєму буланому — вийшла раніше, побоюючись, що Мирон скаже залишитися з Розандою. Поруч з її конем стояв білий Миронів і з нетерпінням довбав копитом землю. Його тримав за вуздечку Кожухар.

Дитинка, як і завжди, не примусив себе довго чекати. Він прийшов швидкими кроками і хвацько сів у сідло. Кожухар випустив вуздечку, й загін подався до виходу, простуючи повз балкон, на якому стояла княгиня. Жадібно і тоскно стежила вона за всім, що діялося на майдані. Отак колись гарцював із козаками її коханий Тиміш перед тим, як вирушити на війну з поляками та угорцями, щоб боронити її рідного вітця.

Переправилися на правий берег Дністра. Днина стояла погожа. Після тривалої засухи пройшли рясні дощі, і земля неначе вистрілювала зеленню.

Теплий польовий вітерець ласкаво летів назустріч. В очах вершників сяяли веселі зблиски. Вони ж бо знову в поході разом із отаманом Дитинкою. Те, що його білий кінь мчав попереду, надавало сили й пружності кожному з них.

Ось і Черлене. Тут десь дідич Семен Надибайко дере останню шкіру зі своїх кріпаків перед тим, як чкурнути до Ясс...

Надибайко належав до дідичів, які більшість часу проводили в мандрях по світу та в Яссах, терлися біля воеводських достойників і служителів, які відкривали шляхи до дивану¹. До того багатства, яке він мав, бракувало лише гонору. Бо ж яке життя без почестей? Будучи членом дивану, міг стати значною персоною при дворі. Інколи воевода може навіть послати з якоюсь важливою місією до Стамбула, Кракова, Києва, тож буде й можливість задурно повештатись по чужих краях.

— Б'ємо тих ласих до людського добра боярів, а вони плодяться, як зайці, — напівжартома сказав Герасим.

¹ Боярська рада на чолі з воеводою.

— Є, братчику, того цвіту по всьому світу, — відповів Бужениця.

— А треба, щоб не було, — мовив Дитинка, який чув їхню розмову. — Не має квітнути той дурман. У нього вдарить вітер, рвучкий і нещадний.

— Але спершу люди повинні набратися сили і стати разом з нами, — докинув Бужениця. — У цих краях навіть не знають, що треба гамселити боярів.

— Знають, — не погодився Іванко Тихоліз. — Знайшли ж дорогу до нашого отамана.

Підійшли до села Черленого. На узбіччі дороги — велика юрма селян: чоловіків, жінок, дітей. Побачивши зблиська вершника на білому коні, всі стали навколішки. Дитинка осадив коня, аж той мало не став дибки, й промовив:

— Добридень, чесна громадо!

— Кланяємся тобі до ніг, світлий отамане, — загукали кріпаки.

— А чого це ви вклякли перед моїм конем? Встаньте й більше так не робіть. Не люблю я людей, які стають навколішки перед кінями.

Загін засміявся.

— Так ми ж перед Мироном Дитинкою, — озвався один із селян.

— Звідки знаєте, хто я такий? — спитав Мирон.

— Хто ж тебе не знає? Ти ж був колись у Богдана Хмельницького, потім ганяв боярів на Буковині, а тепер ось прийшов сюди. Чули, допомагаєш удовиці Розанді Хмельницькій...

Інші кріпаки мовчали. Дитинка спитав:

— То як, підете зі мною боярів бити?

Та ж мовчанка.

— Ви розумієте по-українськи?

Заворушилися. Один із сміливіших відказав:

— Ми всі русини. І села довкруги русинські. Підемо за тобою, отамане, як тільки даси знак. Вирубаємо до ноги всіх надибайків.

— Отакими ви мені більше подобаєтесь, ніж на колінах. Кріпаки збадьорилися.

— А ти, отамане, не такий, як про тебе набрехано, — мовив селянин років під сорок. — Добрий, як перший-ліпший сільський парубок. А ми всілякого наслухалися... Навіть хотіли тікати.

— А де ваш боярин?

Миронові було не в дивину, що про нього могли наговорити простим людям.

відчайдушним зусиллям визволилася з немилосердних рук і кинулася до Дитинки.

— Ти — отаман Дитинка? Та-ак?! Я ж бачу. По твоїй вродливій жоні, по твоєму білому коні... Порятуй мого Мико! Не дай йому загинути, чесний отамане, добрий Дитинко! Змилуйся, порятуй!..

Від Мирона циганка кинулася до Артемії, обняла її ногу в стремені й притулилася мокрим від сліз обличчям.

— Порятуй, красуне, мого коханого! Порятуй!..

Дитинка сказав Заплітному:

— Порозганяй їх, Васильку, бо важко на них дивитися.

Заплітний і ще кілька ватажан пустили своїх коней на коло. До заюшеного кров'ю Мико кинулася заплакана дівчина, пригорнулася до його широких грудей і голосно заридала.

Булібаша підійшов до Мирона й сердито сказав:

— Я знаю, ти — вельможний отаман Дитинка. Але ти, отамане, не пхайся до бідних циганів.

Штефанко Бурій дістав з торби свою мочугу і простягнув її до лица зухвальця:

— Понюхай, лисий дідьку, оцей макогін, може, стане ти розумнішим. З нашим отаманом так не розмовляють. Злізай з коня!

— Я — булібаша, — запротестував циган.

Штефанко схопив його за свиту й так сіпнув, що булібаша злетів з коня і розпростерся перед Дитинкою.

— Що тут трапилося? Чому вбиваєте чоловіка? — запитав Мирон.

Булібаша тицьнув пальцем на закривавленого цигана і закричав:

— Вельможний отамане, цей Мико збиткується над нашими предковичними звичаями... Мико перед самим весіллям украв молоду Раїру. Та ми його зловили... Мико мусить бути покараний.

— А я не люблю горбатого Нікуліцу! Він слабус на погане лихо¹. Я люблю Мико, — голосила Раїра. Вона майже силоміць притягла Мико перед очі отамана й звела до нього руки. Спина молодого цигана стала суцільною ранною, здавалося, з нього, дебелого, гоїного, здерли шкіру.

— Ти кохаєш свого мужа? — гукнула раптом Раїра, не зводячи запалених очей з Артемії.

Та, спантеличена, не відповідала.

— Ти кохаєш свого мужа? — ще раз майже крикнула.

¹ Йдеться про епілепсію.

Всі чекали відповіді. Навіть Мирон повернувся до неї своє обличчя.

Артемія зашарілася й коротко відказала:

— Так, кохаю.

— Дуже?

— Так, дуже, — відповіла стримано, бажаючи в душі, щоб зухвала циганка швидше відчепилася.

Всі повеселішали.

— І я кохаю свого Мико. А мене хочуть віддати за отого миршавого цигана. Мико сто буків не витримає. Булібаша вже двох циганів закатував. Порятуйте нас!..

Мико підвів свою кучеряву голову.

— Вмру за тебе, отамане, тільки не лишай на поталу булібаші.

— Не треба за мене вмирати, — мовив Дитинка і спитав: — А що ви тут усі робите?

— Ми — раби воєводи Стефаниці. Промиваємо ринь та піски Пруту, шукаємо золота.

Штефанко Бурій засміявся й сказав Дитинці:

— Ще воєвода Василь Лупул хотів колись вибирати все золото з припрутської долини. Перемили гори піску аж до самих Чернівців, бо Лупулові було потрібне неабияке багатство. А тепер, бачиш, його син шукає там, де не знайшов вітець.

— Ну і як, знайшли? — запитав Мирон булібашу.

— Ані крупинки, отамане. У Пруті немає золота.

— І Стефаниця вам повірить?

— Ми не вернемося до Стефаниці, — відказав булібаша. — Підемо в Польщу або Угорщину...

Ситуація була ясна. Дитинка сказав:

— Мико Циганюка та його кохану... Як її зовуть?

— Раїра, отамане, — викрикнула дівчина.

— Отож, Мико та Раїру, побратимство, прийміть до нашого загону.

Для Мико і Раїри в циганському таборі вибрали пару пайкраших коней.

Такою була воля Мирона Дитинки.

Розділ третій

Молодий воєвода Стефаниця не любив чипіти на одному місці, а надто в своєму злиденному столярному місті Яссах, де старі, бородаті бояри щодня забивали йому памороки всілякими нудними справами. Втікав од такого життя на

полювання, ходив від одної фортеці до іншої або вештався по монастирях і залюбки слухав чернецькі співи.

У селі Жабці — чудернацький, видовбаний у дністровських скелях монастир з півсотнею ченців. То веселі, горласті хлопаки. Тільки б женихатися, не дають спокою дівкам і молодицям. А в Сороках видалося нецікаво. Сторожа фортеці млява. Ні з ким і побалакати. Подався до Хотина, тут була найкраща фортеця його краю. Поруч з нею — багатий монастир, побудований боярином Янком Костиним. Потерпав від думки, що польський король Ян Казімір може скористатися з його недосвідченості і забрати фортецю разом із Хотиним.

Побоювання Стефаниці були марними. Ян Казімір не рахувався з жовторотим воєводою, але боявся турків, які рвалися на Правобережну Україну, не хотів їх зачіпати.

Після короткого відпочинку в фортеці воєвода вирішив відвідати монастир, помолитися там богу, аби поляки не напали на Хотин. Його супроводили бояри і великий логофет, який турбувався, щоб за ними всюди слідувало півтораста найманців. Дитинка ж не розбитий, нападає на бояр. Взагалі ж, на думку логофета, в такі тривожні часи треба сидіти вдома. Але молодий воєвода прагне розваг. На те він і воєвода, аби брати обома руками все, що дає життя.

У хотинському монастирі спіткала несподіванка: назустріч вийшли не ченці зі зведеними для благословення руками, а цілий гурт бояр. Стефаниця зупинився і, нахилившись до ігумена, який ішов з ним із фортеці, спитав:

— Хіба це твоя братія, святий отче?

Низенький, з буйною чуприною ігумен пригладив пухкою рукою бороду й відказав:

— Це бояри, твоя величність, з Сороківського повіту. Не встигли там побалакати з твоєю величністю, тому прибігли сюди.

Бояри похиляли голови перед воєводою. Високий, кремезний Семен Надибайко ступив уперед і звів очі на Стефаницю:

— Ми щасливі, світлий князю, що ти ступив на наші русинські землі. Нам потрібна твоя порада і вірада...

— Ти про що? — спитав логофет Чунтул.

— Розбійник Дитинка перебрався з Буковини в наші краї і не дає жити.

Стефаниця задумався. Обернувся до Чунтула й промовив:

— Я знаю його... Про Дитинку мені розповідали ще тоді, коли я був малим. Кажали, він дуже розумний, відважний,

сильний і спритний. І нестямно любить свою красуню жону. Хочу, аби вона стала перед моїми очима.

— Не дай боже, твоя величносте, щоб Дитинка почув ці слова, він страшенно ревнивий.

Стефаниця незадоволено зиркнув на свого великого логофета і сказав категорично:

— Хай приведуть мені Дитинку. Мушу дізнатися, що то за один, і аж тоді подумаю, що з ним учинити.

Чунтул зблід. Виручив його боярин Семен Надибайко.

— Твоя величносте, Мирон Дитинка перебуває тепер у Рашкові, — сповістив він.

— Що він там робить?

— Гостює у твоєї сестри, княгині Розанди Хмельницької.

— Що значить — гостює? Може, пайнявся до неї як вояка. У мене теж чимало найманців...

— Бачиш, твоя величносте, Рашків — не твоя земля, а польська, але Дитинка не орудує на землях Речі Посполитої, а перепливає Дністер у твої володіння. Його розбійники нападають не на польську шляхту, а на твоїх боярів. Поляки дуже тішаться з того, що він не дає нам світлої години, — озвався Чунтул, це ж через Дитинку вже багато років великий логофет не смів потикатися на Буковину.

— Рашків і Кам'янка — власність Розанди Хмельницької. Польська шляхта не зачіпає її, аби не перетворити фортецю в осяче гніздо. І з малої хмарі може впасти грім. Не годиться, аби Дитинка вільним вітром розгулював по наших селах і грабував мастки. Твої ж села на Буковині вже Дитинчині, — мовив Надибайко Чунтулові. — Можеш втратити й останнє. І ніхто тебе не порятує...

— Маєш рацію, боярине, — неохоче погодився Чунтул, він і сам про те подумав.

Тон цих розмов упевнював воєводу, що в його боярства кепські справи. Якщо Дитинка й далі так вільно почуватиметься між Дністром і Прутом, то настане днина, коли йому, Стефаниці, доведеться тікати з цієї землі, де можна так солодко жити.

Наступного дня воєвода помчав до Ясс готуватися до наступу на розбійника, який отаборився в замку його сестри Розанди.

На широкому майдані, що прилягав до фортеці, Стефаниця розташував своїх п'ятсот вояків-найманців. Він довго не підходив до брами, неначе й не збирався зайти до сестри. Поговоривши з кількома боярами, подався з ними попри браму до костьола святого Каєтана.

Коли на мурі з'явився Дитинка, Стефанко Бурій сказав:
— Дивись, отамане, отой бородатий, що не відходить од Стефаниці, є боярин Мітря Чунтул, той самий, якого ми здибали в Лужанах. Пам'ятаєш?

— Тямлю, Стефанку. Він дуже хоробро втікав, його тоненькі ноги мигтіли перед нашими очима, як шпичі в колесах. А тепер, бач, прителіпався сюди.

— Так... Ще й узяв із собою Костя Капотича та Оврама Кажана.

— Чого йому тут треба?

— У Мітрі Чунтула шкіра свербить — сподівається, що ми її почуємо, — усміхнувся Іванко Тихоліз. — Може, неправду мовлю, Стефанку?

— Ти носиш у собі всі правди, Іванку, — промовив Бурій.

— Цей воеводик ходить попід фортечні стіни й шукає торішнього снігу, — докинув Бужениця.

— Хоче, мабуть, богу помолитися, — здивувався Тихоліз.

— Цей костюл — католицький, а вони всі православні, — зауважив Стефанко.

— Їм байдуже, Стефанку. Головне — був би зиск, — усміхнувся Бужениця.

— Так поводяться, ніби Стефаниця й тут господар. Щось вони замислили, треба бути насторожі, — промовив Дитинка і зійшов з муру.

Не минуло багато часу, як до отамана прибіг Кожухар.

— Мироне, воевода простує до фортеці. Веде за собою якихось лапайдухів. Що нам робити?

— Не ми ж тут господарі... Хай княгиня його приймає...

Розанда була щиро здивована відвідинами свого брата, якого бачила сім років тому. Вона піднялася сходами на мур, зупинилася над самою брамою.

Боярин Оврам Кажан закричав на все горло:

— Його величність воевода Стефаниця зволив відвідати свою сестру, світлу княгиню Розанду Хмельницьку!

Напружена типа тривала одну-дві хвилини, її порушив гучний голос Михайла Бужениці:

— Її світлість сердечно запрошує свого брата до себе в гостину!

Почувся різкий скрип. Важенна дубова брама, окована залізом, лягла над глибокою прірвою. Розанда спустилася з муру і вийшла на міст у супроводі Артемії й Глафіри, далекої родички Богдана Хмельницького, що приїхала з Батурина в гості і жила тут уже цілий рік.

Стефаниця не впізнав своєї сестри, вона теж не впізнала брата. Це вже був не в'юнкий, пустотливий хлопчина, а

вісімнадцятилітній парубок, сповнений гідності, навіть пихи.

Розанда обняла брата, поцілувала і повела за собою.

— Багато років не бачилися з тобою, — сказала сумовито.

Стефаниця ніби її не почув. Його очі блукали по фортеці, яка приголомшувала височенними стінами. З різних прибудов висипали на широке подвір'я дебели, раменисті люди і витріщилися на Стефаницю із зухвалою цікавістю.

У воеводи аж сіпнулося щось всередині від невдоволення. За один рік князювання уже забув, як ще недавно у темниці села Бучулештів, куди його разом із матір'ю запроторив Георгій Стефан, сам шукав в очах тамтешнього простоліду дешицю надії і прихильності. Навіть мріялось їм з матір'ю, черкескою Катериною, щоб Мирон Дитинка напав на те осоружне село.

Повернувся до Розанди й спитав зневажливо:

— Це правда, що ти, світла княгинє й моя люба сестро, стала покровителькою розбійницької ватаги?

— Твоя величність даремно так висловлюється. Не розумію тебе, брате.

— Ти оточила себе опришками, вельможна сестро.

— Ні, це такі люди, як ми з тобою, твоя величносте.

— Чому ж не бачу належної шани? Я князь чи не князь? — майже крикнув Стефаниця, переступаючи поріг Розандиної світлиці.

Потім більш урівноважено додав:

— Той розбійник повинен прийти і поклонитися мені як своєму володареві.

Стефаниця пройшов і сів на високий стілець, що сяяв оздобами. Холодно й байдуже обводив очима все надовкола, пеначе прибув сюди лише задля того, щоб посваритися з сестрою.

— Я сподівалася, твоя величність спочатку втішить увагою свою самотню сестру, з якою не бачився багато років, спитас про здоров'я, а ти... — з образою в голосі мовила Розанда.

У них ніби й не було спільних спогадів про веселі й сумні події ще не такого й далекого дитинства.

— Все, що я бачу в твоєму замку, не викликає у мене добрих почуттів. А той холоп має стати перед моїми очима.

Розанда спохмурніла. Таки бояри встигли розбестити її брата лестошами та величаннями. Ще нічого доброго не зробив для молдаванів і русинів, а гонор і пиха вже розпирають його. Все це може закінчитися великою бідою. Ні, вона говорить з ним різко, але правдиво.

— Наші предки були звичайними купцями. Ти ж, вельможний брате, як і твій вітець, тільки турецький бей. А Дитинка — козак, приятель мого мужа, який загинув, обороняючи тебе, твою матір... Дитинка не вмів і не хоче кланятися турецьким бейам.

Стефаниця зблід. Згадалося, що й вітець, Василь Лупул, писав йому сердиті листи, картаючи за грубощі у ставленні до боярства. Погрожував навіть, що приїде зі Стамбула й відшмагає його, як неслухняного бахура.

— Не забувай, вельможний воєводо, що твій батечко поважав Мирона Дитинку, навіть хотів зробити його своїм гармашем чи спатарієм. Дитинка був ворогом Георгія Стефана. Тобі, либонь, відомо, як отаман протягом кількох тижнів перебив його найманців, не втративши жодного зі своїх людей?

— Тоді хай прийде і поклониться мені. Я ж його володар,— вперто повторив Стефаниця.

— Дитинка не визнає ніяких володарів над собою.

Обличчя княгині зашарілося. Невже Стефаниця хоче пакликти біду своїми недоречними забаганками? Глянула на нього, немаче засумнівалася, що перед нею рідний брат. Раптом одвернулася й ступила кілька кроків до дверей. Відчинила їх і голосно розпорядилася:

— Скажіть світлому лицареві Мирону Дитинці, що славний восвода ласкаво просить його до себе в гості.

Стефаницю аж пересмикнуло, але він тільки по-хлоп'ячому запитав:

— Я без охорони, Дитинка не кинеється на мене?

— Ти про нього погані думки. Він шляхетніший, ніж твої бояри.

— То покладаюся на тебе, дорога сестрице.

Розанда вийшла до сусіднього покою і за якусь хвилину повернулася з Артемією. Сказала воєводі:

— Це чарівна жона отамана Мирона Дитинки. Її знає і любить уся Буковина. Скоро й співанки складатимуть про неї.

— Я вже наслухався всіляких байок про цю жону...

Стефаниця не закінчив, бо до покою ввійшов Мирон Дитинка. Отаман мав вигляд безтурботного, навіть веселого парубка з рум'яним обличчям, яке свідчило про міцне здоров'я. Мав уже років тридцять, але видавався молодшим.

Миронові не хотілося зустрічатися з воєводою. Прийшов лише тому, що не міг відмовити княгині.

Стефаниця зміряв Дитинку з ніг до голови шорстким поглядом, відтак згідливо промовив:

— Я не просив, щоб ти, отамане, прийшов, а наказав, аби тебе привели сюди.

Княгиня спаленіла. Не чекала від брата такої пашекуватості. Зиркнула з острахом на Дитинку й заспокоїлася — на його обличчі була поблажлива усмішка.

— Твоя величносте, якби твій батечко почув, як ти зустрічаєш мене, то стягнув би з тебе портяниці...

— Може, й так, отамане. Сідай отут, біля мене. Ласкаво прошу,— показав Стефаниця на високий стілець.— У тебе розумна голова. Я радий, що ти завітав до мене в гості.

— З цього й починав би, твоя величносте, а то як спрощення...

— Хіба ти жартів не розумієш, отамане? Я добре тебе знаю. Буковинські бояри бігають мені попід вікна і виють, як голодні пси. Нащо ти, добрий отамане, кривдиш нас боярство?

— Хіба я випен, що вони збиткуються над людьми? Я ось пройшовся по Нижньому краю і що побачив? Люди голодують ще гірше, ніж на Буковині. Їдять кору з дерев, жолуді, а пайбільше — коріння папороті. Тому про тебе, твоя величносте, кажуть, що ти Восвода Папороть...

— Мені відомо це, отамане. Але я не про те. Хіба тобі шкода, що голота жере папороть і пухне з голоду? Наші молдавани й русини іншого життя не знають та й не треба їм знати. Не вчі їх бунтувати. Останнім часом вони почали казиритися — мене не визнають за князя, боярство моє не шапують. Е-е-е, отамане, так не можна. Як буде мені й моїм боярам добре, то буде добре й молдавським і русинським холопам. А для цього мусиш служити мені, своєму володареві. Будеш моїм першим достойником.

— Я не стану в один ряд з твоїми боярами, хоч і подаєш надію на кашуки з талярами. Золото, яким ти дзвониш, украдене в бідноти. Так, украдене... А я не злодій, твоя величносте.

У Стефаниці затремтіли губи од гніву. Але він стримався. Відповів з удаваним спокоєм, навіть байдуже:

— Отак ми не дійдемо злагоди. Хочеться, отамане, щоб ти поговорив ще з моїм логофетом, боярином Чунтулом. То великий кнпжник, і розмова з ним буде тобі хосенна.

— Знаю його... Але якщо він повторюватиме твої думки, князю, то не варто марнувати час.

Стефаниця перевів погляд на Артемію. Дивився на неї з німим докором, відтак промовив повчально:

— Твоя чарівна жона, отамане, хоче жити в спокої й достатку. Доля, яку ти їй дав, припижує. Така красуня за-

слуговує на те, аби нею захоплювалися не лише брудні волоцюги... Правду кажу, джупанесо Артеміє?

Артемія іронічно посміхнулася і відказала:

— Мусиш знати, твоя величність, що бояри значно брудніші від бідноти.

— Дуже нешанобливо розмовляєте зі мною, отамане. Колись пошкодуєте, але буде запізно.

Дитинка спалахнув, бо в словах Стефаниці звучала погроза.

— Легше риб'ячу кістку проковтнути, ніж тебе слухати, твоя величність, — мовив піднімаючись.

Взяв Артемію за руку й подався до дверей.

Воевода вибухнув аж тоді, коли залишився наодинці з Розандою. Ходив широкими кроками по просторій світлиці й кидав роздратовано:

— Тіпишся, вельможна сестро, що в моєму князівстві отака сваволя й колотнеча? Чула, як Дитинка розмовляв зі мною, своїм володарем? Так, у мене велика біда — мої бояри старцюють під чужими плотами. Їм страшно вертатися у власні села, бо за плечима їхніх холопів стоїть оцей Дитинка з ватагою розбійників. Якщо маєш хоч крапельку пошанівку до свого єдиного брата, то вчиниш, як я скажу. Віддай мені Дитинку як бранця. Я заради нього й прибув сюди. Подаруй мені, сестро, свого розбійника.

Розанда якусь мить не могла відірвати від Стефаниці широко розплющених чорних очей. Нарешті промовила:

— А я думала, тебе привели добрі почуття до своєї єдиної сестри...

— Я прийшов і до тебе, люба сестро. Хочеш, заберу до себе? Або відвезу тебе до Стамбула, де наш батечко залишив розкішний палац. У Венеції маємо золото — воно буде твоє. Станеш багатою і всевладною. Хіба можна коротати свій вік серед цього русинського люду, який знає тільки бунтуватися?

— Ні, звідси нікуди не піду, — тихо, але рішуче мовила Розанда. — Тут моя вітчизнина. Де вона кінчається — все далеке і чуже.

— Чим тобі так полюбився цей замок, що ніби приросла до його мурів?

Розанда підійшла до брата. З легкою посмішкою на устах взяла його трьома пальцями за підборіддя й промовила лагідно:

— Ти, хлопчику, не хочеш мене зрозуміти? Тільки тут, у цьому Рашкові, Суботові й Чигирині, зазнала я щастя. Більше ніде. Те щастя дав мені Тиміш. Він живе в моєму

серці, його дихання чую в гомоні цієї землі, доброту — в промінні сонця, а зажуру — в місячному сяйві. Весь вік житиму в Рашкові, щоб не осиротіти...

— Ти ще молода, сестро. Твоє щастя — в будучині. Треба тільки знайти його. Я допоможу тобі...

— Помочі не потребую. Я щороку їду до Суботова, де лежить мій коханий. І ніхто мене не знайдить з цього шляху ніякими обіцянками. Я вже їх знаю...

Стефаниця зупинився біля вікна й довго дивився на подвір'я.

Мовчала й Розанда.

Воевода промовив з розчаруванням:

— Бачу, сестро, ми стали чужими. Твій розум у полоні цього розбійника. Не дорожиш гонором боярині.

— Правду кажеш, брате, — не дорожу.

— Звісно, жінка... Про що з тобою говорити?

Розанда пополотніла від образи.

Розділ четвертий

Стефаниця у фортеці як блоха у пазусі. Батажани увесь час мусили триматися насторожі, бо найманці воеводи цілими днями диміли на березі Дністра, і може таке статися, що Стефаниця накаже княгині впустити їх до фортеці. Дитинці ніколи кортіло схопити зарозумілого воеводу за комір і викинути за браму, щоб не муляв очей. Та не міг цього вчинити, бо Стефаниця — брат Розанди по вітцеві. Вона, до речі, вже й сама чекала кінця його гостювання. Про те, що Стефаниця настійно вимагає, аби видати йому для розправи Мирона Дитинку, княгиня нікому й не обмовилась. Навіть Артемія нічого не підозрювала.

Воевода ж не квапився від'їжджати, неначе б у Рашкові почував себе ліпше, ніж будь-де.

Якось до світлиці Дитинки непрохано ввійшов логофет Мітра Чунтул. Став біля порога, поштиво вклонився й промовив:

— Вельможний отамане, завтра ми вже покинемо цей чарівний куточок славної княгині. Його величність хоче зараз побалакати з тобою про деякі державні справи. Він прийде до мене. Дуже просив і твою милість завітати.

Дитинка сказав Артемії, що йде до логофета Мітри Чунтула, який займав крайню від костьола святого Каєтана світлицю.

Коли проходили двором, ні з ким не здибалися — лише в затінку сидів Мико Циганюк зі своєю женою Раїрою, гострили побратимам шаблі. Були такі заклопотані роботою, що начебто й не почули нарікання Мітрі Чунтула:

— Знайшли місце для точила — під вікнами моєї світлиці!

Коли Чунтул і Дитинка увійшли до світлиці, логофет раптом зблід.

— Його величність, мабуть, спізниться на якусь хвилину, — мовив вибачливо. Худорляве обличчя Мітрі стало напруженим.

Дитинка сів на високий стілець.

Розмова не ладилася. Чунтул очікувально позирав на двері. За вікном було видно цигана та його жону, яка старанно крутила корбу точила.

Раптом двері брязнули, і до світлиці швидко увійшли п'ятеро боярів. Стефаниці між ними не було. Дитинка звівся на ноги.

Бояри підійшли ближче. Оврам Кажан вклонився Миронові й промовив:

— Його величність велів зачекати.

— Кому велів?! — сердито запитав Дитинка.

Бояри, пошито кланяючись, стали за спиною отамана і підподівано всі разом накинулися на нього. Дитинка непаче сподівався на це. Він щосили ударив носком у пах боярина, який стояв перед ним, відтак рвонувся, мов рись, на стіл, схопив череватий збан з вином і вціпив у того ж таки боярина. Гладун розлетівся на черепки, а боярин гевкнув від болю й знепритомнів.

Дитинка стрибнув зі столу і метнувся до дверей, але на нього знову накинулися четверо боярів і логофет. Звалили з піг і з гарячковою запопадливістю почали зв'язувати йому руки й ноги, потім загнули кляп і потягли до стіни.

Мітря Чунтул відхилив зображення матері божої, що висіло на грубому клинці, щось намацав під ним, з силою натиснув. Нижня частина стіни, покрита величезним гобеленом, край якого Чунтул спритно відхилив, зарухалася — потайні оббиті залізом двері подалися досередини, закрипіли давно не змащуваними завісами. Стрімкі холодні сходи вели вниз. По них понесли бояри зв'язаного отамана. Попереду йшов Мітря Чунтул з приготовленим ще вчора смолоскипом.

Важке повітря підземелля вдарило Миронові в голову. Бояри, сопучи, запопадливо тягли його по долівці. Прохід вузький, двом чоловікам важко розминутися.

Обмотаний мотуззям, мов немовля, картав себе за надмірну довірливість. Навіть шаблі не взяв... У фортеці ніхто не знав про існування цього ходу. Навіть Тиміш і Розанда.

Миронові здавалося, неначе провалився в якийсь моторошний світ, обкладений запліснявілими дубовими колодами, з похмурою тишею, порушеною тільки сопінням якихось примар. Димів, отруюючи рештки застоюного повітря, смолоскип у руках Чунтула. Він ступав попереду, обачно промацував долівку ногою, неначе боявся посковзнутися й полетіти у прірву. Раптом Чунтул зупинився, відштовхнув Лупула Стросескула і освітив обличчя бранця. Вступив у нього свої осклілі очі:

— Що, закінчилося твоє панування, розбійнику?

Чунтул був свідомий власної значимості. Це ж він звільнив Буковину від чудовиська, страшнішого од пощесті, сарани і татарви. Пощесть покосить людей і зникає; сарана прилетить, усе пожере і кілька років не з'являється; коли мають напасти татари, звістка зарання розноситься вітром, і люди ховаються в лісові нетрі, яри, лісячі нори. Коли ж налітав Дитинка зі своїми розбишаками на конях, бояри нічого ісінько не знали, бо голота чекала його, як бога. Він забирив у боярів не лише худобу, гроші, а й грамоти на успадковані ще від діда-прадіда села.

— Слава богу, слава богу, — підхопив Лупул Стросескул, той щасливчик, що виміняв у ченців Вороньцького монастиря на попівські ризи і шість вуликів буковинське село Шубранець. Правда, не мав з того села ніякого хісна, бо Дитинка збунтував кріпаків.

— Святий Каетан зрадує, що ти зараз вступиш у лоно католицького собору, — зловтішно промовив Оврам Кажан.

Та ось куди вони його несуть! Мирон згадав, як у день прибуття під мури цього замку восхода з кількома боярами відвідали костьол святого Каетана. Певне, між ними і єзуїтом Боніфатієм відбувся неабиякий гендель — ксьондз продав отамана Стефаниці. Цікаво — за скільки? Мабуть, не менше, ніж за тридцять срібняків.

— Пора б тобі відпочити на якійсь палі, вельможний пане отамане, — схидно озвався з темноти й Кость Капотич.

Мітря Чунтул опустил смолоскип мало не до самого обличчя Дитинки і, звузивши очі, проказав:

— Попам'ятаєш, розбійнику, палю, на якій ти стратив оршівського боярина Апостола Чегана! Вздовж дороги між Черпівцями і Орпівцями сидітимуть на таких же палях усі твої зарізяки. А до твого стовпа прив'яжемо розбійницю Артемію, аби вила вовчицею і розважала світлих боярів.

Миронові бракло повітря — заважав дихати кляп. Йому ввижалася вірна сотня побратимів, твердіших, ніж фортечні мури, здатних кинутися, коли треба, і в пекельний вогонь. Ніби зі сріблястого туману випливало обличчя Артемії. Побратими підставляли руки, і Артемія ступала, ледь торкаючись їхніх пальців. А часом здавалось, ті ж побратими несли перед ним свої серця на широких долонях, а в тих серцях, як у найчистіших свічадах, бачив очі, стап, посмішку коханої. Якою чистотою вона сповнила його душу! Якими високими почуттями й жаданнями засіяла його груди! А він так важко провинився перед нею. Ось несуть його зв'язаного, безпорадного... Прости, Артеміє...

Перехід закінчився. Кволе полум'я смолоскипа вперлося в широку спижевув накривку, яку зараз підважить святий отець Боніфатій, і вони видряпаються до костьолю.

Логофет постукав держакон смолоскипа в металеву плиту. Звук був глухий. Чунтул уперся в накривку руками, напружив кожен м'яз. Моцувався, аж очі налилися, але плита навіть не ворухнулася, неначе тримала на собі весь костюл святого Каєтана.

— Що там таке? — спитав ззаду Кость Капотич.

— Ця накривка надто важка для моїх рук. Не подужаю...

Капотич і Лупул Стровескул віднесли Дитинку на кілька кроків назад і вернулися допомогти логофетові.

— Без прибаганки й борщ не смачний, — хвалькувато проказав Капотич.

— Що ж, покажи свою прибаганку, — буркнув амбітний Чунтул.

Дебелий Капотич уперся в плиту. Потім тиснули всі разом і кожен окремо.

— Нічого не збагну. Коли ми домовлялися, то Боніфатій перед його величністю сам підважив накривку. А йому вже, мабуть, далеко за сімдесят.

— Чому ж тепер така тяжка? — спитав Оврам Кажан.

— Бо на неї тисне брехня старого єзуїта...

Чунтулові було неприємно усвідомлювати, що Боніфатій ошукав їх.

Смолоскип уже не горів, лиш густо димів у кутку. Бояри, мов ошалілі, почали гаратати кулаками по накривці.

Боніфатій зрадив... Але ж до двох капшуків з п'ятьмастами дукатів завдатку він простяг кістляві руки. Ще п'ятсот мав отримати тоді, коли найманці вояводи перевезуть Дитинку на правий берег Дністра.

Він, Чунтул, разом із Стефаницею довго умовляли старого. В єзуїтській місії в Яссах, де було двісті католиків,

логофетові сказали про підземний хід. Там же він дізнався, що Боніфатій — свавільний, дивакуватий і з мухам в носі стариган, який усе робить по-своєму. Його, як і всіх рашківчан, можна запідозрити в симпатії до розбійника: Дитинка у Рашкові нікого не зачінав, не кривдив, навпаки, всім бідним, православним і католикам, роздавав збіжжя, худобу, гроші.

— Отче Боніфатію, впусти нас до святого храму! — розпачливо закричав логофет, все ще надіючись, що єзуїт стоїть над плитою і прислухається до дурних схизматів. — Отче Боніфатію, підваж цю покривку, бо нам не можна вертатися назад.

Приголомшений надсадним криком логофета, боярин Оврам Кажан побожно заскиглив:

— Порятуй мене, господи, й цього разу. Я піду пішки на прощу до Скиту Манявського.

Лупул Стровескул, який неполюблив захланного Кажана, просичав з мороку:

— Підеш на псю-маму, а не на прощу. Журишся тільки собою.

Бояри знову загрюкали по накривці.

Логофет пройнявся жахом від понурої тиші, яка нічого доброго не обіцяла. Так, вони потрапили в пастку, у вовчу яму. Тут їх у кожному мить можуть застукати Дитинчині люди. Повитягають по одному, мов ховрахів. І навіть воявода не дізнається, куди вони щезли.

Невже старезний душпастир забув, що вони, чесні молдавські й русинські бояри, приволокли сюди ворога шляхти, попів, ченців і ксьондзів?

Логофет Чунтул ремствував на увесь світ і на людей, які так занепали, що вже не можна довіряти й сивому ксьондзові, котрий вріс обома ногами в могилу.

— Нема чим дихати! Зробіть діру, аби дим вийшов! — гукнув на все підземелля Кость Капотич.

— Не журись, Капотичу, — заспокоїв з неприхованою зловтіхою Чунтул. — Зараз прийде Дитинчина ватага й витягне тебе звідси, як кертцію, на свіже повітря.

Лупул Стровескул схопив Чунтула за барки й притис до мокрої стіни.

— Не пускай хармана¹, логофете, бо для нас настала остання година. У світлиці вже нипають, мабуть, розбійники. Розв'яжи отамана, клякни перед ним та попроси прощення за те, що заткнув йому ганчіркою рота та запасся мотуззям,

¹ Не затуманюй.

аби його зв'язати. Навіть про смолоскип не забув. Не сиди тепер, як скислий куліш, а рухайся... Ти звів нас на манівці. Хто з ксьондзом домовлявся? Тепер кричи, реви, клич його! Дізнавайся, де подівся і що нам робити...

— Я його не зв'язував! — злісно огризнувся Чунтул. — То ви. Запитайте самого отамана, він скаже правду, — сам не знав, що говорив, Чунтул.

— Ми-и-и! Ми звалили його! — заревіли бояри і почали кулачити логофета.

Чунтул спочатку не захищався. Затулив долонями обличчя й жалібно стогнав. Раптом випростався, схопив обіруч погаслий смолоскип і заревів:

— Голови порозвалюю!

— Не реви, дурню, бо почують розбійники, — першим опам'ятався Капотич.

Всі замерли. Якусь мить прислухалися. Але сюди не долинали жодного звуку. Знову скупчилися під накривкою і з відчаєм загупали по ній кулаками.

Чунтул сказав охриплим голосом:

— Не стукайте марно. Боніфатій обдурив нас. Тепер мусимо винести отамана до світлиці. Залишимо його десь у кутку, а самі — за браму фортеці. Доки розбійники спохопляться, ми вже будемо під захистом вояків.

— Як сільські бахурці, — сказав Капотич, — нашкодили й тікають від бука...

Оврам Кажан додав злостиво:

— У твоїй голові, логофете, заворушився, нарешті, розум, як у старій корові кізяк. Нащо ми зв'язалися з тобою, польський годованцю...

— Ти, Кажане, ще не був у руках гармаша, але будь певний, не вмиєш, доки не побуваєш, — погрозив логофет.

Решта боярів уже подалися до Дитинки. Взяли отамана і понесли назад, до входу в підземелля. Несподівано звідти вдарило світло — хтось розчинив двері. Налякані бояри лишили свою ношу, швидко відійшли і припинили, як перед вибухом, від якого мала злетіти в повітря ця фортеця.

Світлу пройму потайних дверей, ніби скеля, заступив височенний, раменистий, з незворушним обличчям Штефанко Бурій.

— Диви, як циклоп, — вирвалося у Чунтула, але його ніхто не зрозумів. Адже жоден з них не навчався у Барі і Львові.

— Це — найстрашніший розбійник, — шепнув Кость Капотич. — Чудотворець. Я вже двічі був у його обіймах... Одправить нам панахиду...

Бурій наближався. Ось він зупинився біля Дитинки, оглянувшись, відтак обернувся до Іванка Тихоліза, що йшов за ним, віддав смолоскип. Іванко рушив до дверей, а Штефанко взяв отамана на руки й обережно, крок за кроком, подався слідом.

У світлиці чекало біля двох десятків схвилюваних ватажан. Між ними й Мико Циганюк, який всіх і оповістив, почувши, що у покою щось діється.

Дитинку розв'язали, виїняли кляп. Мирон схопився на ноги, соромлячись жалюгідного стану, в якому опинився і в якому його ще не бачили. Посміхнувся Артемії, що стояла ні жива ні мертва перед ним.

— Не збагну... Ніяк не збагну, — повторювала з боєм. — Як бояри наважилися напасти на тебе, любий? Княгиня Розанда прийняла їх як гостей...

— Не треба про це, Артеміє. Тут винен тільки я.

— У чому ж твоя вина? — аж здивувалася.

— Я пішов до Чунтула без зброї і не взяв з собою нікого з побратимів. Логофет обдурив мене — заманив у засідку...

— Більше вони не будуть робити засідок, отамане! — крикнув Василько Заплітний.

Він теж почував себе винним у тому, що трапилося. Виїшов надвір і дав розказ, аби воротарі нікого не впускали і нікого не випускали. Ватажанам наказав приготуватися, як до бою.

Дитинка розповідав:

— Бояри хотіли викрасти мене з фортеці і перепровадити оцим підземним ходом через костюл святого Каєтана до вояків-найманців, що чекають на березі Дністра. Вони заплатами ксьондзу Боніфатію п'ятсот дукатів завдатку, і той пообіцяв підняти спижеву плиту з підземелля у костюлі. Але в останню хвилину ксьондз спроневірився. Більше того, наклав на ту накривку якихось важених речей, і бояри опинилися в пастці. Там їх п'ятеро.

— А онде шостий, — показав Бужениця на боярина, що стогнав під стіною.

— Боніфатій — не такий іуда, як той, євангельський. — посміхнувся Дитинка. — Він тридцять срібників узяв, але жертву не видав синедріону. Таке рідко трапляється серед єзуїтів.

— Не всі люди на один копил, — розважливо мовив Бужениця.

Штефанко Бурій нетерпляче запитав:

— Чи не пора, отамане, витягати на світ божий огих зрадників?

Дитинка обернувся до Артемії.

— Прощу тебе, піди звідси, Артеміє. Не хочу, щоб ти була свідком суду над нікчемами.

— А ми вважаємо, отамане, що й тобі не слід тут залишатися,— рішуче сказав Заплітний.— Надто багато горю буде гнилим боярам. Не варті вони того... Ми самі покараємо їх за підступність і підлість. У тебе, отамане, надто добре серце. Ми їх і не повбиваємо, але кашляти будуть довго...

Дитинка спохмурнів. Після короткого роздуму взяв Артемію за руку й сказав:

— Що ж, коли це воля всіх...

Вони вийшли.

Мико Циганюк зачинив двері на важкий залізний засув.

— Ми з Іваном спустимося в підземелля й будемо виганяти бояр, а ви, братове, навчайте їх тут розуму,— сказав Бурій.

Він передав смолоскип Тихолізові й пробурмотів:

— Присвічуватимеш, коли я ловитиму тих пацюків.

— Нащо їх ловити, Штефанку? Хай там залишаються навіки.

Тихоліз мав особливі рахунки з боярами після того, як побачив блискучий гостряк палі на чернівецькому ярмарку.

— Ти ж знаєш, Іванку, отаман не дозволяє вбивати боярів.

— Та й княгині Розанді буде неприємно, якщо котрийсь із бояр випустить дух у її фортеці,— підтримав Штефанка Заплітний.

Відшукавши у крайньому закутку підземелля ошалілих від жаху боярів, Штефанко вирізнив з-поміж них логофета Чунтула.

— Ану, любенький, ходи сюди,— поманив його пальцем.— Ми вже здибалися з тобою в Лужанах, чи не так? Правда, ти не мав часу побалакати з нами — втік, як молодий зайчисько. Тоді отаман подарував тобі життя, бо думав, що ти нарозумишся, а ти приїхав до Рашкова убити свого благодійника. У твоїй голові не стало світліше. Ходи-но сюди, шляхетська псявіро!

Оскільки Мітря Чунтул не поспішав у його обійми, Бурій вхопив логофета за чуприну, поволик по підземеллю й кинув Тихолізові:

— Сідай, Іванку, верхи на цього віслюка, він упертий, але доки доведе тебе, уговтається і пом'якне.

Тихоліз не примусив себе просити:

— Гайда, дурний осле! Мої побратими давно вже не сміялися досхочу. Ну-у-у, гайда, не сердь мене!

Діставши кулаком у потилицю, Чунтул поповз навкарачки по підземеллю. Тихоліз цупко тримався за його комір. Перед крутими сходами зупинилися. Побачивши, що Чунтул не може вибратися, Герасим запустив пальці в логофетову чуприну, і той блискавично опинився разом зі своїм верхівцем у світлиці.

— Ось вам, братове, один осел, а я йду за другим,— сказав Іванко і зник у підземеллі.

Наступним був боярин Капотич.

— Ну-у, любий Капотичу, давно ти не бував у моїх руках,— промовив Штефанко.— А знаємося з тобою ще з Циганського монастиря. Гостював я в тебе і в Лукачанах. Багато ж ти не помудрішав, бо дурень від народження. Ти ж русин! Чому служив туркам та їхнім наймитам? Наш отаман навчить вас, кому маєте служити вірою і правдою, коли живете на слов'янській землі.

Штефанко схопив боярина і притягнув до себе. Костя Капотича покинули сили, і він упав перед Бурим на коліна.

— Сідай, Іванку, цей сам спину підставляє.

Чоботи Тихоліза вткнулися в боки Капотича, й той умиць збадьорився і притьмом добіг до східців. Герасим і цьому допоміг вибратися до світлиці.

Небавом усі бояри, скуштувавши дрючків та мочуг ватажан, сумірно лежали одип біля одного, неначе відпочивали після тяжких трудів.

Правда, Мітря Чунтул, побачивши, що їм даровано життя, почав вимагати, щоб сюди покликали його величність, бо ж тільки він має право чинити суд над боярами.

— Хочеш, Чунтуле, аби воевода ліг поруч з тобою? — запитав Бужениця.— Цього не можемо зробити, бо він є брат її світлості княгині Розанди Хмельницької. Ми й до нього зараз доберемося, аби сказав, де був, коли ви, вгодовані бугаї, напали на беззбройного отамана.

— То було без відома воеводи...

Від копанця Мико Циганюка логофет замовк.

Розділ п'ятий

Артемія сиділа за столом, затуливши обличчя долонями. Протягом багатьох років Мирон бачив у її очах лише світло великої, чистої любові і втіху, що вона, Артемія, йде пліч-о-пліч із коханим, носить у серці такі ж радощі і смутки, як і він. А нині з-під її повік викочуються сльози. Ні, вона,

звичайно, усвідомлювала, що Мирона можуть убити під час сутички або просто з-за рогу...

Мирон відійшов од вікна і став біля неї.

— Завдав тобі прикрощів? — спитав тихо. — Зникла бачити мене тільки сил'ним, тільки зв'язжним.

— Так, дужим і непідвладним ніякій чорній силі.

— А тепер...

Артемія показала за нього:

— Купка злодійкуватих боярів недоумкуватого воєводи простягла до тебе брудні руки. Своїм доторком вони забруднили тільки твій одяг...

— Дякую, від тебе я чекав цих слів. Але що думають мої побратими? — спитав Дитинка невесело.

— Побратими не мислять свого життя без тебе. Боюсь, любий, вони випустять дух з тих підлих людців.

Який дарунок долі це вічно молоде кохання! Мирон піймав себе на думці, що й тепер дивиться на Артемію, як на дівчинку, якій колись освідчувався грою на сопілці.

Артемія підвелася і взяла його за обидві руки.

— Було боляче?

— Ні, тільки гидко. Вони ж казилися від радощів...

— Були певні, що перехитрили тебе й зловили своє щастя.

— Поклалися в усьому на ксьондза Боніфатія, а той чомусь забув про свій польський гонор і спроневірився.

— Не можу цього збагнути, Миронку.

— Усе просто: ксьондз забрав гроші і накивав п'ятами. Я ніколи не цікавився цим чоловіком. У мене інші турботи...

Артемія вийшла надвір. Побачивши покоївку княгині, гукнула:

— Поклич, дівчино, козака Білоуса до мене!

Не минуло й хвилини, як старий козарлюга з'явився на порозі світлиці. Він прийшов до цього замку ще за життя Тимоша Хмельницького і більше його не покидав.

— Сідай, козаче, побалакаємо, — запросила Артемія.

Білоус витер чомусь руки об старі шаровари і сів у високе крісло. Йому було приємно, що його, білого, як голуб, ще називають козаком.

Артемія не стала зволікати. Запитала відразу:

— Скажи, козаче, що це за ксьондз Боніфатій?

Білоус зиркав то на Артемію, то на Мирона, не розуміючи, чого вони раптом зацікавилися старим ксьондзом.

— Це — єзуїт, який, сказати б, ненавидить православних. Але він такий, що мені, козакові, першим каже «добридень»...

Миронові й Артемії Боніфатій був трохи знайомий.

Вони інколи покидали фортецю і йшли в село подивитися, як живуть рашківчани, чи не потребують якоїсь допомоги. У такі хвилини весь Рашків жвавішав, ніби хтось бив у дзвони. Люди кидали роботу й бігли до воріт глянути на них, почути з їхніх уст добре слово.

Одного разу вийшов зі свого будиночка навіть ксьондз Боніфатій, височенний, худощавий сивий стариган із сірим, ледь водянистими очима, але ніби підсвіченими зсередини якимось вогнем, що уже багато років спалював його старість. Він завжди був насуплений і похмурий, як осіння хмара.

Боніфатій схилювався перед отаманом, як перед розп'яттям, відтак випростався, звів правицю і перехрестив, неначе перед ним проходив не русин-схизмат.

Миронові було цілком байдуже до всього цього. Знав: такі, як ксьондз, мають на устах мід а в серці — їд. Вони ж ненавидять і зневажають українців. Справді, чого це став рому католикові забаглося благословити його, козака, який допомагав Богданові Хмельницькому розвалювати Річ Посполиту?

— Він, здається, все-таки порядний чоловік, — мовила пошепки Артемія.

— Якби цей ксьондз був порядний, — заперечив Мирон, — то сидів би зараз у католицькому костьолі не на Україні, а в Польщі. Або взявся б до якогось ремесла і не стирчав би серед людей обгорілою деревиною.

Тепер же отаманові подумалося, що він помилявся. Боніфатій — людина незбагненна.

— А якої думки про нього рашківчани? — запитав Мирон Білоуса.

— На Боніфатія ніхто не скаржиться, отамане. Він ніби не католик, а наш, православний, чоловік. Навіть по-польськи неохоче розмовляє. У Рашкові кажуть: як Боніфатій коли зникне, то його треба буде шукати в твоєму загоні, отамане.

— А чому він ненавидить православних?

— Та це лиш плещуть язиками. Сказати б, пусті балаки...

Козак Білоус нахилився до Мирона і тихо промовив: — Подейкують, ніби Боніфатій вже багато років має коханку. Так, отамане, сказати б, молодицю. А самому десь уже під сто. Його коханка осліпла. Коли ж Боніфатій приходить до неї й бере її руки в свої, тоді вона бачить усе на світі. Проживає ця жінка у Вінниці. Рашківчани кажуть, що він і сьогодні на світанку поїхав до неї, бо у Львові появилася

мудрий знахар, який дуже розуміється на очах... Отакій він: не боїться ні людей, ні католицького бога, ані єзуїтського чорта.

— Але він, старий чоловік, обдурив, — зауважив Дитинка.

— Так він же обдурив тупоголових боярів, які важили на твоє життя, отамане. Боніфатію потрібні гроші, багато грошей, щоб вилікувати дорогу йому людину. А звідки взяти, сказати б, такі гроші? Я, може, теж учинив би так на його місці...

Розповідь старого козака розхвилювала Артемію, загострила відчуття. Знову й знову поверталася до подій сьогоднішнього дня. За боярами, певне ж, стоїть воєвода. Хитрий, підступний... Чому прищавий Стефаниця вважає, ніби йому можна все тільки тому, що він воєвода? Ні, де є Дитинка, там треба забути про панські витребеньки, бо можна прогоріти. Дурного і в церкві б'ють.

Артемія бачила, якою ціною Миронові вдавалося стримувати себе. І це лише тому, що не хоче заподіяти зла Розанді Хмельницькій. Ні, бояри не затопчуть у твань лицарську честь отамана Дитинки. Хай МIRON поговорить собі з козаком Білоусом, а вона...

Артемія вийшла і подалася до княгині, яка готувалася виряджати в дорогу брата Стефаницю.

Розанда вже знала про ганебний вчинок боярів, але не припускала думки, що до всього цього причетний і її брат.

Стефаниця займав найкращу світлицю навпроти Розандиної.

— Ти чого сюди приїхав? — з порога запитала княгиня.

Стефаниця вирачив на неї свої круглі чорні очі, але відповів спокійно, з прихованою зловтіхою:

— Щоб забрати тебе, любя сестрице, до себе, в Ясси.

— Чому ти не пішов до Чунтула на зустріч з Мироном Дитинкою?

— А хіба я комусь казав, що хочу балакати з розбійником?

— Чунтул говорив з ним від твого імені.

— Я йому дозволив.

— Дозволив?! — здивувалася Розанда. — Значить, усе — з твого дозволу?..

— Так, вельможна сестрице! — сказав самовпевнено її гордовито.

— А ти хто в цьому замку?

Стефаниця закліпав очима, однак відказав:

— Я — повелитель своїх підданих: молдаванів, русинів,

греків, гебреїв... Як хочу, споживаю їх сирими, а як хочу, то підсмажую на повільному вогні...

— Тут тільки я можу бути повелителькою. Твоя земля аж там, за Прутом. Тут тобі не пришелепуваті молдавські бояри, яких можна турляти...

— Хіба я не казав, вельможна сестрице, що мені потрібен твій розбійник — МIRON Дитинка? Віддай його по-доброму. Для нього вже готова паля в Яссах. Я не піду звідси дотя, поки він не лежатиме зв'язаний біля моїх ніг. Я ж тобі...

Розпівана до краю, Розанда вийшла. Артемія лишилася. Її приголомшило зухвальство розбещеного воєводи. Він уявляє себе вершителем людських долі!

Вуста її поблідли й затремтіли.

— Готова, кажеш, мавпо турецька, паля для мого мужа?

Лють цієї вродливої жінки була така велика, що Стефаниці стало лячно.

— Ти як говориш з воєводою, розбійнице? — крикнув він фальцетом. — Я й тебе — на палю! Думаєш, пошкодую?

Артемія підійшла до нього майже впритул.

— Ти до мене з грозьбою? Забув, що я жона справжнього господаря Буковини? Це ти розбійник, а не ми, вищий злочинний. Живеш на світі тим, що віднімеш від голодних кріпаків? Твій батечко теж був злодієм. Він навчив тебе дбати про палі для бідного люду. Я візьмусь до іншої науки. Думаєш, коли жінка, то можна й не рахуватися?

Вона вибігла у коридор, де стояла в кутку забута покійною мітла.

— Ой, така вродлива і така злюча! — спробував пожартувати воєвода, забачивши її в дверях з цією найстрашнішою зброєю буковинського жіноцтва. Дістати мітлою по голові — стократ гірше, ніж впасти від кулі.

Однак Артемію вже нічим не можна було зупинити. Мітла заходила у її руках. Стефаниця спершу намагався вихопити мітлу, але це не вдавалося, і він почав відступати до дверей. Уже біля порога згадав про пістоль і вихопив його з-за пояса, але скористатися ним не зміг — Артемія блискавичним ударом вибила зброю з рук, підняла й націлила тільки одне: пусти-

Воєводу кинуло в жар. Залишилося тільки одне: пуститися навітки. Умлівіч¹ опинився в коридорі, а звідти вискочив надвір. Артемія гналася за ним, як лисиця за зайцем.

— Я тебе навчу, потурнаку, як маєш поводитися з людьми! — вигукнула, сягаючи воєводу мітлою.

¹ Враз.

На це видовище повибігала челядь, повиходили й ватажани, що встигли впоратися з учасниками засідки на отамана.

Стефаниця панічно зиркав на людей, сподіваючись порятунку. Та Артемію ніхто не зупинив. Навпаки, хтось ще й викрикнув:

— Дай йому, Артеміє, хай знає українок!

Всі бачили, як Артемія, майже наздогнавши втікача, так утерепіжила його по голові, аж воєводська коштовна шапка з високим пером із якогось африканського когута покотилася в рів.

Артемії набридло ганятися за його величністю. Вона відкинула держак, що залишився від мітли, звела в повітря руку з зарядженим пістолем і вистрілила. Його величність розпростерся долілиць.

— Тьху, нікчема,— сказала Артемія і попрямувала до побратимів.

— Ти його застрелила, Артеміє? — кинувся назустріч Заплітний.

— Де там! Сам упав зі страху. Від нього йде поганий запах...

Довкола зареготали.

Тихоліз дістав із рову шапку з діамантом і похвалився Бурому:

— Ади, Штефанку, сам господь прикотив її до мене.

Він насадив шапку на голову і запитав товариша:

— Пасує мені, Штефанку!

— Пасує, Іванку.

Тихоліз втішився, як дитина цяцькою. Помацав пальцем діамант і знову запитав:

— Даруєш її мені, Штефанку?

— Дарую, Іванку. Той, хто так хвацько вмів їздити на спині логофета й боярів, мусить мати воєводську шапку.

— Коли ти зі мною, Штефанку, то я тоді потужний, розумний і до всього вдатний.

На подвір'ї фортеці довго чувся гучний регіт. Потім усе затихло. Василько Заплітний покликав боярів, непричетних до замаху на життя отамана, і повів їх туди, де на підлозі лежали покотом п'ятеро покараних боярів.

— Їх тут п'ятеро, і вас — п'ятеро,— сказав Заплітний воєводським достойникам.— Беріть їх на плечі й несіть туди, де на вас з нетерпінням чекають ваші вояки. Хай повезуть їх до стольного міста, аби весь край дізнався, якого славного та мудрого воєводу маєте.

— Я чоловік слабкий, не зможу підняти жодного — вони

надто гладкі, відгодовані, — сказав худющий Георгії Дука з неспокійними і злими очима.

— Е-е, братче, не бреш, ти ж такий потужний, як тур. Тобі треба дати двох битих, — мовив Заплітний.

— Добре говориш, пане розбійнику, — підтримав один із щойноприбулих. — Цей Дука вічно хитрує, прикидається слабосилим. Це я ось не подужаю...

— Не журись — я зараз щось таке шепну тобі на вухо, що станеш сильним, як Голіаф, — пообіцяв Бурій. — Чп, може, хочете, аби вас всіх несли? Можемо так зробити, тільки писніть ще раз.

Побачивши п'ятьох боярів, які несли на собі стільки ж, заюшених кров'ю, червоний і розпелеханий воєвода зблід.

— Нахапали стільки, що ледве несуть, — вигукнули з гурту спостерігачів.

— Ставай на чолі своєї бранджі й вед, звідки привів, — наказав Заплітний.

Побачивши поруч із Заплітним Артемію, Стефаниця втягнув голову в плечі.

Артемія посміхалася до Заплітного, розповідала щось веселе. Стефаниця заспокоївся, навіть подумав: якби йому дісталася така жона, то сповнив би мрію свого батечка Василя Лупула: за один рік став би володарем Волощини, Молдавії й Семигорода.

Розділ шостий

Зиму цілком справедливо називали гнилою. Сніг падав одну-дві доби, потім танув, залишаючи після себе непрохідні болотища, брудні ковбані. Дратувала й пригнічувала не лише негода — в край зазірала голодна смерть. Якщо влітку і восени люди їли печериці і ягоди, коріння папороті, жолуді, то взимку пухли з голоду і вмирали, де бог дасть.

Воєвода Папороть дні і ночі проводив за грубесними фортечними мурами, бо дуже боявся своїх голодних кріпаків. Його анітрохи не бентежило, що діялося на землі, котрою володів. Мруть кріпаки? Тим гірше для боярства, яке мало його за недоумкуватого шмаркача і просторіку, а в минулому підло зрадило Василя Лупула.

Але Стефаниця недовго тішився подібними думками. Голод ходив у парі з моровими пошестями. Заслаб на чуму молодий воєвода й у двадцять років нагло преставився. Подейкували, нібито в Тігінській фортеці бояри підсипали йому

в борщ трутизни і довели таким чином, що їх треба шапувати. За своє коротке панування Стефаниця прославився тільки тим, що молдаване і руси дізналися про чудові смакові якості папороті, а жона Мирона Дитинки, красуня Артемія, біла його мітлою по голові.

Навесні кріпаки пленталися, мов привиди, із запаленими голодною лихоманкою очима.

Біда вела багатьох до Дністра — там, на лівому березі, у замку Тимоша Хмельницького проживав заступник бідного люду Мирон Дитинка та його жона Артемія. Вони рятують кріпаків од смерті. Хто сильніший, той тягне до річки стовбур дерева або пень, хапається за них і штовхає поперед себе в каламутних хвилях. Намадавши під холодною водою дно, крок за кроком просуваються до рятівного берега. Їхні руки не різняться від гілляччя, за яке вони тримаються. Деякі відчайдушні перепливають ріку, але часто крижана вода висмоктує з чоловіка останні сили і тягне у студене царство вічного сну.

Бессарабський берег так рясно встелений приреченими, ніби вся Молдавія ринула до отамана Дитинки за порятунком. Навіть матері з дітьми кидаються у хвилі.

На передфортечному майдані зібралося стільки голодуючих, що здавалося, фортецю взяли в облогу. Вражений страшним видовиськом, яке відкривалося з фортечного муру, Мирон сказав Артемії:

— Ось частка Османської імперії — люд, над яким панують турецькі беї, що називають себе воєводами.

Отамана й Артемію помітили. Вгору, ніби висувана вітром лоза, потяглися руки. Унизу неначе осінній ліс змішав своє болісне шелестіння з хлюпанням дністровських вод:

— Хлі-і-ібця! Хлі-і-ібця!

— Дити-и-инко, порятуй нас!

Кожен вигук — разюче нарікання.

Біля Дитинки на широкому мурі зібрався майже весь загін. Бужениця, ледве стримуючи тремтіння в голосі, проказав:

— Від їхнього вигляду волосся мерзне на голові...

— Ось яке окайство чинять бояри, — додав Штефанко Бурій.

— Хіба наш отаман погано робить, що не дає їм життя? — спитав Кожухар.

Дитинка довго не міг відвести очей від почорнілого одертого натовпу. Голодні прийшли до нього просити хліба. Хіба може він їх не порятувати? Мирон спустився сходами вниз. За ним зійшли й ватажани.

На стінах фортеці якийсь час ніхто не з'являвся. Це викликало в голодних тривогу. Вони вчинили неймовірну веремію. Здавалося, тому не буде кінця. Та ось настала раптова тиша. Заскрипіли коловороти. На міст вийшов Мирон Дитинка з побратимами. Вони розрізали на шматки буханці хліба і роздавали ослабленим, брудним і синім від холоду людям. Одні жадібно накидалися на той хліб, інші ховали за пазуху і знову простягали руки.

— Да-а-ай! Ще да-а-ай! — благали звідусіль.

Виносили з фортеці все, чим можна було погамувати голод. І все зникало, ніби його змітав шалений вихор.

Так тривало кілька днів. Та число голодних не зменшувалося, а, навпаки, росло. Молдавани й русини з Бессарабії, прочувши, що за Дністром, у Рашкові, Мирон Дитинка роздає кріпакам хліб, кидалися в холодну весняну воду й переправлялися хто як міг. Покладалися при цьому на божу волю. А воля божя, звісно, яка... У Дністрі аж кишіло від ослаблених і задубілих. Їх ніхто не рятував...

Майже половина загону за наказом Дитинки перевозила найслабших до Рашкова на човнах.

Через кілька днів Михайло Бужениця сказав Миронові:

— Наш хліб незабаром закінчиться. Якщо роздаватимемо його так щедро, то самі підемо на жебри.

Дитинка спохмурнів. Збагнув: взяв на свої плечі надто важкий тягар. Не розганяти ж голодних, і годувати нічим. Мусить допомогти їм в скрутну годину... Донині йому вірили. Донині його любили... Ні, ці люди ще наберуться сил, ще підуть за ним, підтримають в борні з боярством.

Увечері скликав ватагу і скрушно промовив:

— Ви знаєте, товариство, люди йдуть до нас за порятунком від голодної смерті. Не один з них тоне у Дністрі. Цій біді мусимо покласти край. Хліба у нас іще на тиждень.

Дитинку вислухали мовчком. Через якусь мить озвався Заплітний:

— Як же зробити?

— Віднайти від фортеці.

— Не пускати на цей бік? — спитала Артемія.

— Так, годувати на правому березі.

— Ото було б добре, — підтримав отамана Заплітний. —

Хіба важко робити це у Воронковому? Там є величезні будинки, клуні, стайні, комори. Є де сховатися від дощу та вітру, є й де перепочувати.

— То ми хоч і зараз розпочнемо. Нащо говорити, коли треба зробити, — з готовністю сказав Бурій.

Після пригоди в підземеллі ватажани стали особливо

слухняними й запопадливими, аби отаман ні на хвилину не засумнівався в їхній відданості.

— Не квапся, Штефанку. Все треба добре продумати... Мені здається, годувати голодних кріпаків треба трохи далі од Дністра. Мені, товариство, сподобалося село Заводне на річці Реуті.

— Там багатюща боярська садиба Георгія Урсакія. Кріпаки зможуть поживитися, набратися сил, — підтвердив Заплітний.

— То візьми, Васильку, півсотні побратимів і йдьте туди. А я прибуду трохи пізніше.

Наступного дня частину голодуючих переправили на бесарабську землю, до Заводного. Сподівалися опору з боку ватафа¹ й сільського старости. Але ті навіть не показувалися. Не було й боярина Георгія Урсакія, спритного, багатющого грека, який скупив безліч сіл у Молдавії та на Буковині. Належали йому села і в Сороківському повіті. У селі Заводному він збудував собі гарненький конак², але користувався ним зрідка. Мав лише сорок п'ять років і волів жити у Стамбулі, Венеції чи у Львові, де його знали як хитрого негодіа і приятеля русина Олександра Балабана, розбагатілого орендаря Руської митниці Речі Посполитої.

Боярин-негодіант Георгій Урсакій перебував тієї весни то в Яссах, то в селі Киричанах, у своєму новому, побудованому італійським архітектором палаці. Налагоджував приятельські стосунки з боярами, від яких залежали його успіхи в купецтві. Маєток Урсакія у Заводному доглядали двірник, ватаф і четверо кріпаків, звільнених за вірність бояринові од десятини. Перед приходом у село людей Милона Дитинки ватаф кудись дременув, бо Сороківським повітом рознеслася препоганюща чутка, ніби разом із отаманом ходять зі злою пам'яттю і лютим серцем циган Мико, котрий вважає, що бояри мають право тільки на одне око, а тому друге видзьобує добре загостреним шилом. Отже боярським прислужникам теж було неспокоїно. Щоб не потрапити до рук Мико Циганюка, довелося виробити в собі зайчу спритність.

Заводнянські кріпаки виходили на вулиці й шукали очима самого Дитинку і цигана Мико. Отамана і його вродливої жони чомусь не бачили, а Мико розпізнавали одразу. За ватажками йшла пішки і їхала на численних возах сила-силенна якихось людей із запалими очима і виснаженими обличчями.

¹ Старшого над боярською челяддю.

² Боярську садибу.

Бурий, Заплітний, Тихоліз і Бужениця йшли попереду і поглядали на заводнян. Побачивши, що їх ніхто не зачіпає, ті рушили за вершниками.

— Де ваш двірник? — спитав кріпаків Штефанко Бурий. Заводняни презирились і стиха понукували один одного:

— Ну, Федьку, кажи...

— Чого мовчиш, Остапе?

Остап Гордило глухо кашлянув і відказав:

— Двірник ще не приїхав з Ясс.

— Що він там робить?

— Повіз бояринові збіжжя і всілякого їдла. Урсакий має там палац. До Львова теж треба везти — там живе його жона з дітьми. Та й по всьому видать, наш двірник не скоро повернеться...

— Чому? — спитав Бужениця.

— Він тримається боярина, а Дитинка таких не любить. Отаман, кажуть, має коло себе сердитого цигана, який ходить з довгим шилом. Це — отой?

Мико Циганюк стрільнув у Федька Горбоноса чорними очима й відказав:

— Я караю тільки неситих боярів і підлих людей.

— А їсти нам дасте?

— У нас також умирають з голоду. Вже п'ятеро померли...

— Звідки ви знаєте, що отаман Мирон Дитинка годує голодних?

— Таж у нас в Сороківському повіті навіть малі діти знають про нього. То добрий чоловік...

— Значить, у вас люблять отамана. А боярина Урсакия?

— Його боїмося... Він лютий...

— Каже ватафові, аби нас бив...

Бородатий, жвавий кріпак Остап Гордило дріботів за Штефанком, намагаючись не відставати од передніх.

Перед конаком Урсакия Штефанко Бурий і Василько Заплітний позіскакували з коней, подалися оглядати боярські покої, а потім — стодоли, стайні, комори, пивниці, хлівні.

— Комори тріщать від збіжжя і всілякого добра, — сказав Заплітний, повернувшись до побратимів. — У пивницях є навіть яблука. Чимало корів, биків, коней, а овець — повні кошари.

— Наш отаман не помилився — тут є чим годувати голодних.

— Тож прив'язуймо коней і берімося за діло, як казав отаман, — розпорядився Заплітний.

Бужениця зіскочив з сідла.

— Ану, годувальники, до роботи! — крикнув весело.

Незабаром у великих казанах, знайдених тут же, у мастку Урсакия, парувала смачна юшка з м'ясом, притягаючи бідноту, як магніт.

До Заводного поодинокі й цілими сім'ями потяглися кріпаки з усіх кінців Сороківського повіту.

Треба було потурбуватися, як всіх нагодувати й розмістити. Адже сюди прибували не для того, щоб пообідати й податися далі. Тут нікого не кривдив, усі мали однакове право на ополоник юшки чи каші і кавалок м'яса.

До злиденного люду була прихильною й весна. Завітала цього року дуже рано, нагріла землю, попросувала заводнянські болота. Поприлітали бузьки й прогулювалися по мочаристій рівнині, вишукуючи жаб. Люди вже не замотували ноги в шкіри та ганчір'я, а ходили босоніж по свіжих протоптаних стежках. Коли не вистачало місця в приміщеннях, можна уже було переспати й у клунях на соломі. Чоловіки почували на горищах, наносивши туди сухого сіна.

Ватажани, як і перше, готували їжу, доглядали хворих.

Однак народу не меншало, а прибувало. Багато хто з них уже б міг орати й засівати землю, але люди неначе боялися, що за межами Заводного на них чигає примара голодної смерті.

Незабаром з величезного і добре доглянутого мастку боярина Урсакия майже нічого не залишилося.

Ватажани почали ремствувати. Їм доводилося гасати селами й добувати якийсь харч. Всю Молдавію не нагодуєш у Заводному. Не знали, що робити далі. Дехто пропонував перебраться в Озера, Лозове або Тернавку, протримати кріпаків ще якийсь тиждень і розпустити.

До Заводного прибув Дитинка з Артемією і рештою побратимів. Побачивши величезне кормище на широкому майдані, відокремленому довжелезною огорожею від того місця, де з раннього ранку до вечора кипіли казани, Дитинка мало не схопився за голову. Споглядав збоку, як ринули до бочок з їжею голодні, як штовхали один одного, причому ті, котрі вже набралися сил, відтручували зовсім охлялих.

— Ми взяли на себе непосильну роботу, — сказав отаман Буруму, Бужениці й Заплітному, що стояли поруч. — Сюди зібрався весь Сороківський повіт.

— Ми теж так думаємо, — підтримав Бурий. — Допомоги, і слава богу...

— Бачу, люди вже трохи оклигали. Більшість самі можуть потурбуватися про себе...

— Повідлучувати від бочок, отамане? — Бужениця при-
мружив свої чорні проникливі очі.

— Так, у Заводному залишаться тільки ті, які не можуть
ще обійтися без допомоги, і матері з малими дітьми.

— А з рештою ж як? — спитав Заплітний.

— Переведемо в інше село... Погодуємо ще трохи і роз-
пустимо.

Того ж таки дня загін відокремив кволих утриманців,
а здоровіших супроводив до сусіднього села, яке належало
бояринові Апостолу Дураку. Село мало занедбаний вигляд.
Дурак не дуже цікавився ним — був перкалабом Сороківсь-
кої фортеці й багато часу проводив у селі Озерах і в самих
Яссах. Терся там об одвірки господарського двора, аби вві-
йти в довіру воеводи.

У Заводному стало просторіше. Голодуючими, що там ще
зосталися, опікувався Остап Гордило. Його вдача не відпо-
відала прізвиську — не гордощі його розпирали, а турботи
за інших не давали спокою. Виснажені голодом люди сиділи
на призьбах і мружили очі до сонця. Важко було дивитися на
малих дітей, яких тримали на руках схудлі, аж сірі матері.
Ті діти здавалися кістятьсями з величезними очима. Матері
начебто боялися їх гоцькати, аби не порозсипалися в руках.
Ті немовлята не могли й кричати так, як кричать діти, а
тільки попискували, мов мишенята. Але весняне сонечко
припікало, теплий вітерець повівав, земля вже зазеленіла,
і вцілілі корови вже паслися на лугах. Для дітей було мо-
локо і надія, що не вмруть від виснаження.

Остап Гордило був стривожений, що загін Дитинки ви-
йшов із села, покинувши заводнян на божу ласку. Потішав
себе тим, що ватажани незабаром повернуться. Але минув
уже тиждень, і вони не показувалися. Будь-коли міг з'яви-
тися боярин Георгій Урсакий і спитати, куди поділося його
добро. Що ж, Остап Гордило доглядає цих умираючих з го-
лоду людей, бо так велів отаман Мирон Дитинка, справжній
володар Буковини і Сороківського повіту. Гордило допома-
гав добрий приятель Федько Горбоніс. Він годує бідаків не
Урсакийовим добром, а тим, котре понаносили сюди люди Ди-
тинки. Горбоніс також робить те, що йому велів отаман.

І все-таки Остапа Гордила мучив страх. Не за себе. При-
небезпеці сяде на коня — шукай вітру в полі. За цих не-
щасних, яких Урсакий може вигнати на загибель. Гордило
збентежено глянув в очі Горбонісові:

— Тепер, Федьку, кожен день треба чекати біди. Ой при-
їде той боярисько на нашу голову. Порозганяє і цих матерів,
і їх діточок на вірну погибель. А тут таких є дві сотні...

— Це правда, Остапе. Люди Мирона Дитинки вже не
прийдуть сюди. Може, ще пришлють борошна і м'яса. У них
інша гризота — газдують у сусідньому селі.

— Таки отаман якийсь дуже дивний чоловік. Замість то-
го, щоб турбуватися собою та своїми побратимами, задурно
годує людей — журиться, аби їхні діти не вмирали. Про
таке я ще ніколи не чув. І так не може довго тривати...

— Хто його знає, як ще буде, — лагідно сказав Горбо-
ніс. — Але, думаю, ти правду говориш. Дитинка не бог, щоб
журитися усім світом.

Минув деякий час. Того дня було напрочуд гарно, соняч-
но. У повітрі сипували ластівки. Виснажені люди, старі, мо-
лоді, жінки з дітьми, сиділи на землі й чекали воза з бочка-
ми гарячого борщу та кулішу. Нарешті привезли. Трос чо-
ловіків почали наводити лад між голодуючими. Несподівано
гармидер сам по собі припинився, люди насторожилися і од-
вернулися від бочок з обідом.

Остап Гордило теж вдивлявся вдалину. Звідти мчали
кілька десятків вершників з оголеними шаблями в руках.
Різким жестом Остап підкликав Горбоніса.

— Це не Дитинка. Це якісь чужаки, правда?

— То вояки, Остапе. Вороги...

Кінські копита гупали об суху землю. Вершники набли-
жались. Хоч піхто не збирався чинити їм опору, шабель
у піхви не ховали, а тримали наготові, неначе попереду
були погайці, яких сам господь велів вирізати до поги.

Федько Горбоніс уп'явся очима в несамовитих верхівців.
Раптом промовив зачудовано:

— А попереду наш боярин... Йй-богу, Урсакий! Скажеш,
ні?

— Це він, чиста правда... А казали, поїхав до Ясс...

Урсакий справді виокремлювався своїм голубим кунту-
шем на сірому тлі найманців.

— Поглянь, Остапе, поруч з нашим боярином мчить сю-
ди і Апостол Дурак. Не з добром вони... Замислили щось
дуже зле.

— Дитинка, мабуть, нічого про них не знає. Нам треба
відійти, бо з нас перших запитають.

— Правду кажеш, Остапе. Нічого стояти й лупати очі-
ма, бо це нам може дорого коштувати.

Гордило й Горбоніс сіли на коней і від'їхали за ріг бояр-
ського конаку. Звідти було видно все, що діялося на май-
дані.

Те, що сталося за якусь мить, нагадувало жахливий сон.
Очолені Урсакийем і Дураком найманці пішли приступом

на безбронне скопище голодуючих. Зчинився неймовірний лемент.

Шістдесят коней посунули по безбронних, заскочених зненацька людях, котрі ледве трималися на ногах, аж у той кінець, де стояли бочки з обідом. Роздавачі їжі полягали біля них зі стятими головами.

Повітря стрясало відчайні крики.

Голодуючі, які мали трохи сили, пробували рятуватися втечею, але найманці наздоганяли їх і вбивали. І толочили людей кіньми, неначе від того мали неабияке задоволення.

Бояри Георгій Урсакий та Апостол Дурак стояли осторонь і споглядали, як вояцькі шаблі розтинали худючі тіла матерів, що ховали під себе дітей. Насупивши дугасті брови, Урсакий кричав:

— Бий цю худобу, аби знала, куди залізла!

— Товчи їх, щоб затирили, чие добро жерли! — ревів оскраженіло й Апостол Дурак.

Все це вагадувало кінець світу і тривало недовго, бо найманці увихалися, показуючи Урсакий, що вони недаремно взяли з нього купу грошей. То були вояки Апостола Дурака. Він привів їх із Сороківської фортеці, щоб допомогти в біді своєму приятелю. Вояки погодилися охоче: Урсакий добре платив, і ніяка небезпека їм не загрожувала.

Бояри дивилися з острахом на майдан, покритий трупами людей, що прийшли сюди за ополоником юшки і кулішу, аби життя затримати в собі.

Щоб збадьоритися, Урсакий мовив до Дурака:

— Твої вояки мають бути вдячними мені за пораду напасті на голодників тоді, коли в селі не буде Дитинки.

Заводнянські кріпаки добре знали свого боярина. Побачивши його з найманцями, сипнули врозтіч. Позалізали у свої ліп'янки і наполохано позиркували звідти, чекаючи кінця пеклові. Чекали вони даремно.

Боярин Георгій Урсакий та Апостол Дурак, перкалаб Сороківської фортеці, після жорстокої розправи над кріпаками не наважувалися затримуватись у Заводному: це могло їм вилізти боком. З боярами прибув ватаф, кремезний чоловіча років тридцяти п'яти з рум'яними щоками і потворно грубими пальцями коротких, як обрубки, рук, якими він увесь час прочісував густу чорну бороду. Ватаф уже знав, що має робити. Отож Георгій Урсакий і Апостол Дурак залишили все на нього. Найманці допоможуть ватафові налагодити господарство і укоськати заводнянських кріпаків, яким, може, до вподоби розбійник Дитинка:

У перші дні перебування Дитинки в селі заводняни повиводили багато худоби зі стаєнь Урсакий, тепер найманці примусили повернути її, а тих, хто допомагав розбійникові нищити боярське добро, тягли перед конак і відраховували по двадцять буків. Не закатовували до смерті. Урсакий потрібні були живі, а не мертві кріпаки.

Не так би повелося Остапу Гордилу і Федькові Горбоносу. Якби їх зловили, то, допевне, замордували б. Але ті вже були в дорозі до Мирона Дитинки. Отаман має знати, що тут діється.

Не минуло й години, як Гордילו з Горбоносом опинилися перед Васильком Заплітним. Почувши, що сталося, Заплітний повів їх до отамана.

Новина подіяла на Дитинку приголомшливо. Блакитні очі його потемніли, чоло зросив студений піт. Сів на стовбур поваленої вітром старої груші і зробив знак прибульцям, аби теж сідали. Однак сам довго не всидів. До нього підійшли Михайло Бужениця, Іванко Тихоліз та Петро Кожухар. Трохи віддалік Мико Циганюк тримав за вуздечку білого коня.

Дитинка не стримував своєї люті.

— Цього не подаруємо Урсакий і Дуракові! — вибухнув, як вулкан. — І найманці мусять бути покарані. Убитим уже не допоможемо, але суд над убивцями вчинимо...

Після короткої паузи різко додав:

— Перетовчемо їх кістки на глину. І на розпід не залишимо.

У його голосі було стільки болю й ненависті, що на хвилину запанувала мовчанка.

— Треба вирушати, — мовив Заплітний.

Дитинка хитнув заперечливо головою.

— Ні, Васильку. Спочатку пошлемо вивідачів...

Дитинка вцілив погляд у Тихоліза.

— Піду, отамане, — погодився Іванко, хоч його ім'я ще не було назване.

— Я теж! — визвався Мико Циганюк. — Дозволь взяти і Раїру. Хай поворожить воякам, якою буде їхня дорога на той світ. А я заграю на сопілці, аби їм веселіше біглося до пекла.

Дитинка запитливо глянув на Тихоліза. Той зрозумів отамана й одразу відповів:

— З Мико можна йти. Відважний побратим.

— Бо ти, отамане, мій рятівник, — доточив Мико. — Біля тебе я стаю сильним і сміливим. Ніхто мене не збере! Віддам життя за тебе!

— Ну досить, Мико,— перебив зніяковіло Мирон. Тихоліз і Мико Циганюк з Раїрою вирушили до Заводного. На краю села зайшли до хатини, де жили двоє старих людей. Звідти пішли далі. Раїра моталася й ворожила кожному, хто їй зустрічався, хоч не вимагала за це ніякої плати.

Незабаром знали все, що діялося в селі.

Коли зовсім сповночило, загін подався у Заводне. Зупинилися в довгому, але неглибокому яру, порослому чагарником, акаціями і подекуди вербами. Туди прийшли й вивідачі.

— Усе, що казали Гордило і Горбоніс, чиста правда,— розповідав отаманові Іванко Тихоліз.— Майдан устелений мертвими. Найманці не хочуть їх ховати, а заводняни бояться виходити надвір. Піп кудись утік. Вояків с аж шістдесят. Вони прийшли у Заводне, коли дізналися, що тебе, отамане, там немає.

— Знали, бач, що безпечніше воювати з вмираючими від голоду,— зауважив Тихоліз.

— Де вони розтаборилися? — запитав Дитинка.

— У боярському конаку. Багато з них сплять на горіщі, на сіні.

— Уднину що робили?

— Кріпаки віддавали ватафові боярське й своє, аби тільки живими залишитися, а найманці пиячили — знайшли у пивницях бочки зі старим вином...

Дитинка слухав уважно, все його цікавило. Нарешті прикликав до себе побратимів і промовив рішучим голосом, в якому відчувалися злість і ненависть:

— Жоден найманець не має права лишитися живим. Той, хто відчує до них жалість, хай не з'являється перед моїми очима. У мене була душа... Я її цілковито віддав сотням людей, яких треба було рятувати. А ту душу бояри розтоптали кінськими копитами. У мене зараз немає душі... У вас, браття, також не може бути її ні до боярів, ні до їхніх найманців. Розумієте мене, чесне товариство?

Кожне слово Дитинки звучало різко, всевладно, а кожен жест у сьайві місячної ночі здавався змахом шаблі.

— Ми будемо їм карою, отамане.

— Тоді рушаймо. Оточимо боярський конак і не дамо втекти жодному з убивць.

У Заводному панувала нічна тиша. Це не була звичайна тиша сільської ночі. Вона й не могла бути звичайною, після того, що трапилося вдень. Ватажани прив'язали коней на околиці села і простували не перемовляючись. Вони добре

знали Заводне і віддали, що мають робити. На плечах несли мушкети, в руках — шаблі або мочуги, за поясами стримали пістолі.

Відстань до боярського конаку скорочувалася. Загін ступав без найменшого шуму. Ось і майдан. Хтось, вражений побаченим, аж застогнав.

— Нам не можна стогнати,— тихо озвався Заплітний до ватажан.

Дитинка попередив:

— Ідіть обачно, не наступайте на убитих.

Місяць зайшов за хмару. Котрийсь із побратимів мовив у темряві:

— Варто було обійти це місце.

— Ні, ми повинні бачити пекло на власні очі.

Ватажанам здавалося, ніби ступають не землею, а якимось потойбічним царством.

Великий, круглий місяць вийшов з-за хмари, знову засвітив своїм жовтим оком.

Дитинка зупинив коня. Стояв у важкому заціпенінні. Потім промовив ніби сам до себе:

— Ми не сміємо боятися пекла на землі. І прощати... Стискуйте руків'я шабел! Роздмухуйте в своїх серцях зненависть! Будьте злі, немилосердні з боярами! Вони, як бачите, не шкодують навіть дітей... Геть жалоці і страх!

Мирон Дитинка вимовляв ці слова твердо і водночас відчував, як його лихоманить. Нелюдська розправа над кріпаками вражала підлістю й кровожерством.

— Треба було, мабуть, залишити тут для охорони половину побратимів,— шепнула Миронові Артемія.

— Думав про це, але не зробив... Сподівався, у найгіршому разі боярин лиш порозганяє голодних.

Тихим голосом Мирон мовив до полеглих:

— Простіть, браття, що не врятували вас від хижих звірів, яких називаємо боярами. Ми гадали, на світі не може бути людини, у котрої б піднялася рука на життя, що блимало, мов квола свічка, у вашому виголодженому тілі. Ви ж народилися на цей світ не для того, щоб догоджати відгодованим на вашій праці пацюкам, а щоб щасливо орати і засівати землю для себе і своїх дітей. Простіть нам...

— Простіть нам, браття... — повторювали за отаманом побратими.

З кожним кроком боярський конак ставав усе виразнішим. Проходячи повз клуні, ватажани прихопили звідти по

Пияк мас, пияк п'с,
Пиякові бог дає!
Тра-ля-ля-ля, тра-ля-ля-ля,
Тра-ля-ля!

Члени боярського дивану повторювали за ним кожне слово, як молитву, а це дуже тішило окапаненого пияка.

Так ось, на боярсько-пияцьких турнірах воєвода йшов, як ми вже знаємо, завжди попереду. Спочатку, розуміється, придивлявся до чарочного товариства, вибирав двох-трьох червононосих лицарів, гідних його монаршої уваги, і битва за честь починалася. Виночерпій не встигав закарбовувати на клепках бочки літопис запеклого змагання, тобто кількість випитих глеків. Через деякий час обранці Дабіжі так набиралися, що хоч зуби їм тягнися. Правда, підлабузники на догоду воєводі кричали, ніби ті прикидаються.

Отже пияцько-боярський турнір також був важливою щоденною церемонією. Джупанеса Дафіна старанно пильнувала, аби її славний муж мав удосталь найкращого вина для того священного дійства.

Дабіжа ніколи не пив із срібних, золотих чи кришталевих чаш, а лише з простих череп'яних горняток, збанів, глеків, гладунів. Казав, що як вип'є з глиняного гладуна, то на душі відчуває райське блаженство. Коли Дабіжа пив, члени дивану смиренно сиділи і, майже не дихаючи, слухали, як булькало і зникало питво в його об'ємному череві. Ніби хтось наливав у нього крізь лійку.

На Дабіжу, низенького, надміру гладкого і рум'янощого, випите ніби й не діяло, він вайлувато походжав по залі, гордий за своє пияцьке молодечтво. Очі воєводи були сповнені радіщами, які через певний час поступалися лютій злості і такій остеклості, що він уже не впізнавав своїх суперників по турніру, вважав їх запеклими ворогами, хапав то одного, то іншого за барки, валив на підлогу і тягав доти, поки й сам не звайювався десь у кутку.

Бувало й таке, що під час бенкетування його величність частував стусанами і дряпав пики не перебираючи. Тоді ж котрийсь із боярів міг навзаєм подряпати пику воєводи, а то небезпечно, бо могло потягти за собою велику біду. Якби його величність з'явився наступної днини на засіданні дивану подряпаним, то винуватцеві довелося б рятувати свою шкуру втечею до Польщі чи Семигорода. Тому бояри були далекоглядними і готувалися до пиятики, як до важливої державної справи. Передусім обрізали собі нігті. Оскільки його величність мав погану звичку хапати своїх чарочних братів за горлянку, то бояри рознімали їх дуже лагідно, де-

лікатно і мирно тим, що наливали повні глеку впна, підносили вгору і кричали:

— Гайда далі, на славу нашого великого князя!

— Що було, те було, а що минуло, те травою поросло! Звичайно, бояри пишалися кожною воєводською подрапиною, яка залишала після себе на лиці шрам, ніби то був слід від шаблі, після сутички з ворогом на полі битви.

Пияцько-боярський турнір нерідко закінчувався тим, що п'яний як ніч воєвода молдаванів та русинів хапав гармаша за одежину і, вказуючи на того, з ким щойно чаркувався, кричав:

— На палю його! На па-а-а-алю!

Гармаш витріщався і відповідав:

— Спочатку треба, твоя величносте, суд учинити.

— Ти, гармаше, не вчи мене. Якщо завтра не побачу цього курячого сина на стовпі, то боки тобі полатаю.

Змагання вщухало мало не на світанку, коли його величність уже ніс глек із вином попри рот, а його чарочні брати злягали хропіти під столами. Наступного дня Дабіжа навіть не натякав на те, що відбувалося вночі в залі засідань, але був вельми задоволений, коли бачив членів боярського дивану з подряпаними обличчями.

Бояри гірко помилялися, коли плели язиками, ніби черкеска Катерина бідною прибилася до Ясс і злиденною повернулася на Кавказ, бо в Стамбулі Василь Лупул проциндрив на бакшиші все своє багатство. Сподівався, що Стефаниця нагребє в Молдавії і на Буковині нової грошви, але син за своє коротке життя устиг тільки заплатити борги. Катерина швидко полічила свої гроші й прийшла до думки, що вона не остання серед молдавських багатіїв. Правда, золото не вважала щастям, а тільки засобом незалежності від ненависних боярів, які мали її за безрідну чужинку, куплену за три тисячі дукатів, заброду і жону заброду, до того ж матір Воєводи Папороті. У житті Катерини залишився тепер лише один Джованні. Він поїхав на північ, до Вишніці, побачити тися після понад п'ятнадцятилітньої розлуки з батьком і матір'ю. І ось його ще немає, а обіцяв, що не забариться, бо жити без Катерини не зможе. Так сказав... І вона повірила. Та Джованні чомусь не вертається. Послала за ним гінця, але той не знайшов його. Був, мовляв, у Вишніці, а тепер нема. Гінцеві там шепнули, ніби Іван Курилюлька подався за Мироном Дитинкою. Навіть ганив своїх односельців за те, що гнуть спину перед боярами замість того, щоб іти в побратими Дитинки. Гінець дізнався також, що на Буко-

вині селами ходить якийсь парубок у чудернацькому вбранні і не відриває очей від зоряного неба. У рухові зірок шукає дорогу до Мирона Дитинки.

— Це — він, Джованні. Де подівся? — з надією спитала Катерина.

— Має бути в Рашкові...

— Що там робить?

— Найнявся на службу до княгині Розанди, як і Дитинка зі своїм загоном.

«Так, мій коханий не міг піти на службу до боярів, — думала Катерина. — Джованні вибрав грізного розбійника. Такої він вдачі. Я, мабуть, зробила б те саме...»

Катерина вирішила негайно їхати до Рашкова. Швидко спорядила вози й подалася до Дністра з майном і коштовностями. Їй насправді нікуди було їхати, бо її ніхто ніде не чекав. За два десятиріччя розгубила всіх родичів і здобула лише одну людину — Джованні. Якщо й він відцурався їй, то вона не затримається довго в Рашкові, подасться у свої Кавказькі гори. Може, там забуде його.

Розанда прийняла свою мачуху з розкритими обіймами. Між ними ж невелика різниця в роках, й вони були колись сердечними приятельками. Та ось долі так забаглося, щоб не бачилися майже десять чорних, страшних років. Гірких і безрадісних. Розанда зазнала щастя тільки тоді, коли була разом із Тимошем, а Катерина — коли молодий звіздар пригортав її до своїх міцних грудей. Дав їй радості на рік, а болю, мабуть, на все життя. Її Джованні... Вродливий, міцногрудий, гордий, як римський бог. Спочатку думала, що ті гордощі нав'язав йому мессер Чезаре, але згодом збагнула: цей звичайний гуцул, пройшовши замолоду через усі земні страждання, навчився захоплюватися красою і людським благородством, розпізнавати й ненавидіти лихо й самих лиходіїв. Вона, Катерина, була його першим коханням. Чому ж тепер його немає так довго? Може, зустрів у своїй Вижиці якусь чорнооку гуцулку і забув грошовиту воєводику черкеску?

У Рашкові Джованні не було, але Катерина чомусь мала впевненість, що він рано чи пізно тут з'явиться. Розанді й півсловом не проходила про свого звіздара — боялася, що княгиня глузуватиме з неї та її спізнілої любові до якогось простолюдина. Та Розанда все-таки запримітила: мачуха неначе схилила на чомусь — все видивляється в задністрівську далину.

І Катерина дочекалася коханого.

...Браму перед незнайомцем ніхто не збирався відчиня-

ти. Побачивши Мирона Дитинку, що розмовляв із Васильком Заплітним, Катерина підійшла й попросила:

— Отамане, він приїхав... Стоїть перед мостом. Скажи своїм побратимам, аби не затримували його.

— Кого, твоя світлосте?

— Та Джованні Куреллі.

Дитинка знизав плечима, але зробив знак Дмитрові Ластівці, аби опустив міст.

Курилюлька в'їхав на подвір'я замку. Здивуванню звіздара не було меж — перед ним стояла Катерина.

— Злазь, лицарю. Хіба можна примушувати визирати тебе так довго?

— А ти визирала?

Він зіскочив з сідла.

— Ще й питаєш... Невже зірки не хотіли показати шлях до мене?

— Ні, любя, одразу показали. Але шлях до тебе так химерно переплутався із шляхом до Мирона Дитинки, що я не міг збагнути, куди маю йти.

— Не міг збагнути... — повторила сумовито. — Важка моя доля, коханий...

Джованні пригорнув її до грудей.

— Душа душу чує, а серце серцю вість подає. Я шукав Мирона Дитинку, а знайшов ще й тебе.

— Ти мене не забув?

— Хіба можна без тебе? — спитав Курилюлька.

— Так, коханий, ти мусиш думати про мене. Ти ж мені казав про це багато-багато разів, — її очі наповнилися слізьми.

Зробила коротку паузу, бо клубок підкотився до горла. Нарешті засміялася, показавши два ряди гарних білих зубів, і промовила:

— Знаю твою вдачу. Тому, хто був один раз рабом, уже ні до чого всі князі й княгині. Мені відоме це почуття, бо я також була рабинею. І ув'язненою була... Моя доля не краща від твоєї.

— Не треба зіставляти те, що не зіставляється, — міцно стиснув її в обіймах. — А зараз я хочу бачити отамана, — сказав Курилюлька.

— Він отам, — показала рукою Катерина, де серед широкого фортечного майдану стояв Дитинка й розмовляв уже з кількома побратимами.

За десяток-другий кроків Мико Циганюк вийняв шаблю з піхов і крикнув:

— Стій на місці, чужинче!

Іван Курилюлька здригнувся від несподіванки й зупинився разом із Катериною.

Дитинка, побачивши прибульця з княгинею, зробив знак, аби стрепенний одійшов.

Курилюлька прикипів очима до отамана, високого, поставного, з обличчям, осяяним блакитними очима. Майже урочисто сказав:

— Покірно схиляю голову перед тобою, славний отамане...

— Хто будеш, чоловіче? — спитав Заплітний, оглядаючи його широку темну накидку.

— Це я можу сказати, коли мене спитає світлий отаман Мирон Дитинка.

Дитинка посміхнувся й суворо промовив:

— Запитання слушне, відповідай, незнайомче.

Той зніяковіло зиркнув на княгиню й відказав:

— Я — Іван Курилюлька з підгірного села Вижниці. У п'ятнадцять років мене схопили татари й продали в турецьку неволю. Був рабом у турка-негоціанта і звіздарем у вельми вченого і славного мессера Чезаре Бартоллі, шанувальника Джордано Бруно...

— А що ти вмієш робити? — перебив отаман.

— Я, світлий отамане, теж вивчив книгу зоряного неба, знаю шляхи зірок, які ввібрали в себе долю кожного чоловіка.

— Я вже чув, що ти знаєш, а тепер скажи, що вмієш, що можеш.

— Можу складати гороскопи всім, кому вони потрібні. Всі багаті люди йшли до сеньйора Чезаре, замовляли у нього гороскопи, за які платили великі гроші. Я складав їх, і вчитель був дуже задоволений мною.

— А як ти знову опинився на Буковині?

— Із турецького, потім зоряного рабства потрапив у полон її світлості... — Курилюлька кивнув на Катерину і посміхнувся. — Зрептію щаслива зізда привела мене на землю моїх предків.

— Чого тобі треба в Рашкові?

— Є дві причини, отамане. Вся Буковина, її люди, поля, гори, ліси, річки кричали мені: «Коли ти вмієш читати на зіздах, то маєш дізнатися, де наш оборонець Мирон Дитинка. Піди до нього й скажи, що буковинські кріпаки, старі й молоді гупули та подоляни, не можуть жити без Дитинки, всі благають, аби він вернувся з далеких країв. Кожне людське серце, кожен повіт вітру, кожен листок і травичка чекають на нього». Отакий-от розказ дали мені. І я

мусив їх послухати, світлий отамане. Я повернувся від турків, а дурний вижницький боярин уже й рота на мене роззявив — я, мовляв, його власність. Ніби він мене на світ народив. Начебто я в Стамбулі протягом п'ятнадцяти років тільки й мріяв про те, як маю вирватися з рабства, щоб стати власністю вижницького боярина-смердюха, догоджати йому, гарувати в поті чола, аби він жив як у бога за паузою. Дурних меншає, отамане...

Внутрішня радість осявала обличчя Дитинки, а очі стали ніби ще блакитніші. Він запитав:

— А друга причина яка?

Відповідь Курилюлька була чітка і коротка:

— Хочу бути під твоєю рукою, побратимом твоїх лицарів.

— У моїм загоні рахуватимеш зорі?

Всі весело зареготали.

— Не глузуй, отамане. Я ж дивлюся на небо очима Чезаре Бартоллі, а мессер Чезаре навчився тих мудрощів у Джордано Бруно. Ти повинен знати, світлий отамане, що за зірками стежив і складав гороскопи й великий мученик Томазо Кампанелла. Я був у Римі і поклав вінок на те місце, де спалили Джордано Бруно...

Катерина захоплено слухала коханого. На її щоках проступив рум'янець.

— А та шабля, що в тебе при боці, тільки для краси?

— Ні, отамане. Хай твій найкращий забіяка вийде проти мене, тоді побачиш.

Дитинка обвів усіх очима й зупинив свій погляд на Михайлові Бужениці:

— Спробуй, — сказав, — хвалько чи ні. Тільки без крові, Михайлику.

Усі розступилися. Курилюлька кинув свій широкий плащ коневі на спину, витяг шаблю з піхов і першим напав на Буженицю. Той спокійно і влучно відбивався, спритно наступав, уміло відступав...

Із розповіді Курилюльки Мирон багато чого не зрозумів. Він не знав, хто такий Джордано Бруно, не чув про Томазо Кампанеллу. Правда, хтось із козаків говорив про те, що в Італії колись спалили когось на вогнищі. У словах цього Курилюлька є мудра суть, і нею варто перейнятися. Такі люди потрібні в його загоні. Тим більше, що цей молодик так орудує шаблею, неначе народився з нею.

— Ти мені подобаєшся, — сказав Дитинка звіздареви. — Для тебе є місце серед моїх побратимів.

Захеканий після двобою з Буженицею, Курилюлька вклонився отаманові в пояс і промовив:

— Дякую. Не пошкодуєш, отамане.

Бліде від хвилювання обличчя Катерини порожевіло, по-світлішало. Внутрішня напруга спала. Дитинка прийняв її коханого, а це означає, що він залишиться в рашківській фортеці, і Катерина буде разом з ним.

Розділ восьмий

Надворі спекота. Ніде не сховаєшся від неї. Рашків дімає у солодкій млості. Час тягнеться так повільно, ніби хто сточив дві днини докупі. Лише під вечір від Дністра дихнув свіжий вітерець. Люди повиходили в сад — зелений острівець між фортецею і цитаделлю, в якій мешкали княгиня Розанда, Артемія з Мироном та Катерина зі своїм звіздареви. Вишні й черешні вже достигли. Михайло Бужениця разом із кількома ватажанами нарвали їх цілий кошик. Яблуні, груші й сливи кидали тінь на траву. Вона ще не встигла вигоріти — дощі ж випадали майже щотижня. У тиші стрекотали коники.

На вереті, простеленій між яблунями, сиділи розморені спекотою Розанда, Артемія і Катерина. Довкола влаштувалися Василько Заплітний, Штефанко Бурій, Іванко Тихоліз, Дмитро Ластівка і ще декілька козаків, котрі ходили колись з Тимошем у походи і залишилися тепер оборонцями фортеці. Їх було мало, але досить для того, щоб рашківчани й польська шляхта з повагою і навіть острахом позиркували на замок Розанди Хмельницької — його ж захищають грізні запорізькі козаки.

Дитинка, зіпершись на вишню, мовчки слухав Івана Курилюлька, або, як називала його княгиня, Джованні. Той розповідав про Джордано Бруно, про його мандри світами й суперечки з ученими мужами, неначе хотів похизуватися своєю вченістю.

Дмитро Ластівка слухав з посмішкою на устах, ніби оповідач розказував якусь байку. Нарешті не витримав:

— Говориш про Джордана ніби про якогось святого. Ні, як не второпаю, що то за один — чи справді святий, чи, може, якийсь славний отаман?

Нікого не здивувало Ластівчине запитання, бо й інші не все зрозуміли.

— Він — великий любомудр.

— Ну й що з того?

— Розуміш, Джордано — як той Прометей...

— Хто-хто? — насупився Тихоліз.

— Жив колись сильний і розумний чоловік, що називався Прометеем. Він украв у богів і подарував людям вогонь, аби не бідували, не животіли, як худоба. Боги розсердилися, піймали Прометея й прикували до скелі.

— А Джордан що? Вкрав? — зацікавився Ластівка.

— Джордано нічого не вкрав... Сказав тільки всю правду про цей світ, де панують бояри й папа римський. А та правда не сподобалася папі римському і його панам, яких називають інквізиторами.

— І що говорив Джордан? Скажи, щоб і ми знали, — допитувався Штефанко Бурій. В його голосі не було й тіні насмішки.

Оповідач зняксовів. Ці люди видавалися йому малими дітьми. Та згадалося, як його самого вчив Чезаре Бартоллі, і Курилюлька терпляче повів далі:

— Джордано казав, що таких світів, як одеї наш, є багато там, в небесах, — Курилюлька натхненно звів руки. — Але вони дуже далеко від нас, тому їх не бачимо. Ті світи з такої ж глини, з такого ж каміння, піску й води, як наша земля. Кожна зірка на небі — це теж сонце, дуже далеке від землі. Воно таке, як і наше сонце, що ось припікає, аж у Дністер ліземо. Наше близько від нас, тому й гарно зігріває землю. На інших зірках, може, є такі люди, як ми. Колись, як бог дасть нам крила, то полетимо до них.

— Ніяких крил нам бог не дасть, — кинув Бурій суворо.

— Хай би спочатку хліба дав удосталь, щоб люди не мерли з голоду, — озвався Бужениця.

Курилюлька вів далі:

— Джордано Бруно ще сказав: вся природа і все, що живе в ній, дихає, ворухиться, бігає, говорить і співає, є бог, чи божественна сила, яка показується в самих речах.

— І це правда? — майже викрикнув Штефанко Бурій.

— Свята правда, лицарю. Але в біблійі про неї нічого не сказано. Тому папа римський та його ксьондзи назвали Джордано брехуном і єретиком і спалили його...

— Як спалили? — не повірив Тихоліз.

— Прив'язали до стовпа, обклали дровами й підпалили. І все... Я був на тім місці, де згорів славний Джордано.

Від різких рухів пасмо русявого волосся звідаря спало на чоло. Курилюлька не поправляв його.

Дитинка, схрестивши руки на грудях, слухав ту розповідь, мов якусь сумну й величну казку. Розанда чомусь зблідла, по її щоці покотилася сльоза. Княгиня підвелася

й подалася до фортеці. Катерина хотіла супроводити її, але Розанда хитнула заперечливо головою.

— Я зараз, — прошепотіла, приплющивши очі.

— Когось згадала... Мабуть, Тимоша, — тихо промовила Артемія.

Запала мовчанка. Чути було дзюрчання струмка, що витікав з-під порослого травою каменя і наповнював криничку чистою, як сльоза, водою. Білоус зачерпнув збан тієї води і дав напитися Катерині, Артемії, отаманові, а відтак і решті людей. Вода була на диво зимна. Всі нахвалювали її, і це тішило старого козака.

— І Тиміш колись любив відпочивати у затінку цих дерев, — мовив Білоус, позиркуючи на обох жінок. Старий був балакущий, а товариство слухало залюбки. — Прийдуть не раз сюди і граються, як хлопчик з дівчинкою. Розанда — мов дзвіночок, а Тиміш — як дзвін. Усе співало і квітло довкола них, — Білоус обернувся до кринички, що поблискувала в сонячному промінні, й додав: — Але цієї кринички за життя Тимоша тут не було. Вона народилася несподівано тоді, коли повернулася Розанда...

— Звідки? — зацікавився Заплітний.

— Та з Суботова, лицарю. У тамішній церкві вона поховала свого Тимоша. Після того Розанда цілими днями не їла, не пила, а тільки плакала. Припала отамечки до землі, розпростерла руки, неначе хотіла навіки обняти те місце, де розпростерла руки, неначе хотіла вечорами, говорили про своє кохання з Тимошем сиділи вечорами, говорили про своє кохання і слухали власні серця. Не хотіла вірити, що Тиміш, такий міцний і відважний, загинув через якогось миршавого дрантюха Вишневецького. Від її сліз земля горіла, братове. Потім з тих сліз зробився струмок і ось вливається в криничку. Так, дорогі та поштиві гості, оця криниця зі сліз, випланих Розандою за своїм коханим Тимошем. Рашківчани називають її Панською криницею¹. Ця криничка священна, бо, знаєте, весь час...

Старий козак раптом затнувся. До них наближалася Розанда.

— Ви не знаєте, якою людиною був Тиміш, — сказала — схвилювано Катерина, але теж замовкла, помітивши Розанду.

— Тут як у раю, — промовила Розанда. Вона помітила, що Катерина щось недоговорила, і спитала: — Чого мовчиш, вельможна княгинє і моя матінко?

— Та я згадала, донько, про Тимоша. Він належав до

¹ Нині ця криниця в Рашкові охороняється державою.

тих людей, яких ніколи не забуваєш. А я затирила його у найважчі хвилини свого життя...

— А ти розкажи, матінко княгине, — попросила Розанда, звівши на неї сумовиті очі. — Про нього треба завжди розповідати, аби люди не забували славного на всю Європу лицаря, мого мужа.

— Так-так, ми теж послухаємо, — підтримала Артемія.

— Я добре знаю його, колись розповім... — промовив Мирон.

Розанда пожвавішала. Їй приємно, коли ведуть розмову про Тимоша. Сіла біля Катерини, щоб не пропустити жодного слова. Її засмагле обличчя, обрамлене довгим волоссям, що вільно спадало на плечі, — сама увага.

— Як вам, мабуть, всім відомо, — почала княгиня, — поляки, угорці, німці, покликані Матеем Басарабом, прийшли прогнати нас із Молдавії. Матея підтримував польський король Ян Казімір, якому дуже полюбився старий шахрай, злодюга і лицемір Георгій Стефан. Мій муж, як ви знаєте, попросив великого гетьмана Богдана і свого зятя Тимоша, щоб оборонили його від напасті.

— Мій вітець, Василь Лупул, не любив воювати, не вмів навіть шаблю в руці тримати, — доповнила Розанда.

— Так, розум Василя Лупула був добрий не для баталій, а для гевдлярства...

— О, до того він мав великий хист.

— Не було чогось такого на світі, аби він не зміг продати чи купити. А козаки — душевний люд. Коли до них з добром і честю, то завжди допоможуть у біді. Тиміш виступив з козацьким військом проти ворогів Молдавії. Мусите знати, що поляків та угорців було набагато більше, ніж козаків. Тимошеві того разу не поталанило: аби його не оточили чужинецькі вояки, мусив увійти до Сучавської фортеці й замкнути за собою браму. А я вже була там із сином та кількома вірними людьми. Ми забрали з собою всі дорогі речі з Ясс. Коли побачила Тимоша і його лицарів, то на серці відлягло — була певна: тепер я, мій син і все, що при нас, в цілковитій безпеці, бо де козаки, там звияга. Вороги обложили фортецю залізним кільцем. Ними керував Дмитро Вишневецький, краківський каштелян.

Розанда нахмурила густі чорні брови і промовила:

— Вишневецький ненавидів Тимоша. А причиною була я. Той слизняк сватався до мене і дістав величезного гарбуза.

— Виходить, дурний шляхтич вирішив помститися за те, що його не люблять дівчата. Він, кажуть, походить з українського люду. Щоб довести польським панам, що в його

жилах тече кров аристократа і що він непавидить Україну, був ладний знищити всіх українців. Стримувало тільки те, що не буде кому робити на нього. Зрештою, всі здрайці¹ стають слимаками.

— Куди ж миршавому Вишневецькому до нашого Тимоша, — втрутився в розмову козак Білоус. — Свиня не до коня, бо шерсть не одна.

— Я бачила Вишневецького, — підтвердила княгиня. — Він — як пес навсидячки. Тиміш перебив би всіх його жовнірів, але до Сучави прибуло ще шеститисячне угорське військо під орудою Яноша Кемені і шістьсот німецьких найманців з чотирма гарматами під командою якогось Дінова. Тиміш був певен, що йому на поміч прийде Богдан Хмельницький, але сподівання були марними. Проти великого гетьмана Ян Казімір виставив сорокатисячне військо. На Україні знову почалася битва не на життя, а на смерть.

Польські й німецькі гармати били по мурах фортеці. Удень і вночі жовніри затято йшли на приступ. Козаки билася, як леви. Десятками виривалися з фортеці й кидалися на обложників, сікли їх на капусту, забирали зброю, коней і переможцями верталися до фортеці.

Минули тижні, місяці. З козацького табору не знімали облогу. Скоро настав голод. Козаки їли убитих коней, листя, коріння рослин. Але, як і раніше, вони відважно нападали на ворогів, щодня проріджували їхні ряди. Вишневецький казався від бажання примусити Тимоша якнайшвидше скласти зброю, бо в кожному мить міг ударити у спину Богдан Хмельницький, якого боялися, мов найтяжчої покари. Та трапилося таке, що важко було й передбачити. Якось уночі трьом бранцям полякам поталанило вислизнути з фортеці. Вони добралися до свого табору і розповіли Вишневецькому все, що знали про Тимоша Хмельницького. Розказали, де він удень перебуває, де спить уночі. Вишневецький дав розказ, аби вночі всі гармати били по вказаному місцю. Загупали гармати. І нічому Вишневецькому, який заснував під боягузів і відступників, пощастило поділити в Тимоша і поранити його в голову й ногу. Це було підле вбивство. Тхір Вишневецький не вийшов чесно на поле битви помірятися силою і відвагою... Боягузтво і відступництво здатні тільки на хитрощі...

Катерина розхвилювалася, розчервонілася.

Розанда не вперше чула так докладно про останні в житті її мужа події. Однак притулила свою щоку до плеча Катерини й прошепотіла:

¹Зрадники.

— Розкажуй, рідна, далі...

— Я побачила Тимоша, залитого кров'ю. Земля тікала мені з-під ніг. Я кинулася до полковника Федоренка, але він тільки безпорадно розвів руками і заплакав, як дитина. Відвага, завзятість, веселий сміх Тимоша, що часто лунав між нами, надавали всім сили, віри, сподівань. А тепер усе закінчилося. Стало страшно. Я навіть попросила полковника, аби наразі не говорив козакам, що Тиміш дуже важко поранений. Ми усе ще сподівалися, що він видужає. Я промивала йому рани, доглядала, як дитину. Болі мав жахливі, звивався в стражданнях, а ми нічим не могли допомогти.

Тиміш мучився чотири доби... А ми й далі зберігали таємницю перед козаками. Я благала полковника Федоренка, аби він зачекав ще кілька днів, може, гетьман Богдан Хмельницький підійде зі своїм військом. Однак довго зберігати таємницю Тимошевої смерті було неможливо. Козаки про все дізналися й заволали перед моїми вікнами:

— Ми хочемо бачити нашого Тимоша!

— Допустіть нас до нього!

Вони позбігалися з усіх кінців, навіть вартові залишили свої пости. До мене долинали вигуки:

— За кого нам ще битися?!

— Ми проливали свою кров, бо так велів наш полководець, а тепер його немає!

— За боягуза Василя Лупула не будемо вмирати! Ми відчинимо браму й вернемося на Україну.

— З нас уже досить!

Полковник Федоренко стояв серед розбурханого козацтва безпорадний, безсилий щось вдіяти. Він і сам збагнув, що козаки мають рацію.

Треба було рятувати становище. Я знала, козаки — найблагородніші воїни на світі, вони — як діти, з чистими, довірливими серцями. Заплакана, у чорному вбранні, я вийшла до них і сказала:

— Прошу вас, славне козацтво, не обійдіть мене своєю ласкою й шляхетністю. Весь світ знає, що ви є лицарі і тоді, коли всміхається фортуна, і тоді, коли терпите поразку. Вслухайтесь у плач мого серця — не залишайте мене з дитиною на поталу ворогам. Якби жив Тиміш, то не покинув би нас... З хвилини на хвилину озвуться гетьманові гармати. Він прийде нам на підмогу. Він нас порятує. Благаю: протримайтеся ще трохи. У мене тут немає нікого близького і рідного.

Я опустила голову, сльози потекли по моєму обличчю. Козаки дивилися на мене і мовчали.

Полковник Федоренко запитав:

— То як, товариство? Залишимо тут цю жінку, а самі відчинимо браму, здамося ворогам та й подамося на Україну?

Я водила свій благальний погляд по їхніх обличчях, виснажених голодом, напруженою, безсонними ночами і відчаєм. Вони мовчали. Нараз, пеначе в їхніх серцях пролунав голос загиблого Тимоша, вони без слова розійшлися до своїх гармат, повиходили на мурі фортеці. Удень і вночі так палили в польських жовнірів, угорських вояків та німецьких ландскнехтів, аж земля дрижала. Я була вражена лицарством тих людей. Вони, українці, боролися за мене, безпорадну жінку, кавказьку черкеску... Таке не забувається. Богдовіку... Нарешті я й сама побачила, що виходу немає. Богдан Хмельницький зав'яз у новій війні з Яном Казіміром. Стало жаль, що такі славні лицарі гинуть з голоду. Розшукала полковника Федоренка і попросила його відчинити браму фортеці й скласти зброю. Обложники боялися приходу великого гетьмана, тому прийняли всі наші умови. Козаки взяли тіло Тимоша і попростували па Чернівці, а звідти — на Хотин. За Дністром їх зустрів Богдан Хмельницький, який квапився в Сучаву. Не буду розповідати про ту зустріч, бо неможливо передати почуття батька, який нахилився до свого сина, щоб поцілувати його востаннє...

Спазм перехопив Катерині горло. І вона... І вона вже не має сина...

Розповідь Катерини примусила Дитинку напружити пам'ять і згадати кожну рисочку обличчя і кожне слово Тимоша. Все було йому дороге і рідне. Потрапивши колись до козаків, Мирон уперше збагнув цей світ, повний краси і жорстокості. В оточенні Тимоша часто доводилося розмовляти з простими козаками і з вченими полковниками. Всім, що знали, чули, вистраждали, вони примушували юного Дитинку мислити, зіставляти, приходити до власних висновків.

Можє, ще довго б розмовляли, але перед фортечною брамою прокричав рашківський староста, аби його негайно впустили, бо має дуже важливу звістку, яку мусять знати всі, хто живе в замку.

За хвилину перед ними стояв староста, невисокий на зріст, худорлявий, але міцний і жилий чоловічок з довгими вусами і неспокоїними сірими очима. У фортеці до нього ставилися прихильно, навіть з приязню, хоч і належав до польської дрібної шляхти. Живучи багато років серед українців Рашкова, він не лише втратив шляхетську пиху, але

тах подій, які завжди мають сумний кінець. І ось вона сама виряджає коханого в невідому дорогу. Не втримав його й шлюб, узятий з нею у старовинній православній рашківській церкві в присутності Розанди, Артемії, Дитинки і кількох побратимів. Ніщо не має влади над чоловіком, котрий посить у серці силу, яка штовхає його до розбою, а він вважає той розбій найбагороднішою справою. Невже неспокій, туга і безвихідь пронизуватимуть роки, відлічені їй долею?

Не приховувала свого смутку. Будучина видавалася їй схожою на висохла річище... За п'ять років, проведених у неволі Георгія Стефана, мала досить часу для роздумів над тим, що таке жона турецького бей, що важить воєводська слава й багатство. Нею володіла думка, що з дня, коли її купили для підстаркуватого Василя Лупула, і до знайомства з Джованні в Стамбулі на світі жила не вона, а хтось чужий і погордливий розповідав зі зневагою і зловтіхою історію її життя.

Вони побудуть разом ще, може, годину і розлучаться. І хто зна, чи ще побачаться... Він іде наосліп в обійми смерті. При першій сутичці з вояками воєводи може загинути. І вона, Катерина, не знатиме про те, не простягне йому руку, не підтримає. А як хотілося втекти з Джованні кудись, де немає лихих людей. Покинути б вічну метушняву цього краю. Тут є все, окрім місця для щастя.

Катерина відчуває, що її груди ще переповнені молодістю, і усвідомлює, що дістала свою зірку з неба — покохала зіздаря, схибленого на мудрощах Джордано Бруно. Думала, та зірка осяватиме все її життя, а вона ось передчасно затуляється непроникною хмарою. І це тоді, коли їй більш немає на що опертися в житті. Мучилася й каралася втратою єдиного сина. Це ж вона, вона сама винна в його загибелі. Навіщо штовхала на молдавський стіл? Бо так хотів Василь Лупул, а вона не наважилася знехтувати його бажанням?.. Сподівалася знайти в своєму зіздареві співчуття і розраду. Адже протягом тривалого часу бачила в ньому тільки лицаря великої любові, як називає Дитинка своїх побратимів. Та бач, за кілька місяців Джованні прикипів до Дитинки, а її, жону свою, залишає. Зараз Катерина повернеться до Рашкова, до Розанди. Вона не стане ребеліанткою, як Артемія, навіть заради своєї великої і припізнаної любові, хоч правду кажучи, в цей час почесніше бути розбійницею, ніж княгинєю.

Спитала Джованні, полохливо кліпаючи очима:

— Це ми востаннє подорожуємо разом?

— Ні, я вернуся до тебе, але тоді, коли скаже отаман.

— Виходить, я теж залежу від волі твого отамана, — глянула здивовано.

Відтак усміхнулася крізь сльози й сіпнула різко за повід. Порівнялася з Артемією. Та повернулася до неї й запитала:

— Утомилася, твоя світлосте?

— Біда не в дорозі.

— У чому ж, твоя світлосте?

— У тому, куди веде ця дорога...

Голос Катерини тремтів.

— Звикай до всього, твоя світлосте. Кохання вчить страждати.

— Весь вік тільки й роблю, що до чогось звикаю. І ніяк не можу звикнути. Муж мене залишає, Артеміє. Може, навесні. Отаман міг би повернути його на правильну дорогу...

Катерина говорила голосно, щоб її почув Дитинка, який їхав поблизу.

Дитинка відповів невдоволено:

— Я все розумію, твоя світлосте. Кохання — не яблуко, яке надкусиш і кинеши. Але місце Джованні в моєму заголі, а не в покоях твоєї світлості. Дорогу до мене показали йому зірки — душі наших предків. Він розуміється на них, а я вірю в кожне його слово. Твоя світлість якось також проповідала, що все напровіщане італійським зіздарем — чиста правда. Твій муж має ще нести Буковиною світло, взяте з книжок.

Обличчя Катерини проясніло від слів отамана, сказаних про Джованні.

— Він на всьому розуміється, отамане. Але відпусти. Ми поїдемо на Кавказ або на Україну. Я б хотіла жити в тих краях, де виростили люди, що гинули, захищаючи мене в обложеної Сучаві. Або ж, коли він захоче, поїдемо знову до Італії. Там йому дуже сподобалося.

— Ні, княгине, його місце в рідному краї. Не сподівалася такої різкої відповіді. Дитинка завжди був лагідний, стриманий з нею. Мабуть, через Розанду. Гамуючи почуття, притримала свого коня, щоб Джованні наздогнав її.

Якийсь час мовчали. Курилюлька запитав:

— Про що розмовляли з отаманом?

— Просила, щоб відпустив тебе.

— А він?

— Не хоче.

— Дитинка — славний чоловік, — полегшено зітхнув Курилюлька. Потім сказав напівжартома: — Твоя світлість помилилася, мабуть, коли обирала мене за свого мужа. Я ж

— То іспанський чернець... Нібито був чудотворцем. Кілька років проповідував християнство в Африці, важко заслаб там і приїхав до Італії. Помер у Падуї 1231 року, коли йому сповнилося тільки тридцять шість літ. Щоб християни не розірвали чудотворця на кавалки, падуанські ксьондзи поховали його в костюлі францісканців. Швидко заспували невеличкий монастир, і дванадцять його ченців заопікувалися могилою святого Антонія. Вона одразу стала для папи римського золотим дном. Бо туди ринула вся Європа. Щоб торкнутися могили святого одним пальцем, треба було заплатити великі гроші. Скоро той маленький монастир став найбагатшим в Італії.

Настоятель зустрів нас ласкаво. Я спитав, чому святий чудотворець умер таким молодим, хіба не міг сотворити якесь чудо й жити до глибокої старості? Настоятель, похмурий і злий з ченцями і простими прочанами, перед багатою і вродливою княгинею розм'як, полагіднішав. На моє запитання відповів:

— Коли святий Антоній проповідував святу віру в Африці, запекло боровся з чортами. А зібралося їх там тьма-тьмуща. То були великі й сильні мавпи. Вони так пом'яли святого, аж він заслаб. Повернувся незабаром до Італії зовсім кволим, справжнім мучеником за віру Христову, і невдовзі віддав господу душу, бо прокляті африканські мавпи щось у ньому роздушили.

Розповідаючи, настоятель монастиря пильно розглядав гарну черкеску. Після короткої паузи промовив:

— Святий Антоній не любив жінок, казав, що вони теж чорти. Але якщо твоя милість хоче щось просити у нього, то мусить заплатити пабагато більше, ніж чоловіки. Тільки так святий змилується над тобою.

Княгиня кивнула головою, і ми покинули келію.

У напхому напханому костюлі я йшов попереду і голосно вимагав: «Дайте дорогу її світлості княгині». Ми протиснулися вперед, щоб зблизька послухати літанію настоятеля. Високий і худорлявий, він звів руки вгору і заволав на весь костюл:

— О, святий Антонію Падуанський, окрасо францісканського закону, світоче італійських держав, перлино євангельського убозтва, оборонче покривджених, проводирю заблудлих, звияжцю над африканськими чортами, покровителю свиней, очистителю зачумлених, приятелю тих, що загубили щось дороге на тернистій дорозі земної юдолі, рятівниче від усіх слабостей, змилуйся над божим стадом пілігримів, що прагнуть твого чуда, прийшли за зціленням...

Усі стали навколішки перед мармуровим зображенням святого. Одні трусилися від ридань, інші бігли чолом об холодне каміння костюлу і голосно стогнали. Ще інші, впевнені, що святий дивиться на них, виставляли свої каліцтва. Уява нещасних розпалювалася в благочестивій гарячці, й ченці не марнували часу: пробивалися крізь щільну юрбу з кованими скриньками в руках, куди падали дощем золоті та срібні монети, бо жоден прочанин не пускався до Падуї без шеляга за душею. Весь світ знав, що святий любить гроші.

Княгиня теж стояла навколішках, і я клякнув поруч з нею. Не знав, що маю просити у святого і за що йому дякувати. Просто підтримував княгині компанію. Катерина молилася... Я чув кожне слово її молитви, бо там прийнято говорити гомосно, ніби святий недочував. Катерина просила, аби він доточив їй ще кілька років молодості, змарнованої у захлах палацах Лупула й темниці Георгія Стефана, і освіжив її кавказьку вроду, що трохи зблякла в роки скрути і поневірян. Княгиня благала, щоб у моїм серці розквітла квітка кохання до неї. Мовила: «Світ нещадний у своїй жорстокості, люди байдужі і злі, але я люблю це життя і ще не нажилася доскоchu. Все, що маю і що мала в минулому, мені дала моя врода. Обдарувала мене всім, тільки любов'ю й щастям обійшла. Я ось тільки тепер покохала цього молодика, більше схожого на Аполлона, ніж на звідаря. Розпали в його душі незгасний вогонь любові до мене. З ним я буду найбагатша на світі, а без нього бідна, як обгоріла деревина. Мені не треба князів та боярів — вони кволі, кислі, нудні, а їхні голови набиті дурницями. Від них тхне цвіллю». Настоятель нарешті одержав належну суму грошей і допустив нас до могили святого.

У Падуї ми провели чотири дні. В той час я з глибоким і щирим трепетом зазирнув до університету, де колись славий Галілей навчав великої правди і де він написав свою славетну книгу «Зоряний вісник». Я її знав майже всю напам'ять, бо сеньйор Чезаре нерідко вечорами показував її своїм приятелям.

З Падуї ми подалися до Рима. Дорога була важка. На морі владарювали пірати, а на суходолі — розбійники. Спочатку нас супроводжували п'ятеро воїнів, потім ми приєдналися до гурту купців, що везли крам до Рима. Їх оберігала численна охорона. Нарешті добралися до вічного міста. Воно враило нас величчю і красою. Почувши, від кого ми, віннок сеньйора Вінченцо Бартолі. Почувши, від кого ми, він так розхвилювався, аж заплакав.

Я розповів старенькому все про його сина.

Сеньйор Чезаре просив ще мене покласти квіти на тому місці, де було спалено Джордано Бруно.

На Кампо ді Фіоре — Площу квітів — нас провів десятирічний син сусіда і приятеля Вінченцо. Власне кажучи, не провів, а тільки показав, куди йти, і швидко зник. Сеньйор Вінченцо лишився вдома, боявся, щоб сзүти не звели з ним рахунки. Вони ж хочуть витруїти з свідомості людей ім'я Джордано, тому й казяться, що це не вдається.

Ми з гідністю йшли мостом через Тібр, потім звернули до завулка Лучників і попростували на Кампо ді Фіоре. Мені виразно уявилася та страхітлива ніч на сімнадцяте лютого 1600 року. Галасливі дзвони з вежі «Братства відсічення голови Іоанна Хрестителя» сіють містом тривогу, оповіщаючи римлян про спалення якогось еретика. І дзвони не брешуть. Ось ступає невисокий, худорлявий, з маленькою борідкою чоловік. Це Джордано Бруно. Вісім років він мучився у вологій темниці тюремної вежі Торре ді Нона, але при світлі смолоскипів видно, як він незалежно і гордо тримається.

Наближаємося з княгинею до місця, де був закопаний у землю дубовий стовп. Довкола нього лежала купа сухих дров, щедро политих оливою. Тут уже є люди. Проходимо вперед. Княгиня бере у мене половину квітів, і, клякнувши, розкладаємо їх на місці спалення Джордано, мов на могилі рідної людини.

Мою уяву знову полоняють похмурі картини. Ось Джордано штовхають до стовпа, з якого звисають мотуз і ланцюг. Процесія ченців у високих каптурах з прорізами для очей вже оточила це сумне місце. Серед них є й папа Клімент VIII — він теж прагне видовиська і тішиться, коли кат накидає на Джордано жовту ряднину з намальованими на ній чортами. Ряднина просякнута сіркою.

Ось Джордано прив'язують до стовпа. Смолоскипи ченців падають на дрова, які умлівіч загораються. Жовта ряднина яскраво спалахує...

Розклавши квіти, княгиня зводиться на ноги. Я ж відчуваю себе ніби прикутим до того шматка землі. Поруч зі мною стали навколішки ще якісь чоловіки й жінки, молячись за праведну душу Джордано чи посилаючи прокляття його катам, — губи їхні беззвучно ворухаються.

Побачивши, що я не підводжусь, княгиня знову стає на коліна. Я зливаюся з Джордано неначе в екстазі, складаю йому присягу вірності від себе і мессера Чезаре. Шлю йому літанію свого серця. Зненацька мені видається; ніби із землі

ледь видніються рештки того стовпа, до якого був прив'язаний славетний Джордано. Обмацую ту місцину — справді... Збайдужілі, розледащілі кати забули знищити цей слід свого злочину. Сеньйор Чезаре розповідав, що у папи Клімента VIII лице було тупе, схоже на кінську морду.

Намагаюся видобути рештки згорілого стовпа, але зусилля мої марні. Хоч минуло вже шістьдесят років від дня спалення, закопана в землю деревина ще не згнила — верхня ж частина добре обгоріла. Дістаю кинджал, який завжди ношу з собою, і відколюю шматочок. На мене ніби ніхто й не звертає уваги, та люди простягають руки до знайдених решток стовпа, аби й собі відколупнути хоч трісочку.

Мене проймає люта ненависть до катів Джордано. Ці звірюки ладні спалити півлюдства, аби тільки набивати собі животи найсмачнішим їдлом, жити у розкішних палацах і задовольняти свою пиху (а вона в них безмежна) погейкуванням на людей. Нікчеми-сірячки, запопадливі й войовничі, вони накидаються по-звірячому на людей, які виношують якусь високу мрію, що осяває дорогу до дії. Сеньйор Чезаре повірив у Джордано, тому був змушений тікати світ за очі, бо сіряки з святої інквізиції і його потягли б на Кампо ді Фіоре...

Я думав там і про те, що на моїй Буковині виріс Мирон Дитинка, якого бояри теж радо обклали б дровами і спалили. Я мріяв про нього. Тепер же, б'ючись проти боярів разом з Дитинкою, я битимусь за Джордано.

— Ти справді так думав, звіздарю? — Дитинка не зводив з нового побратима своїх проникливих очей.

— Свята правда, отамане... Я готовий іти за тобою хоч у саме пекло. Затям, що сказав Джордано Бруно: «Тепер, Фі-лотею, ні голос натовпу, ні обурення черні, ні нарікання дурнів, ні погорда сатрапів, ні безглуздість божевільних, ні божевілья безглуздох, ні доноси брехунів, ні докори злих, ні наклепи заздрісних не зганьблять твій благородний вид».

Почувся голос Штефанка Бурого:

— А де ти подів, звіздарю, той шматок зі Джорданового стовпа?

— Ношу на шиї...

Курилюлька розстебнув сорочку на грудях і показав круглий медальйон. Такі носили в Італії побожні католики — із зображенням мадонни або з якимось амулетом.

Побратими з цікавістю розглядали нечуване диво, вставлене в золоту рамку. Озвалися голоси:

— Таки бігме, спалили!

— Стовп, здається, був дубовий.

Штефанко Бурий запитав:

— І нащо носиш ту штуку на шії?

— Аби не забувати, що на цій землі є зло і є люди, які не шкодують свого життя, аби побороти те зло. І щоб пам'ятати мученика за правду Джордано Бруно.

Дитинка теж потримав блискучий, на ланцюжку, медальйон і сказав:

— Я радий, брате, що ти прийшов до мого загону.

Розділ десятий

Численна родина боярина Апостола Дурака тікала до лісу, як перед нашествям татарських чамбулів. Бричками, возами, верхи на конях... Боярин покинув село останнім. Важко мчати навмання у лісовий морок, але їй дочекатися в Озерах Мирона Дитинки з цілим загonom розбійників небезпечно і, розуміється, безглуздо. Вони наближаються. Не мине багато часу, як схоплять його, боярина, і навіть писнути не дадуть. Знав, Дитинка не простить лиходійства, вчиненого ним і Ур-сакієм у Заводному.

Садиба Апостола Дурака найкраща, мабуть, у Сороківському повіті. Величезний, багатокімнатний будинок-конак, зведений кам'янськими майстрами, міг умістити весь загін Дитинки. Боярин проводив тут майже кожне літо, бо в Сороківській фортеці було тісно, незатишно. До того ж всі ніби нічого й не робили, а тільки зазирали його родині в зуби.

Село Озера було райським куточком для родини Дурака. На заході дрімучі ліси зливалися з буковинськими дібровами, в яких кишіло дичиною. Розлогі поля, що розкинулися на південь, могли прогледувати все село, але кріпакам дістатися від боярина лише невеличкі клаптики землі, і в неурожайні роки треба було пускатися з торбами світ за очі. За багато літ напівголодного животіння озеряни люто зненавиділи Апостола Дурака. Він відповідав їм тим же — за найменшу провинку боярські ватафи нещадно били кожного, про кого знали, що не постоїть за себе і не помститься. В Озерах Апостол Дурак тримав біля себе лише сторожу з десяти найвірніших вояків — решта перебувала у Сороківській фортеці. Ті десятеро мали одну турботу: пантрувати, щоб Дитинка не напав зненацька.

Уперше в житті Апостола Дураку довелося тікати від власного, хрещеного в православній вірі, люду. Перестраше-

ний боярин не чинив найменшого опору, неначе хотів показати Дитинці, що він йому не ворог. Хай бере собі, що хоче, тільки не знищує конак і не переслідує його родину.

А Дитинка не квапився. Ніби й не мав наміру ловити боярина. І люди його не поспішали. Від лісу все — як на долоні. Днина ж гарна, сонячна, безвітряна. Загін уже порядкує у садибі...

Апостол Дурак думав, що Дитинка недовго затримається в Озерах. Ну, день-два, відпочине на боярському добрі та їй повіється далі своєю розбійницькою дорогою. Тому розмістився з сімейством на широкій галявині в глибині лісу. Велосся їм там досить добре, бо ніхто досі не переслідував, здавалося, навіть не цікавився. Розбійникам, безперечно, не можна довіряти, тому Апостол Дурак розставив надійну сторожу. Та його далекоглядності й обачності вистачило ненадовго, бо другого-таки дня небо, як зумисне, покритися темними хмарами. По-зміїному затанцювали блискавки, громи розперезалися і вчинили такий содом, що найвитриваліший міг кинути чортові в зуби. Вдень і вночі лив дощ. Ніякі брички, рядна, колиби не могли порятувати. Вся Дуракова рідня промокла до рубчика. Дитинці ж добре. Сидить собі зі своїми розбійниками в розкішному будинку, їдять, п'ють та веселяться. Ніби коріння пустили в Озерах — ні кроку з місця. І хто знає, доки так триватиме?

Боярин Дурак просто-таки казався зі злості — Дитинка порушив основний розбійницький закон: якщо прийшов до багатого, насіяв жаху, наробив біди, забрав те, що припало до вподоби, то тікай на зламану голову. А це, диви, засидівся...

Через два дні, коли дощ ушух, у селі з'явився чоловічок. Він низенько вклонився отаманові й назвався:

— Я — слуга світлого боярина і перкалаба Сороківської фортеці Апостола Дурака.

— Ну й чого тебе прислав світлий боярин Дурак? — спитав Дитинка.

— Мій володар уже давно хоче побалакати з тобою, отамане. Просить, аби ти дозволив йому з'явитися перед твоє світле обличчя. Він скаже приємні твоєму слухові речі.

— Хай приходить з приємними для мого слуху речами, — іронічно погодився отаман.

— Перкалаб Апостол Дурак прийде беззбройним...

— Гаразд, якщо йому буде потрібна шабля, ми дамо...

Чоловічок скочив у сідло і помчав до лісу.

— Кепсько боярам, — посміхнувся Дитинка. — Блукають лісами, як дикі звірі.

— Нічого, отамане, нехай скуштують циганського щастя, — докинув Мико Циганюк.

— А ми ще побудемо тут, — підморгнув Заплітний Бужениці. — Дурак вовком завие у лісі.

Через деякий час на узліссі з'явився вершник. Він спустився по схилу в долину, помчав полями навпростець, а потім звернув на шлях до села. За кілька хвилин розгарячений кінь влетів на подвір'я і став дибки перед східцями ганку, де був Дитинка з гуртом ватажан. Уже літній, високий і худий боярин по-парубочьому зіскочив з розкішного сидла. На голові мав шапку зі страусовим пером, стан охоплював шкіряний пояс. Рушив до ганку, незмигто дивлячись своїми водянистими очима. З пихато-бундючним виглядом зупинився у двох-трьох кроках від отамана. Нарешті схилив мовчки голову.

— Хто ти такий? — запитав Дитинка.

— Я князь Апостол Дурак.

— Повтори ще раз своє порекло...

У голосі Дитинки затремтів ледь стримуваний сміх.

— Я — князь Апостол Дурак. Тобі, отамане, приємно слухати моє прізвисько?

— Вперше чую, щоб князі називали себе дураками.

— Та ще й так фудульно, — додав Михайло Бужениця. — Здається, боярине, це порекло тобі підходить. Воно тобі подобається?

Апостол Дурак не відповів. З простим розбійником не стане до розмови.

— А хто тебе зробив князем? — поцікавився Дитинка.

— Мій прапрадід був скеморохом при дворі Данила Галицького. За те, що добре веселив старого й малого, його зроблено князем. А позаяк чернь не вважала блазнів мудрим, одержав прізвисько Дурак. Сумніваєшся, отамане, у його розумі?

— Ще не можу нічого сказати. Хай побалакаю трохи з його праправнуком...

Боярин випростався, підсіпнув плечем і промовив:

— Я — перкалаб Сороківської фортеці. Приїхав у своє улюблене село разом із дітьми, а ти, отамане, перешкодив мені відпочивати. Якщо Озера так зачарували твоє серце, то міг прийти сюди тоді, коли я був у Сороках. Даруй, отамане, я не прийшов радити, коли мавш нападати на моє село, а маю важливу справу. Мушу сказати, що ми довго думали про тебе...

— Хто це — ми? — перебив Дитинка.

— Та хто ж? — кущуваті брови Дурака злетіли вгору. — Ми, бояри...

— Які бояри?

— Молдавські й русинські, отамане. Але серед них більше русинів. Ми покладаємо на тебе великі сподівання. Твоя сотня варта цілого війська найманців. З такими людьми, як ти, треба знатися.

— Ви, бояри, нахапали від мене стільки, що вже нести не можете, і ще вам замало?

— Давай, отамане, жарти набік...

— Хіба я жартую? Я ж хотів здибатися з тобою ще в Заводному, але ви з боярином Урсакієм чомусь дременули.

— Ми з Урсакієм потрясли трохи голодняками, аби не простягали рук до нашого добра...

Обличчя Апостола Дурака загострилося і аж видовжилося від люті.

Дитинка заперечив:

— Ні, не потрясли, а пустили на них шість десятків найманців...

— Вояки — не янголи, отамане, — боронився боярин.

— Правду мовиш, Дураку, твої вояки — скажені пси, — Бурому хотілося переламати цю довготелесу зарозумілу жердину.

Отаман терпляче провадив далі:

— Ви, як підлі боягузи, напали на умираючих з голоду людей і вчинили страшне лиходійство. Хіба ви якісь магометники?

— Ні, отамане, православні християни. Але бог нам простить — Урсакій підтримує Афонський монастир.

— І що нам з того?

— Він підтримує і русинський православний монастир у Хотині, я також щороку обдаровую наш русинський монастир — Скит Манявський. Бог нам простить, отамане, — і він уклонився Дитинці.

— А люди вам простять?

Самовпевненість покидала Апостола Дурака. Відчув, як у роті пересохло.

— Скільки ви заплатили найманцям за чорну справу?

— Тих шістьдесят вояків я взяв із Сороківської фортеці. Урсакій мав заплатити кожному по три дукати. Але навіщо, отамане, згадувати? — сипонув Дурак схвильованою скоромовкою. — Я ж, бачиш, сам прийшов до тебе з шляхетними намірами. Що таке смерть якихось голодняків? Якщо хочеш рахунку за них, їдь до Георгія Урсакія. Він тепер у Кирничанах. Там вибудував такий палац, сам султан не посоро-

мився б у ньому жити. Урсакій винен мені сто вісімдесят дукатів за службу моїх покійних вояків...

— І заплатити?

— Мусить! Не хочу нічого знати.

— Виходить, ти допоміг Урсакію розправитися над голодними, а тепер ще думаєш одержати за це гроші?

— Я прийшов сюди не за цим, отамане. Скажу відверто: мене прислав боярин Михальча Хинко. Все, що я зараз скажу, при слушній okazji може повторити й він.

Дитинка видивився на боярина здивовано і очікувально.

— Вислухай мене, отамане. Тобі стане приємно від того, що почувеш з моїх княжих уст... Нема добра на цій землі.

— І чому ж нема?

— Турки сидять на нашім карку, отамане. І лише польський король допоможе нам. Так, лише польський...

— Ми того короля знаємо... Він і собі не може ради дати. Ще від того часу, як Богдан Хмельницький розбив їх під Батогом...

— Не треба так, отамане... Чомусь усі русини говорять про польського короля з ненавистю. Я теж русин, але тримаюся його руки.

— Ну й тримайся, боярине, даремно ж ти Дураком називаєшся. Що ще скажеш?

— Та повторюю: на цій землі ніколи не буде добра, бо турки понаставляли своїх бейів і не дають жити нашим боярам. Кожен турецький воевода на столі Молдавії гірший від найстрашнішого зарізяки.

— Правду він рече, отамане, ті воеводи гейби якісь люципери, — підтвердив Штефанко Бурий. Він, Заплітний, Тихоліз і Бужениця стояли збоку й прислухалися до розмови. — То справжні вельзевули.

— Твої люди, отамане, розуміються на воеводах. Справді-бо, чого вартий був Істратій Дабіжа, царство йому небесне? Нічого не робив, тільки справляв судилища і пиячив, як швець. Кажуть, Дафіна навмисне заливала його всіляким питвом, аби чимскоріше дуба врізав та звільнив стіл для її зятя.

— Хто ж прийшов на його місце? — запитав Тихоліз.

— Якийсь албанець чи грек, Георгій Дука. Ну й що мають молдавські й русинські бояри від того Дуки? Нічого! Синько. Як були, так і залишилися за порогом, а довкола Дуки тиснуться всілякі чужаки греки. Чим вони кращі від нас? Чому гордують нами? І чому ми мусимо все це терпіти? Чи не пора покласти всьому край, славний отамане?

Апостол Дурак аж розчервонівся.

— І хто залишиться в Яссах, якщо всіх повиганяємо? — спитав отаман.

— Задля цього я й прийшов сюди. Повторюю: мене прислав Михальча Хинко. Він страшенно боїться твоїх розбійників, отамане, і доручив мені перетягти тебе на наш бік...

— Що-о-о? — вдав, ніби не зрозумів, Дитинка. — На котрий це бік?

— На бік молдавських і русинських боярів. Бачиш, як відверто з тобою говорю? Михальча Хинко має один великий гандж: ненавидить польську шляхту та її короля і любить турецького султана. Він хоче, аби ти допоміг нам повиганяти греків і албанців з Молдавії.

Апостол Дурак зробив паузу, зупинивши на Дитинці свої водянисті очі.

— Викладай, боярине, все, з чим прийшов, — запропонував отаман. — Бачу, твої очі світяться не по-дурному, а по-зłodійському.

Сказане видалося Дуракові виявом прихильності, навіть панібратства, і він ляпнув:

— Я запитую: підтримаєш нас, лицарю темних лісів і глухих ночей?

Та Дурак помилився. Його самовпевненість вразила ватажана. Чого цей боярисько так розперезався?

— Може, ти, блаженний Дураку, поганих печериць наївся в лісі, що так безлично блудити язиком перед нашим отаманом? — грізно підступився Штефанко Бурий. — Говори чемно і стій рівненько, бо зараз-таки посторцюю тебе, ще й дам понюхати свою мочугу. Від її запаху тобі захитається під ногами.

Дурак здригнувся. Збагнув, що не втрапив у потрібний тон. Запобігливо дивлячись в очі Дитинки, сказав:

— Хочу бути воеводою Молдавії. Маю на це право... Я зараз перкалаб Сороківської фортеці, маю двісті вояків. Якби їх приєднати до твоєї сотні, отамане, та щоб ти ними командував... За кілька днів іще пристали б десять-двадцять тисяч кріпаків, бо голода дуже любить тебе, отамане. Тоді б ми завоювали навіть Семигород, а не якісь злиденні Ясси.

— Гарна побрехенька, та як пуп коротенька, — підсумував Михайло Бужениця.

— Це не побрехенька, а правда, лицарю. Як стану воеводою, то всі будете моїми боярами, моїми приятелями.

— Значить, даєш нам Сороківську фортецю, щоб ми побороли турків і молдавських боярів, котрі вбивають голодних? — іронічно поцікавився Мирон.

Дурак спаленів, але відказав лагідно:

— Фортеця буде твоєю тоді, отамане, коли я сяду на молдавський стіл.

— Значить, мої люди повинні проливати свою кров задля того, щоб ти панував над нами, правда?

Мирон дивувався: Дурак так упевнено видає себе за князя, навіть не дивиться, чи не сміються з нього слухачі. Сподівався, що Дурак от-от скаже, аби звільнити його садибу. Але боярин навіть не натякнув на це. Може, був більш проникливим, але швидше всього його бурхлива уява розгулялася довкола молдавського стола, і він забув про те, що почуватиме в лісі.

Дитинка махнув рукою і пішов до дверей. Це був знак, що розмова вичерпалася. Слідом подався і Василько Заплітний.

Боярин не зводив з отамана очей, поки за ним не зачинилися двері.

— Все, що ти наговорив, боярине, годиться псові на підшви, — пояснив Михайло Бужениця.

— Брехати — твоє ремесло? — спитав Бурий. — Ти такий князь, що до тебе без бука не приступай.

Боярин не відповів. Скочив у сідло, вдарив свого коня під боки й подався в зворотню дорогу. Його ніхто не переслідував.

— Дивись, як ся виніс, ніби його хтось вимів, — усміхнувся Дмитро Ластівка.

— Шукає дурніших від себе. Хоче, щоб ми ввели його до раю, — мовив Бурий.

— Цей Дурак не такий уже й дурак, — пожартував Бужениця.

Вперше загін був невдоволений. Несподівано всі загуділи, мов бджоли у вулику:

— Хіба можна відпускати непокараним боярина-вбивцю?

— Його б прив'язати коневі до хвоста!

— Знайшовся русин!

— Такі русини охоче б нас усіх перебили.

Від отамана вийшов трохи схвилюваний Заплітний. Він слухав ремствування побратимів і промовив на весь голос:

— Я, браття, спитав отамана, чому ми не судили Дурака. Отаман відповів, що відпустив боярина, бо він сам сюди прийшов без зброї.

Запала мовчанка.

— Наш отаман шляхетний чоловік, — озвався першим Іванко Тихоліз. — Це дуже добре. Так воно має бути. Але ніяк не втерпаю, чому Дурак має кращого коня, ніж наш славний побратим Штефанко?

— А ти чому дозволив боярину сісти на коня, коли отаман пішов? — запитав Ластівка.

— Так бояриська ще можна наздогнати... За селом, — підкинув думку Мико Циганюк.

Тихоліз видивився на Циганюка й сказав:

— Ану, Мико, скачи на свого буланого і гайда за мною. Попросимо Дурака, аби пішки почвалав до лісу...

За мить вони понеслися, як вітер.

— Боярин може мати за поясом пістоль. Аби не трапилося чогось поганого, — вголос подумав Штефанко Бурий і помчав за побратимами.

Та поспішати було нікуди, бо Дурак не квапився тікати. Отаман відпустив його, як порядну людину. Зрештою мусить же він, боярин, показати озерянам, своїм кріпакам, що анітрохи не боїться розбійника Мирона Дитинки і продовжує володіти своїм селом. Бундючно і гордовито поглядав на кріпаків, що виходили з хат і супроводили його цікавими поглядами. Однак не встиг Апостол Дурак вийти з села, як у нього за спиною пролунав голос Іванка Тихоліза:

— Зачекай, князю! Щось маємо тобі сказати!

Дурак подумав, що розбійники принесли від Мирона Дитинки якусь важливу звістку. Може, отаман згодився на розумну пропозицію? Зупинив коня, повернувся до ватажан і в ту ж мить розчарувався: обое злі, суворі, дивляться погрозливо. Циган Мико проїхав трохи вперед, схопив за вуздечку Дуракового коня й крикнув на все горло:

— Стій на місці!

Іванко Тихоліз промовив:

— Ми наздогнали тебе не для балачок. І битися з тобою не збираємося. Нам потрібний твій кінь. Не міняємося з тобою і не зичимо його в тебе. Та й купувати не будемо, бо знаємо, що ти гордий князь, кіньми не торгуєш. У тебе й сідло хороше. Диви, сюди їде Штефанко Бурий — у нього препоганюще сідло. А він у нас не простий чоловік.

— Отаман не велів вам нападати на мене! — викрикнув Дурак.

— Правду кажеш, боярине. Ми й не нападаємо, а лише мовимо: віддай коня по-доброму, бо ми не вміємо просити. Як станеш воеводою, то молдавани й русини подарують тобі такого коня, що з його ніздрів ітиме вогонь. Він їстиме грань, а на собі матиме золоте сідло, — запевнив Тихоліз. — Коли ми були у війську Семена Височана, Штефанко мав доброго коня, та залишив своєму ненькові у Неполоківцях. Другого ж, маленького, залишив під Зеленовом. Забрав його якийсь шипинецький чи дубівецький кріпак. А той, на кот-

рому він зараз їздить, уже зістарівся. Ми віддамо його кріпаків з твого села, князю.

— Якщо не щезнете з-перед моїх очей, то я вернуся до вашого отамана.

— Зі скаргою? Не раджу тобі, князю, вертатися до своєї садиби. Там можуть твої кістки потріскатися.

Мико Циганюк вийшов із терпіння:

— Цього Дурака треба бити по пиці, а не балакати з ним. Чвалай сам, князю, з-перед наших очей і не доправдовуйся. Знай, ми такі люди, що як раз ударимо, то п'ять синців залишаємо.

— Чого ще й ти, цигане, причепився до мене? — розгубився Дурак.

— Я тільки раджу тобі, аби-сь по-доброму тікав, бо маємо велику злість на таких, як ти...

— Ви, лицарі, й мене зрозумійте. У лісі чекають семеро моїх дітей, жінка і ціла ватага всіляких родичів. Чим я повезу їх до Сороківської фортеці?

Бурий похитав головою і жорстко сказав:

— А в Заводному загинуло кілька сотень людей. Ти, князю, затоптав їх кінськими копитами в сиру землю. Вони вже нікуди не зможуть повести своїх дітей. І самі нікуди не підуть. А ти ще будеш милуватися сходом сонця, мріяти про стіл Молдавії...

Штефанко витяг з торби свою мочугу.

Для Апостола Дурака все начебто прояснилося. Він відскочив убік і дременував, мов заць.

Задоволений Штефанко Бурий сів у князівське сідло й запитав:

— Ну як, Іванку, схожий я трохи на князя?

— Ти викапаний князь, Штефанку.

Розділ одинадцятий

— Мені потрібен Урсакий, — мовив Дитинка, вдивляючись в обличчя побратимів. — Він мусить відповісти за вбивство кріпаків.

— Ти ж уже мав Дурака в руках, отамане! — вигукнув Бужениця.

— Чому пустив його непокараним? — спитав Дмитро Ластівка.

Запала миттєва тиша. Всім хотілося почути відповідь з уст самого отамана.

— Ви ж знаєте, Дурак сам прийшов голіруч і без охоронців. — Блакитні очі Мирона дивилися твердо, але незлоливо. — Я цілком згодний з вами: Дурака годилося б прив'язати дикому коневі до хвоста і пустити в чисте поле. Але ми, братове, не вбивці, своїми душами не схожі на підлих боярів — вони нам не рівня. До того ж, не варто квапитися, братове. Ви чули, що Апостол Дурак і якийсь Михальча Хинко хочуть, щоб ми допомогли їм струтити зі столу Молдавії Георгія Дуку. Забаглося дрантивим боярам зробитися воеводами. А ми не їхні наймити, але й не будемо заважати їм вийти на герць із Дукою. Дурак будь-коли потрапить нам до рук. Хай трошки повоює з греками та албанцями.

— А нам що робити? — вставив слово Герасим. — Не будемо ж сидіти склавши руки.

— Я ж і кажу: мені потрібен Урсакій...

— Говори, хто має виконати твою волю!

Дитинка посміхнувся: побратими зрозуміли. Після баченого у Заводному Урсакій і їм став кісткою в-горлі.

— Щоб зловити того розбійника, посилаю в село Кирничани нашого вченого побратима Івана Курилюлька. Хай вичитає на зіздах долю боярину Урсакію. Вона має бути така, як і доля убитих кріпаків. Разом з ним поїде Штефанко. Він співатиме в новому палаці Урсакія і дізнаватиметься про все, що діятиметься довкола. Будуть ходити один до одного на пораду... Їхнім слугою піде Іванко Тихоліз. Гадаю, втрюх упорається. Ми мусимо привселюдно судити катюгу.

— А як з його палацом? — спитав Курилюлька.

— Пустити до небес...

— Гірка наша доля, отамане. Вічно воюємо з йордакіями та урсакіями. І де вони тільки беруться? — забідкався Тихоліз.

— Така, Іванку, наша зізда. Правду кажу, сеньйоре Джованні? — весело спитав Дитинка.

— Правду, отамане. Зробимо все, що велиш...

— Як треба буде вмерти за тебе, то вмеремо, — додав Тихоліз.

— Не вмирай, Іванку, живи для того, щоб ніхто не вбивав голодних кріпаків.

Ватажани пожвавішали, не могли довго без руху, тривоги, напруги. Того ж дня Іван Курилюлька перетворився в повноцінного Джованні Куреллі: на ньому знову був чорний плащ, котрого дбайливо зберігав, на голові — капелюх

з широким крисам і високим пером. У цьому вбранні ходив колись вулицями Флоренції, Падуї, Рима і Стамбула.

Штефанко Бурій мав вигляд справжнього шляхтича: на ньому новий кунтуш, дорога шапка з пером. Сидів на добром коні, що донедавна носив боярина Апостола Дурака. Штефанко згорда поглипував на Іванка Тихоліза, який не приховував захоплення сап'яновими чобітьми велетенських потима. Штефанко ще в Рашкові позбувся велетенських потимів, які лякали людей; тепер у нього аж три пари добротних чобіт з ретельно вичиненої шкіри.

— Чого хизуєшся, ніби сам подбав собі про чоботи, — прикрикнув Тихоліз. Він походжав довкола, заклавши руки за спину.

Бурій знітився. Справді, і пальцем не поворухнув, щоб так одягтися. Все це зробив Тихоліз у Рашкові. Підійшов до Циганюка та й каже:

— Гей, Мико, знаєш, хто живе в цій грізній фортеці?

— Трохи знаю, трохи — не дуже, — відповів циган.

— Затям, Мико, — це замок жони Богданового сина. Бачив, яка вона вродлива?

Мико зиркнув на Раїру, котра ніби тільки й чекала, аби він похвалив іншу жінку. Вона, звичайно, не лаятиме його поганими словами, а лише поплаче тихенько десь на самоті.

— Знаю, що княгиня гарна, але моя Раїра краща, — відказав.

Раїра окинула його ніжним поглядом і вдячно посміхнулася, блиснувши разками білих, як сніг, зубів.

— Хай буде по-твому.

Тихоліз оглянувся, чи хтось не чує їхньої розмови. Замислився на мить і знову спитав:

— А знаєш, яка красуня Артемія, жона нашого славного отамана?

— Як не знати, лицарю? Вона прикладала зілля до моїх ран, хухала на них, аби не боліли. Одначе моя Раїра вродливіша. Говори своє, мене не зіб'єш з думки, хоч знаю, що якби дізнався про це наш отаман, то мене уже витрутили б за браму фортеці.

— Хай твоя Раїра буде найкращою — нікому про це не скажу, але ще спитаю: ти бачив, яка чудова княгиня Катерина?

— Така, як і всі івір'янки¹ й черкески... Таке, принаймні, я чув. Але моїй Раїрі пари нема. Вона ж, як квітка.

— Не маю нічого проти вроди твоєї Раїри. Але мусиш

¹ Грузинки.

знати, що ті три красуні часто запрошують нашого побратима Штефанка, аби співав їм українських співанок. І він іде до них, бо всіх поважає. А ти думаєш, Мико, що як він співає веселих співанок і притулює при тому ногами, то вони сміються з його пісень? Ні-ні, ті бісові сестри регочуться з його постолів. Так сміються, Мико, ніби ніколи в житті не бачили постолів.

— Та жінки, лицарю славний, сміються не тому, що то постолі, а тому, що всі три можуть залізти в один постіл. Моя Раїра теж сміється.

— От бачиш... А Штефанко ніяковіє і соромиться. Коли ще покличуть його співати, то хіба він може відмовитися, бо у нього, мовляв, смішні постолі? І босий не піде... Я довго думав про це, Мико, і дещо придумав.

— Кажу, лицарю.

— Маєш пошити йому чоботи.

— З чого? — здивувався Мико.

— Зі шкіри, вичиненої у найкращого чинбара.

— Де ж я її візьму?

— Де хочеш, а чоботи мають бути зроблені. Ти все можеш.

Циган похнюпився, зажурився. Йому ніхто не дасть ні шкіри, ні сап'яну, а красти у Рашкові не можна. Отаман дозволяє забирати добро лише у боярів. Але Мико недовго піддавався смуткові, а взявся до діла. Тепер він цілими днями сидів і витісував з молодого берези копита для Штефанкових чобіт — ліве й праве.

Незабаром по всій Рашківській фортеці рознеслася звістка, що Мико шие чоботи Бурому. Цигана щоднини запитували, як просувається робота. Робота, звичайно, не стояла на місці, але до кінця було ще далеко — Мико не мав матеріалу.

Одного разу Мико пошептався з Іванком, і вони пішли на рашківський майдан. Тут під вечір було людно. Тихоліз став на підвищення і проголосив:

— Славні рашківські мужі! Наш хоробрий лицар Штефанко Бурій, який боронить чесний люд від неситих боярів, ходить босий або в дрантивих постолах, бо ніде не може дістати шкіри та сап'яну на порядні чоботи. Ми заплатимо, браття рашківчани...

— Взуємо лицаря й без грошей!

— У найкращі чоботи...

— Лише копита треба зробити й мірку взяти.

— У мене все вже готове, — викрикнув зраділий Мико. Дістав з торби копита і простягнув їх найкращому рашків-

ському майстрові. Той не йняв віри власним очам — величина копит приголомшувала.

— Го-го-го! — вигукнув здивовано.

Не минуло й тижня, як рашківські майстри загрюкали в браму:

— Відчиніть, ми принесли чоботи лицареві Штефанку Бурому!

Того дня вся фортеця святкувала. Бурій взув сап'янові чоботища й відчув себе на сьомому небі. Три пари чобіт! Відтепер не матиме сміховинного вигляду. О, такі чоботи й польський король з радістю носив би! На каблуках — навіть залізні підківки!

Отже тепер, коли треба вирушати до Киричан, Бурій має вигляд справжнього паниська. Випростався, випнув груди, задер голову. От іще б вуса, підкручував би хвацько, як запорізький козак! Не відпускав лише тому, бо й сам отаман — безвусий.

— Так не піде, Штефанку, — сказав Тихоліз. — Твоя мужицька торба не пасує до панського вбрання. А без торби з мочугою, євангелієм і віхтем соломи ти нічого не вартий... На тебе гавкатимуть усі сільські пси.

— Я цим не журюся, Іванку. Ти ж мій джура, носити меш торбу.

— Не буду носити таку засмальцьовану. Треба пошити нову, набагато кращу.

— А чи ж я тобі заважаю? Поший, любий гарбузику.

Мико й Тихоліз перевернули все, що було у побратимів, і знайшли чималий шмат голубого сукна. Пошили нову торбу, яка вмістила мочугу, євангеліє, віхоть соломи і навіть бандуру, подаровану в Рашкові козаком Білоусом.

Дитинка окинув Бурого проникливим поглядом з ніг до голови й сказав:

— Тепер кращого співака на світі немає. Хотілося б і мені бути при тому, як лунатиме твоя пісня.

— У нього янгольський голос, — підтвердив Курилюшка. — Штефанка можна посилати навіть до італійців. А ті добре розуміються на співанках.

Розчулений, Тихоліз підійшов до Бурого й сказав:

— Заспівай, Штефанку, щось на незабудь нашому отаманові й нам усім, бо хто знає, що буде з нами.

— Що може бути? — нахмурився Бурій. — Скрутимо Урсакію в'язи, палац пустимо до неба та й повернемося до отамана.

— Дякую, Штефанку, за золоті слова, — відказав Дитин-

ка. — Але мусиш знати, що ми радіємо, коли чуємо твій спів. Послухаємо навіть тепер, коли ти вже на коні...

Отаман витяг бандуру з нової торби і подав побратимові. Той перебіг пальцями по струнах, і просторе подвір'я наповнилося співанкою, почутою Штефанком в одному з сіл Нижнього краю:

Пішов милий до Ясс, до Ясс,
Купив милий хустку й пояс.
Тра-ля-ля-ля-ля! Тра-ля-ля-ля-ля!

Як ся розгуляла мила,
Хустку й пояс загубила...
Тра-ля-ля-ля-ля! Тра-ля-ля-ля-ля!

Чекай, мила, до суботи,
Куплю тобі ще й чоботи,
Тра-ля-ля-ля-ля! Тра-ля-ля-ля-ля!

Ой чоботи до роботи
І ще хустку до охоти.
Тра-ля-ля-ля-ля! Тра-ля-ля-ля-ля!

З повними сліз очима Іванко проказав:

— Штефанку, служитиму тобі до гробової дошки, бо ти носиш у серці сонце, місяць і всі зорі. Чи не правду кажу, зіздарю Джоване?

— Святу правду, Іванку. Однак, якщо маємо їхати, то не стіймо на місці, — промовив Курилюлька і перевів погляд на отамана.

— Щасливо вам, браття! — промовив Дитинка.

Вершники вклонилися побратимам, і їхні коні потупотіли вуличками села.

Під вечір прибули до Кирничан, великого села з непоказними, убогими хатинами, покритими соломою та очеретом. Західну частину села займав чудовий парк, серед якого, немов казкове диво, височів палац. Парк охоплювала похмура і тупа стіна, схожа на фортечний мур. На ній виднілися бійниці, віддалені одна від одної невеликою відстанню.

Перед палацом була розкішна брама з вибагливою аркою, на двох бокових стовпах-колонах стояли статуї Аполлона і Гермеса. Від важкої залізної брами через широкий двір вела дорога, вимощена гладенькою бруківкою і обсаджена молодими гостроверхими тополями, які надавали палацу урочистості. Здавалося, тут мешкають не звичайні люди, а князі, королі...

Тихоліз зіскочив з сідла і схопив за гнуздечку спочатку Іванового, а потім Штефанкового коня.

Звіздар глибоко вдихнув повітря, щільніше загорнувся в плащ і вневними кроками подався до важкої залізної хвіртки. За ним рушив Бурій.

Вхід на боярське подвір'я перепинив вартовий, що стояв незрушно, як стовп, з шаблею при боці й списом у руці. Він пихато настовбурчився перед незнайомцями.

— До його світлості боярина раді завітати сеньйор Джованні Куреллі, астролог із Стамбула, учень славетного італійського астронома Чезаре Бартоллі, — сказав Курилюлька по-грецьки. — Мене супроводжує чарівний український Орфей, який щойно повернувся зі мною з Італії. Ми готові прислужитися сеньйору боярину.

Вартовий щось мугикнув. Мав украй розгублений вигляд, наче не зрозумів жодного слова. Одвернувся, закрив рот пальцями в рот і свиснув так, що учневі славетного Чезаре Бартоллі задзвеніло у вухах. Потім обернувся і пояснив Курилюльці доброю грецькою мовою:

— Його світлість щойно повернувся зі Львова, де проживає боярина з дітьми. Не знаю, чи має настрій балакати з тобою. До того ж у нього сьогодні гості.

Штефанко Бурій бундючно промовив:

— Що нам панські настрої, коли оцей вчений муж відає про все, що діється на землі, під землею, на небі й під водою. Ми повинні б приймати твого боярина, а не він нас.

— А чому боярське сімейство проживає не в цьому палаці, а десь у Львові? Хіба тут не краще? — докинув і молодий зіздар холодно і гордовито, аби якийсь жалюгідний боярський слуга не подумав, ніби мессер Джованні Куреллі випрошує у нього ласки.

— Біда, вельможний пане. У нашому краї вже давно лютує страшний розбійник Мирон Дитинка. Бояри мусять берегтися, бо-о-о...

Вартовий провів указівним пальцем по шиї.

— У нас, виходить, спокою немає...

Курилюлька опустил очі.

На свист вартового прибіг слуга. Спитав щось по-молдавськи. Ні Курилюлька, ні Бурій не знали молдавської. Не знав її, певне, й вартовий, бо зажестикнував, вимовляючи окремі грецькі слова. Нарешті махнув рукою і, віддавши список і шаблю слугі, сам побіг до палацу. Довго не повертався. Та ось з'явився. Схилив голову перед несподіваними гостями, приклав руку до грудей і промовив:

— Світлий боярин просить вас до себе.

Усі троє прибулих пройшли на широке подвір'я. Тут стояло багато фіакрів, бричок, ридванів. У боярина були

гості... Від цієї думки Штефанко Бурий здригнувся. Все, що зараз бачив, нагадувало йому неділю в Циганському монастирі, коли вони з Тихолізом кликали Киріяка полювати на звіздочолого оленя. Тоді теж на подвір'ї було завізно.

Курилюлька й Штефанко йшли широким коридором. Луна їхніх кроків розносилася по палапу й неначе кричала про його холодну порожнечу і розкішну незатишність.

На другому поверсі стояв лакей. Він поштиво вклонився прибульцям і повів їх до великої кімнати, завішаної дорогими килимами. На широкій отомані сидів чоловік сорока п'яти років. Він підвівся й ступив назустріч. За вузькими дверима була, мабуть, вітальня, бо звідти долинали голоси. Хтось вигукував, сміявся...

Звіздар з'явив свого ширококрисого капелюха і галантно махнув ним у повітрі. Боярин уклонився і промовив грецькою мовою:

— Вітаю у своїм паладі учня і послідовника славетного стамбульського астролога Чезаре Бартоллі.

Тон сказаного був увічливо-холодним. Худорлявий і довгобразий Урсакий мав пронизливі й злі очі.

— Хіба твоя світлість знайомий з моїм любим учителем?

— Авжеж. Нещодавно був у нього. Вже другий раз цього року. Люблю гороскопи, які він складає.

— Наважуюся спитати: правдиві гороскопи мого вчителя?

— Ще б пак! Він читає зоряне небо, як біблію. Сказав, що матиму велику шкоду.

Джованні хмикнув.

— Цього не видно з настрою й обличчя твоєї світлості.

— Бо я цього не показую. Розбійник Мирон Дитинка геть знищив мій маєток у Заводному. Тепер боюся, що добереться й до села Телиці. За Прут він наразі не переходить, орудує тільки там, де живуть русини і підтримують його.

— Тільки русини?

— Молдаване теж... Вони весь час чекають його приходу.

— Я чув, світлий боярине, що Дитинка віддав село Заводне ледачим волоцюгам, які не хотіли нічого робити. Подіюють також, ніби та жеброта обсіла, мов сарана, маєток твоєї світлості...

— Це свята правда, сеньйоре Куреллі. Я не дозволив тій омразі талабувати мов добро й послав на неї вояків.

— Й була гарна баталія?

Очі Курилюльки заблищали при згадці про криваву розправу над кріпаками.

— Та яка там баталія, жеброта не могла звестися на ноги... Але мають знати, що боярського маєтку заціпати не можна.

— Твоя світлість має тепер спокій...

— О ні, мессер Куреллі, доки розбійник Мирон Дитинка на волі, не можемо мати спокою ні вдень, ні вночі.

— А Дитинка не вбиває учених астрологів? — поцікавився звіздар.

Урсакий розреготався.

— Убиває лише тих, хто виступає проти нього зі зброєю в руках. Але пограбувати може й такого, як ти, мессер Джованні.

— Значить, ми будемо в безпеці тільки тоді, коли нас охоронятиме варт твоєї світлості?

— Я, мессер Джованні, дуже хочу мати свого астролога та ще й учня славного Бартоллі. Тобі буде добре у мене.

— Дуже радий, але мушу сказати твоїй світлості, що я прибув сюди разом із великим мандрівником і співаком. Коли він співає, моя душа очищається, стає прозорою, доброю, а очі — зіркішими. Небо розгортається переді мною, як верета, виткана закоханою дівчиною, що виходить зоряний шал, у найкращого парубка в селі. Мною опановує зоряний шал, у душі визріває прозріння. Ясність неба спадає на мій розум, осяває його, дає силу бачити порухи кожної зірки, чути найтихіші їх шепоти. Тоді ж і перо моє бігає по папері, записуючи виразні сліди, які може збагнути й немовля. Ті сліди — істина, якої прагне кожна маетна людина. Мій прищеплений, разом узятий. Такого рідко здибаєш і в співучій Італії. Коли ми були у Падуї, його хотіли залишити там назавжди. Але він утік звідти, бо гризла туга за Буковиною. Другою причиною було те, що він ніяк не міг навчитися якоїсь чужої мови. Спробуйте з ним побалакати по-грецьки, по-турецьки чи навіть по-молдавськи — тільки очима кліпайте. Думає, сердега, ніби досить української мови, аби жити на світі. Тому й співає лише по-українськи. Але як співає, світлий боярине! Тоді янголи на небі не хочуть розмовляти зі святыми, а тільки слухають його. Якщо станеш його меценатом, світлий боярине, найвельможніші пани захочуть у твоєму диво-паладі послухати чудо-співака.

Георгій Урсакий мовчки слухав звіздара і думав про щось своє. Несподівано спитав:

— Кажеш, сеньйоре Джованні, він мандрівний співак?

Боярин прикипів поглядом до незворушного обличчя Штефанка Бурого.

— Авжеж, світлий боярине, як в Італії. Хотів поїхати до Львова чи Кракова, де, може, більше шанують співанки, але я не пустив. Не можу без нього...

— Хіба він не годен прогудуватися серед моєї челяді? — суворо мовив Урсакій.

Джованні спалахнув:

— Прогудуватися з твоєю челяддю? Не припижуй великого співака. Він стоїть вище навіть від молдавських та русинських боярів.

— Та я не принижую... Охоче послухаю твого хваленого солов'я. Чи ж я не вмію поцінувати гарний спів? Я приїхав сюди з вітцівщини самого Орфея. Хай би й гості мої послушали...

Штефанко Бурий зрозумів з усієї розмови лише те, що мова йшла про нього. Він дивився своїми маленькими сірими очима на смаглявого і довгобразого боярина з ретельно зачесаним чорним волоссям, яке подекуди почало вже сивіти. Урсакій був схожий не на гендляря, а на ксьондза. Він часто віддував і облизував свої гарно окреслені губи, ніби відчував від того насолоду. Мав у собі щось великопанське, що виокремлювало його серед інших бояр. Скидалося, ніби відав про чари своєї зовнішності і пишався нею.

У Бурого прилизаний боярин викликав лише одне почуття — огиду, і одне бажання — дістати з голубої торби мочугу й пустити її в роботу.

— Його світлість залишає нас на службі, — сказав Курилюлька Бурому.

— Най буде.

Штефанко байдуже махнув рукою.

— Усолоджуватимеш боярські серця своїм співом.

— А де буде наш слуга? — потурбувався Штефанко за Тихоліза.

— З нами. А зараз, Штефанку, заспівай, щоб його світлість не подумав, ніби ми ликом питі.

Штефанко не чекав, аби побратим довго умовляв його. Для нього, колишнього неполоковецького дячка, кмітливого і проникливого реbelieнта, Урсакій — зайда, який не так давно прибував на ці землі і хоче, аби люди не тільки роїнською погано володіть тільки тому, що це, мовляв, мови низького гатунку — робочого бидла. І цьому лиходієві, який убив сотні людей, хочеться гарних співанок, бо він має ви-тончену душу й серце, вразливе на красу? Подумки Штефанко приміряв свою мочугу. Боярисько навіть не збицькався б...

Бурий узяв свою торбу й почав повільно шукати в ній. Замість мочуги витягнув бандуру. Опустився на стілець. Настроїв струни і енергійно провів по них пальцями.

У повітря, здавалось, знялася зграйка легкокрилих пташок — то були чисті й хвилюючі звуки. Кімната наповнилася світлом — вікна ніби побільшали. За коротку мить змінився і Штефанко, його охопило нестримне поривання натхненного шаленства. Видавалося, що співанка, викохана серед лісів, полів та неполоковецьких садів, ударялася в двері й високі вікна, прагнула вирватися на простір, не визнаючи ніяких перепон.

Сильний, незвичайний голос привернув увагу гостей, і вони ринули з великої зали.

Бурий змовк. Урсакій взяв його під руку і гордовито проголосив:

— Ви чули, який божественний голос? Віднині це мій співак. З Італії приїхав...

Штефанко зиркнув на Урсакія — знайшовся поцінувач! В ту ж мить, ніби після якогось поштовху, підхопив перерваний спів, і люта й незбагненна пристрасть замерехтіла в мелодії. Бояри одразу насторожилися — в кожному тоні відчувалася погроза, нагнітала напругу. Штефанко виспівувався, звільняючи себе від несамовитого тягара правди, яку носив у свідомості вже багато років. Кідав її у випечені лиця боярства, батожив пекучою ворожістю, що накипіла у ньому ще від колиски.

Виповідав усе те так нестримно, аж навіть Курилюльці зробилося моторошно. То був опалений вокаліз, від якого двигтів будинок.

— Про що співає цей велет? — перешіптувалися гості Урсакія.

— Хіба він співає? — сказав котромусь із бояр Курилюлька. — Він виливає душу.

Співак ходив перед боярами, ніби найвищий суддя. На нього дивилися з острахом, як на одержимого апокаліпсичною ідеєю. У просторій залі неначе розперезалася дика буря. Скільки світу і сонця, ніхто ще не співав так страшно перед подібним зборищем.

А в побратима Дитинки було відчуття, що то не він співає у безумному натхненні, а ліси, гори, поля і села. Сам він лише перебував серед бурі, яка виривала з корінням столітні дуби і біла ними об землю, по котрій довгі віки вже ходить кривда.

Курилюльці видавалося: стіни зали розсунулись і вгорі зазоріло безмежне небо. Зорі навперобій сповіщали зізда-

реві про близьку розплату цих людців. Вони кричать, що всесильні? Так це зі страху перед людьми, котрих обкрадають. Грабують наші слов'янські землі, наших людей і тікають за Прут від покари? Але ж той, хто оре неправду і сіє зло, неодмінно збере сльози. Ховаються від нас за міцними мурами? Надаремне! Понавигадували для себе силу-силенну пишних титулів — твоя світлість, мостивий пане, світлий боярине, вельможний шляхтичу, ясновельможний князю, — аби відрізнитися від тих, хто вас годує і одягає? Коли їдуть цією землею у блискучих каретах, бричках і ридванах, хіба не зодягнені в сдвab, кармазини, а їхні шапки не оббиті куничними й тхорячими хутрами, хіба упряж на конях не виблискує золотом, а візники не схожі на шляхтичів? Що, хочете приголомшити своїм виглядом тих, котрі працюють на вас? Живете неробами і жерете у чотири горла те, що виробили вам кріпаки. Знайте, наближається днина, коли Мирон Дитинка дихне на вас і здує у те болото, що вас породило.

Безслівна єрміада¹ виривалася з грудей і падала на голови тих, які вважали себе обранцями долі.

Штефанко Бурий обірвав нарешті свій спів і глянув на боярина. Той мовчав. Потім ніби поволі вийшов із чарів і проказав:

— Гарно співаєш. Візьму тебе на службу. Заспівай нам тепер щось веселіше...

Він, Урсакий, мав вдосталь дукатів і талярів, аби тримати власного астролога і співака.

Курилюлька та Бурій майже всі місячні ночі проводили на даху палацу, звідки добре було спостерігати зоряне небо. Удень здебільшого перебували серед челяді. Дивувало, що Урсакий мав лише двох арнаутів, які верховодили в сторожі палацу, кількох греків і біля двох десятків кріпаків.

Іванко Тихоліз швидко заприятелював з тими кріпаками, скаржився на важку долю слуги, розповідав всілякі небилиці про звіддара та співака, без яких, мовляв, не годен жити, бо то дуже веселі й добрі люди.

Від челяді Тихоліз дізнався, що в Урсакія перебуває в гостях Анастасія, жона воеводи Георгія Дуки, тому два дні ніхто не бачив боярина, засліпленого, либонь, великим коханням. Цікаво було глянути на його любаску, та вона не показувалася.

Співак і звіддар не сиділи весь час у палаці. Усім ціка-

¹ Звертання з наріканнями, скаргами і осудом.

вилися, роз'їжджали і довколишніми полями та лісами, брали з собою й Тихоліза. Інколи їх супроводжував один із арнаутів. Від нього дізналися, що передбачено робити у разі нападу Дитинки. Арнаут поводив їх по всіх закутках боярської садиби, спустився з ними навіть у підземелля. Там спочатку потрапили до просторого, але низького льоху із залізними дверми вглибині. Двері не замикалися, щоб при потребі легко було дістатися до підземного ходу і пробігти ним до крутояру. У підземеллі було темно.

Арнаут пояснив:

— Через підземний хід треба пробиратися навпомацки. Там світити не можна.

— Чому? — поцікавився Курилюлька.

— У бокових заглибинах зберігаються бочки з порохом. Увечері, сидючи на даху палацу поруч із побратимом,

Штефанко спитав:

— Ну то як показує на Урсакія, звіддарю?

— Думаю, ти ліпше це розкажеш, бо я проти тебе ще молодий ребеліант...

— Що тут багато говорити? Випадає йому те, що хотів учинити Мітря Чунтул з нашим отаманом. Чи не так говорять твої звізди?

— Кажуть, аби тягнути. Але коли?

— Зволікати не будемо. Хай-но піде від нього воеводиша Анастасія. Те бабисько — як гармата. Спатиме любасик, ніби викорчував півсотні пнів. Отоді й завітаємо до спальні, сповіємо в ковдру — і через льох до таємного виходу...

Про все повідомили й Тихоліза.

Справді, Анастасія пробула два дні і дві ночі в обіймах Урсакія, а на третій зранку сіла в карету і в супроводі п'ятидесяти охоронців забралася до стольного міста. У палаці запала тиша.

Усе було готове до нападу на боярина. Біля таємного виходу чекали осідлані Тихолізом коні.

Гра з боярином, правду кажучи, надокучила. Та й ватажани не мали цілковитого спокою — їх міг упізнати котрийсь із бояр, що вже побував у руках людей Мирона Дитинки.

Та несподівано їхні наміри геть переплуталися. Не встигла від'їхати Анастасія, як до Киричан примчав боярин Семен Надибайко з десятьма вершниками. Він без дозволу удерся до світлиці Урсакія, грюкнув за собою дверима й запитав:

— Ти ще тут, боярине?

— А де мені бути?

— Дитинка вже перейшов Прут. Незабаром буде у твоїх Кирничанах.

Стомлений Урсакий скептично махнув рукою:

— Вічно лякаєш... І хто їх веде?

Якби Урсакий почув замість прізвища отамана якесь інше, то вигнав би Надибайка і ліг би спати, бо ледве тримався на ногах. Але той не порадував:

— Сам Дитинка... Вони вже розруйнували найкраще Дуракове село. З конаку і садиби в Озерах нічого не залишилося, як і з твоєї в Заводному.

— Дивись, а тому недотепі Дуді і за вухом не свербить. Його ніби й не обходить те, що виробляє Дитинка із своїми розбійниками.

Подумавши якусь мить, запитав:

— А що сталося з Дураком?

— Пішки почвалав з усім сімейством до своїх Сорок. Дитинка й тебе не пошкодує, Георгію.

Урсакий, не сказавши ні слова, вийшов на подвір'я. Кинув кілька слів своїм арнаутам, аби добре пантрували коняк, і наказав негайно запрягати. Ніхто не знав, куди їде боярин. Думали, наздоганятиме свою любаску, бо, мабуть, забув іще щось шепнути їй на вушко. Але той не подався в напрямі до Ясс, а зовсім у протилежний бік — на північ, щоб потім звернути на схід — до Хотина. Надибайко ж зі своїми охоронцями поїхав до стольного міста.

Курилюлька, Тихоліз і Бурій мусили вдавати, ніби зникнення боярина їх анітрохи не цікавить. Однак що тепер чинити?

— Щось, мабуть, пронюхав, клятий боярисько. Тепер довго не приїде до Кирничан, — міркував Бурій.

— Певне, наговорив щось Надибайко, — докинув Тихоліз.

— Що скажемо отаманові? — бідкався Курилюлька. — Нам тепер нічого тут робити.

— Як нічого? — Штефанко починав сердитися. — А коняк? Пустимо його до твоїх зізд. У підземеллі ж бочки з порохом...

Тихоліз не заперечував. Штефанко має рацію. Бодай цим заплатять Урсакий за вбивства у Заводному.

Один із арнаутів запитав співака, чому Урсакий так нагло виїхав. Бурій відповів:

— Славному астрологові вже кілька ночей небо сповіщало, що на цей палац має впасти чорна зізда. Палац розлетиться на кавалки. А наш світлий боярин хоче ще жити й чужих жон любити... Астролог радить не підходити до панського конаку.

Чорна зізда подіяла на уяву. Челядь Урсакий покидала садибу. Подейкували, що його світлість великий гріховеда і господь може його покарати.

Коли споночило, Курилюлька, як завжди, з'явився зі своєю зоровою трубкою на даху палацу. Бурій і Тихоліз носили тим часом бочки з порохом і зсипали в льоху на купу. З чотирьох бочок утворився чималенький горбок. Відтак принесли кілька зв'язок сухого сіна і від льоху аж до таємного виходу, вздовж усього підземного коридора, розіклали віхті сіна й щедро посипали їх порохом.

Настала глибока ніч. Курилюлька разом із побратимами вийшли підземним ходом у крутояр. Тихоліз вийняв із торби Штефанка кресало, кремін'я і губку. Курилюлька і Бурій швидко подалися до коней, прив'язаних за крутояром.

Тихоліз запалив жмуток сухого сіна і кинув на посипану порохом доріжку. Підземним ходом аж до льоху побіг вогонь.

Іванко рвонув у крутояр.

Минула всього якась мить, але видалася довгою-довгою. Раптом із-під землі зблиснув вогонь і підняв угору всю будівлю. Частина розкішного палацу розлетілася, решту взяв у свої обійми вогонь і пожадливо почав жерти.

Розділ дванадцятий

Страхотливої сили вибух, що розніс на друзки палац Георгія Урсакий, струсонув увесь край. Приголомшливий гук докотився аж до Ясс і сповнив голови боярів і купців тривожними думками, що завтра подібне може трапитися і з ними. Конак Урсакий досі вважали зразком неприступності і витонченості. Він робив честь боярам, засвідчував, що ті чогось варті, коли зводять собі таку красу.

У Яссах цю подію пов'язували не лише з іменем Мирона Дитинки, а й з воеводиною. Було відомо, що Георгій Дука привіз Урсакий зі Стамбула, де той був жалюгідним лихварем, щоправда, не бідним, але без найменшої ваги й поваги. У Молдавії Дука поставив його на ноги. Урсакий скупив багато сіл і за кілька років став одним з наймаєтніших боярів, а на свого крайнина і благодійника Дуку почав дивитися зверхньо, більше того, накинув Дукою і Урсакий часто підшиту жону Анастасію. Тепер між Дукою і Урсакий часто спалахували люті сварки, і це дуже потішало місцевих бояр. Адже гризуться приїшли греки й албанці, вірні султанові

слуги, послані ним у Молдавію й на Буковину для зміцнення турецького володарювання. Ті достойники гордували усім тутешнім людом, включаючи й бояр.

Княгиня Анастасія не приховувала своїх почувань. Кожен день посилала до Кирничан гінців, аби дізнатися, що там скоїлося. Але вісті не приносили заспокоєння. Боярська челядь розбіглася, і ніхто не знав, де подівся Урсакий.

Третього дня Анастасія не витримала. Не дочекавшись, коли закінчиться засідання боярського дивану, безцеремонно відчинила двері, пронизала воеводу поглядом і гостро проказала:

— Твоя величносте, дай спокою цьому бородатому шкребіттю. Від нього не матимеш добра. Краще скажи, аби запрягли коней, та поїдемо до Кирничан відвідати нашого приятеля. Кажуть, у нього велика біда.

— Яка біда, твоя величносте? — Мітря Чунтул зміряв дебелу перестиглу красуню одним оком — друге було перев'язане білою биндою.

— Даремно ви тут киснете, — зневажливо відповіла Анастасія. — Навіть не знаєте, що на честь шляхетного боярина Георгія Урсакія зазіхнув розбійник Дитинка.

Воеводиша зашарілася, від чого стала ще вродливішою.

Дука окинув поглядом членів дивану, неначе хотів пересвідчитися, яке враження справляє на них врода його жони. Нестямно кохав її. Клятий прибула Урсакий. Це ж через нього вона завдає своєму чоловікові стільки муки. Ні стриму, ні сорому... Бодай би цих старих пліткарів побоялася. Про її вигуки під час засідання дивану завтра знатимуть у самому Стамбулі.

— Гаразд, твоя величносте, зараз поїдемо. Я і сам хотів би побачити, що там і як...

Дука підвівся. Це був знак, що засідання закінчилося.

За кілька хвилин перед старим воеводським конаком з'явилася карета. Трохи віддалік чекали понад сто вершників — охоронці господаря.

Георгій Дука похмуро дивився на боярів та логофета Мітря Чунтула, котрі супроводжували його. Хоч був непричетний до вибуху в Кирничанах, хотів би, аби це приписувалося саме йому — хай знають усі, скільки можуть коштувати любощі багатого негодіанта з жоною молдавського воеводи.

Воевода сидів на широкому й м'якому сидінні карети поруч із Анастасією й зиркав час від часу у віконечко. Під грудьми мліло. Страшенно не хотілося їхати до Кирничан — сама згадка про це село перевертала всі нутрі. Радше

поїхав би кудись до чорта в зуби, а не туди, де паскудний залицяльник розтонтав його честь. Нещодавно Дука виїхав з Ясса лише на три дні у своє прикарпатське село, і його жона умлівіч кинулася на дві доби в обійми любаса... Воеводу Георгія Дуку споруганили, зганьбили, затоптали в твань, і він усе-таки іде до Кирничан. Намагався не думати про сором. Настане ще день, і колишній свинопас Урсакий упаде своєму благодійнику в ноги. Але пощади не буде — не вирветься негідник з рук воеводського гармаша і маєтків своїх не врятує!

У серці Анастасії вирували зовсім інші почуття. Повернула голову до мужа і гнівно спитала:

— Чому дозволяєш, аби Дитинка кривдив твоїх вірних боярів?

Він зиркнув на Анастасію. Шкода, що й Урсакія не висадили в повітря разом із палацом. Яким задоволенням було б спостерігати, як з-під румовища здобувають гідкий труп любаса Анастасії. Через хвилику проказав ухильно:

— Мій славний крайнин Василь Лупул утратив молдавський стіл не через Дитинку, а через боярів.

— То й що з того? — Анастасія вдала, ніби не зрозуміла.

— Нічого... Люблю вчитися на чужих помилках.

— Знаю, твоя величносте. Любиш усе чуже: чужі гроші, чужу працю, чужі маєтки, навіть чужі помилки...

Дука примружив очі й відказав:

— Не люблю чужих жон, твоя величносте, а тільки свою. Єдину і найкращу в світі.

— Щоденна любов має одну неприємну рису: страшенно набридає.

Під'їжджаючи до Кирничан, обоє пильно придивлялись до того місця, де нещодавно височів палац Урсакія.

— Поглянь, твоя величносте! — скрикнула Анастасія, ніби то були не руїни боярського палацу, а її палкої любові. — Мусиш зловити й покарати жорстокого розбійника Дитинку! Хіба можна знищувати красу?

— Для кого краса, а для мене — гидота... — відповів флегматично Дука і поцікавився: — А твоя величність звідки знає, що тут була краса?

¹ Це було здійснено Георгієм Дукою аж через 10 літ. У 1681 році Георгій Урсакий після судової тяганини з львівським багатієм Олексієм Балабаном (другом Дуки) був кинутий до яської темниці. Там Дука сповна поквитався з Урсакієм: у люті морози примушував ходити босоніж. Боярина так катували, що він укалічив. Маєтки Урсакія і 250 кашпуків золота потрапили до рук Дуки, якого султан призначив своїм ставлеником на Правобережній Україні.

— Це не має значення, твоя величносте. Кращого палацу ще не було в твоєму князівстві.

— Твоя величність має рацію. Урсакий справжній дурень: той конак треба було подарувати мені. Адже він набагато кращий від нашого палацу у стамбульському передмісті Фанар.

В очах Анастасії спалахнули вогники. Сказала із захватом:

— Там дуже гарно. Серед сусідів чимало багатих і шляхетних людей. У них гарні палаці, але твій зривав їм очі. Та цей, кирничанський, таки був кращий...

Вона зашнулася.

«Звичайно, у ньому була м'яка постіль, на якій ти зраджувала мені, як остання хвойда!» — подумав Дука, але вголос промовив:

— Те панство з Фанара багате лише тому, що прислужується падишахові в усіх кінцях Османської імперії.

— І ти так роби...

— Я ж роблю!

— Ну й слава господу!

Сімейна розмова закінчилася, бо один із боярчуків-охоронців зіскочив з сидла і відчинив дверцята господареві карети. Дука й Анастасія вийшли і в супроводі боярів, які притомно походилися, подалися до руїн. Господар ступав поважно, з виглядом людини, що знає собі ціну, ні з ким не розмовляв. Подумки картав себе. Справді, чому не примусив того зухвалого грека віддати йому палац для літнього відпочинку? Хоч би й за те, що припровадив його в Молдавію і дав змогу стати казковим крезом. Якби Урсакий відмовив, то знайшлася б голка до його кожуха. Дука навчив би, як багатіти в його князівстві, жити в палаці, кращому, ніж у самого воеводи, і спати з воеводиною жоною.

У голову Георгія Дуки лізли всілякі думки, але господар відганяв їх. Навіщо думати про те, що кілька днів тому пішло з гуком і димом?

— Це, мабуть, добряче вдарило Урсакія по калиті, — мовив воевода, оглядаючи купу уламків.

Мітря Чунтул знав: Дука хворобливо заздрить своєму крайнину. Отож підійшов ближче й сказав улесливо:

— Нічого йому не станеться, твоя величносте. Недарма ж Урсакий був скарбничим при твоїм дворі. Крім того, у твоїм князівстві він має до біса гарних сіл. В Орхеївському повіті Криків, Вовчинець, Стодольна, Малувата. Телиця приносять йому великі прибутки. Нічим не гірші й села в Хотинському й Сороківському повітах — Лозове, Тернівка Ширівці, Во-

роновиця, Грицяни, Плішківці, Новоселиця, Рукшин, Перрита, Тарасівці, Бернове, а на Чернівецьчині — Денисівка, Ленківці, Жучка, Борівці, Задубрівка, Рогізна...

— Ти, логофете, добре вивчив мастки Урсакія, — іронічно зауважив Дука.

— Я лиш підкреслюю твою доброту і благородство. А названі села, твоя величносте, я хотів би мати. Урсакій не дурень — полюбляє більше ті, де живуть українці. Вони ж працьовиті і веселі, вчасно платять чинш. Купив би в нього кілька сіл, та не хоче продати.

— А мені захоче колись подарувати, та я візьму їх не як подарунок, а як належне. Шкода, що таки найкращі його села знищені Дитинкою.

Дука зумисне говорив голосно. Знав, хтось із боярів неодмінно передасть все Урсакію.

Чунтул здригнувся від згадки про Дитинку.

— Свята правда, твоя величносте, — втрутився осадкуватий, років п'ятдесяти, боярин Михальча Хинко. Його очі ці неспокійно бігали по високому, дебелому Дуці. — За прикладом Дитинки кріпаки Тернівки, Лозового і навіть Телиці, аж коло Орхеева, уже почали розтягати хазяйське майно.

— Дитинку треба знищити, твоя величносте, бо незабаром між Дністром і Прутом не залишиться жодного боярського мастку, — не прогавив нагоди нацькувати господаря Чунтул.

— Дитинка не страшний, — відмахнувся Михальча Хинко, який не міг терпіти албанців і греків, привезених Дукою зі Стамбула. — Головним ворогом нашого світлого воеводи є Урсакій. Його треба прогнати з Молдавії. Він дивиться на наш край, мов на шмат раю, створеного господом тільки для нього.

Чунтул відав про ненависть Хинка до албанців та греків і в присутності господаря завжди намагався підкреслити свою шану до них, були ж всесильними в Молдавії, а приєднання з ними могло піднести вгору і навіть ошчасливити — греки ж уміли платити своїм прихильникам на чужих землях. Хинко пнувся з усіх сил, щоб видряпатися на вищий шабель достойницької драбини. Албанці ж і греки не давали йому піднятися ні на п'ядь. При дворі Георгія Дуки він був жалюгідним медельнічером, тобто щоранку лив воду на руки воеводи, аби той умив своє заспане обличчя. Такий звичайний собі водолий, а пихи вистачило б на п'ять сердарів і трьох вошивих польських шляхтичів. Він так сторцювався перед іншими боярами, ніби його вже завтра мали окаптанити на

молдавського господаря. Хинко багато років покладав свої надії на падишаха й візира, але останнім часом розчарувався у них і почав думати про сили, які могли б знайтися в Молдавії і на Буковині і для його, Хинкового, піднесення.

— Урсакій все надолужить торгівлею, — вів Чунтул, пожираючи Дуку своїм єдиним оком. — Твої вороги — не албанці і не греки, а розбійник Мирон Дитинка, твоя величносте.

Дука прикусив нижню губу й замислився.

— Русини, що породили того Дитинку, мовчать, поки мовчаться, а потім таке виріскають... пекло занудить.

— Твоя величність завжди говорить правду. Русинська голота дуже ненадійна, — аж зіпнувся перед Дукою логофет. — Я нізачо не будував би в цім краю надто дорогих конаків. Адже русин, щойно народиться, верещить у колиці на всю хату: «Я завалю той боярський конак!»

Дука вибухнув сміхом:

— Правду говориш і ти, боярине Мітрія. Я давно вже про це думав, тому й збудував собі один гарний палац у Стамбулі, а другий незабаром закінчу у Львові.

— І ще мушу сказати, твоя величносте, що разом із Дитинкою ходить якийсь вельми вишталцований звіддар, здається, навчався в Падуї чи в Салерно... Він розповідає Дитинці за великі гроші все, що говорять зорі на небі. Тому Дитинка знає кожен твій крок, твоя величносте, і кожную думку. Знає, коли треба нападати на боярські мастки, а коли обходити.

— Мені вже розповідали про силу Дитинки. Чув дещо і про звіддаря. Справді, кажуть, він дуже розумний — говорить по-турецьки і по-італійськи навіть. Його мати була албанкою...

— Подейкують, твоя величносте, ніби молода жона покійного Василя Лупула привезла його сюди із Стамбула й оженила на собі.

Михальча Хинко, прислухаючись, куди гне Чунтул, сказав:

— Так, у тієї черкески є стільки золота, що звіддар може позолотити все небо над Буковиною.

Михальча Хинко був задоволений: Дука, котрий майже не підпускав до себе молдавських і русинських боярів і вважав їх людьми низького гатунку, здатними будь-коли зрадити і продати за безцінь свого володаря, уважно слухав його.

Однак Анастасії набридли балачки мужа з боярами про якусь черкеску. Жоні господаря хотілося чимскоріше впев-

нитися, що її коханий Уреаній не загинув під цими жахливими руїнами.

Свого мужа Анастасія давно розлюбила. Хоч Дука її господар, від нього тхне звичайнісіньким плебесм. Якби не її мати Дафіна, не бачити б йому молдавського стола, як власної потилиці. Всі бояри знають, що Георгій Дука прибув до молдаванів та українців хлопчиною-жебракком з Албанії, бо йому сказали, що в цих краях можна дуже швидко стати боярином, багатієм, воеводою. Правда, юний заброда розбагатів не одразу — багато років був на побігеньках в одного яського крамаря єврея. Але йому все-таки поталанило. Щастя Дуки почалося з чужого нещастя. Одного пізнього вечора біля воеводського двора спалахнула страшна пожежа. Гамір і тріскотнява розбудили воеводу Василя Лупула, який завжди лягав разом із курми. Він страшенно злякався — подумав, ніби в його стольне місто вдерлися татари. Почав гукати своїх апродів¹, аби з'ясувати, що трапилося. Та жоден з них не відгукнувся... Лупул геть-чисто сказився. Хіба він дозволяв тим бахурам покидати двір і шастати по темному місту? О, він їм покаже, тямитимуть усе життя!

Справді, наступного дня Василь Лупул повиганяв їх зі свого воеводського двору, а натомість набрав нових. Його не цікавило, хто вони — міщанські чи боярські сини, аби лиш були греками чи албанцями і вродливими з лиця. До числа щасливців потрапив і бідний крамарчук Георгій Дука. Гарненький, кмітливий, проворний, Дука сподобався Василеві Лупулу, який любив своїх співвітчизників і всіляко допомагав їм вихрапатися в люди.

Георгій Дука одразу збагнув, що опинився у бога за пазухою. З перших же років почав нагромаджувати всіляке добро, потім скуповував села, і за короткий час зробився досить-таки маючим боярином. Він не втручався в боротьбу між боярами й воеводами, які панували після Василя Лупула. Його цікавили тільки мастки.

Через десять років Дука так розбагатів, що сам воевода Істратій Дабіжа зробив його скарбничим, а Дафіна Дабіжика видала за нього свою доньку Анастасію, котру мала від першого чоловіка. А ще через кілька років Дафіна домоглася у Стамбулі підтримки багатих грецьких родин, особливо — Русетів, і ті за добрий бакшиш окаптанили колишнього крамарчука на воеводу Молдавії.

Окаптанений Георгій Дука прибув до Ясс разом із довгим хвостом своїх родичів, лихварів, благодійників і

¹ Молодих боярчуків, що обслуговували воеводу.

підлабузників і з твердим наміром витиснути з молдаванів та русинів чималі гроші. Адже мусив покрити борги — молдавський стіл дорого коштував у Стамбулі, великий був і бакшиш, заплачений наближенням до всесильного візира та сонячного падишаха.

Треба зазначити, що на деякий час розкошування Дуки припинилося, бо з ним трапилася вельми неприємна історія.

Візир Ахмет Кюпрюлю, син великого візира Кара-Мустафи, не довіряв татарському ханові Гірею — підозрював, що той замислив лиху річ: зрадити падишахові, перекинутися на бік Росії, яка ставала однією з найсильніших держав Європи. Турки відчували: їхній імперії загрожує велика сила, якій симпатизує і сподівається від неї порятунку весь християнський світ. Щоб вивідати заміри хана Гірея, Дука, за намовою Ахмета Кюпрюлю, посилає йому листа, в якому пише, що теж хотів би позбутися турецького панування, і просить допомогти йому в цьому. Та лист потрапив не до хана Гірея, а до сілістрянського паші, а від нього — просто султанові в руки.

Дуку блискавично прогнали зі столу Молдавії. Він помчав зі своєю сім'єю і грошми до Стамбула, щоб оборонити свою честь перед султаном, але Ахмета Кюпрюлю не було в столиці — поїхав на острів Крит, і нікому було пояснити падишахові, що Дука не зрадник, а вірний йому слуга.

На місце Дуки був окаптанений воеводою Ілляш. Його предки були молдаванами, але він усе життя прожив у Стамбулі і геть-чисто потурчився. Не знав і двох слів по-молдавськи — з підданими розмовляв на мигах або через тлумача. Та йому не довелося довго панувати, бо з Криту повернувся Ахмет Кюпрюлю і засвідчив перед падишахом, що Дука справді хотів викликати хана Гірея на одвертість, а потім видати його султанові.

Незабаром Дука, окрилений султанською довірою і симпатією, повернувся до Ясс ще сильнішим. Він прогнав зі столу Молдавії потурнака¹ Ілляша і послав його до Стамбула. У дорозі люди Дуки підсипали Ілляшу у вино трохи отрути — рівно стільки, аби врізав дуба. Ілляш не дійшов до Стамбула, його донесли...

Дука задоволено водив очима по руїнах.

— Помилуйся, пані, цією красою, — мовив зловтішно Анастасії. — Все те, що зривало тобі очі, пішло з димом.

— Не все йде з димом, твоя величність, — в голосі жони відчувалася роздратованість.

¹ Людина, що потурчилася.

Вона одвернулася від чоловіка й спитала Хинка:

— Правда, жупине, на світі є й таке, що і в вогні не горить, і у воді не тоне?

— То є любов, твоя величносте.

— Ти розумний, жупине, хоч і не грек. Звідки це знаєш?

— Я ще не старий, твоя величносте.

Він уділив у вразливе місце воєводи. Вдачею вона була повністю в свою матір, Дафіну. Дафіна, щоправда, весь свій внутрішній вогонь віддавала владі над людьми і намагалася управляти князівством тоді, коли її Істратій Дабіжа пиячив. Анастасії ж начхати на це задрипане князівство. Вона довго пробувала в Стамбулі та Львові і бачила, чим живуть жони грецьких, італійських і навіть польських вельмож. Вона теж мріяла про обійми молодих залицяльників. Недарма Георгій Дука ніколи не мав упевненості, що ті четверо дітей, якими його ошчасливила Анастасія, були не чужими.

Анастасія замріялася, пірнула у спогади. Потім, ніби прокинувшись зі сну, промовила тремтячим голосом:

— Твоя величносте, Дитинці треба вкоротити дні.

— Він мстить за кріпаків, убитих Урсакієм.

— Урсакій їх не вбивав.

— А хто?

— Найманці.

— А хто привів їх у село, аби вбивали?

— Церкалаб Сороківської фортеці Апостол Дурак. Урсакій тільки платив.

— А чому мені не заплатив? — спитав несподівано й роздратовано воєвода, насупивши чорні густі брови.

— За що? — здивувалася Анастасія.

— За те, що ще живе на світі.

Розділ тринадцятий

Урсакій вислизнув з рук. Це не давало спокою Миранові Дитинці. Боярисько, мабуть, опинився у Львові або в Кам'янці. Чекай тепер, доки він зважиться повернутися.

З Рухотина приїхав Михайло Бужениця. Він побував у своїх рідних, потім пробрався через багато сіл, розмовляв з кріпаками. Мусив знати, що діється в буковинському краї, бо отаман мав звичку розпитувати все, до найменших дрібниць.

— Як там хотинці? — першим ділом запитав Дитинка.

Отаман відчував до Хотина особливу прихильність. Можливо, тому, що там жив його великий приятель Хома Гафешко і ставився до нього з довірою й любов'ю, як до рідного сина.

— Хотинці хочуть стати твоїми побратимами, чекають твого приходу, отамане. Говорять між собою, ніби ти збираєшся вчинити реbelieю... Так-так, вона має простятися на всю Буковину, як повстання Семена Височана на Покутті. Подейкують, кріпаки вже обробляють довбіні, гостять шаблі й сокири. Деякі самі пускаються до тебе. Але їх нестрівляють посіпаки Потомира Костина та його брата Янка, що сидить у Хотинській фортеці, як миша під мітлою.

— Янко ж перкалаб фортеці, — кинув Дитинка.

— Це так, отамане. Він чус себе всесильним, розсилав по всіх усюдах озброєних найманців, і ті виловлюють кріпаків-утікачів, котрі йдуть до тебе. В'яжуть їх і кидають до монастирських льохів. Янко вчить їх там, кого вони мають любити. У тих темницях вже багато людей. Мучаться, небо-раки, й чекають, коли ти прийдеши і випустиш їх на волю. Янко Костин робить з ними все, що хоче, бо то він є правдивим господарем монастиря, заснованого його батьком, теж Янком Костином.

— Я вже чув дещо про нього...

— Він поровистий і не має людяності в душі, — втрутився в розмову Штефанко Бурій.

— Про яку людяність може йти мова, коли з монастиря зроби́ли катівню. Цікаво знати, чи для господа залишилося там хоч трішки місця?

— Ні, отамане, бог там непотрібний, — сказав і своє слово Остап Гордило, який разом із Федьком Горбоносом після страхіття у Заводному вже не покидав загону Мирона Дитинки. — Я колись, яко кріпак боярина Урсакія, бував у тім монастирі і бога там не бачив. Зате бачив багато краму, який Урсакій продає полякам. А продає він, можна сказати, все — і коні, і воли, і мед, і рибу, всіляке сукно... Все те зберігається в монастирі. І коли настає час перепроводжувати крам через Дністер полякам, то ніхто в монастирі не має спокою. А найперше кріпаки. За ними паглядають дванадцять ченців монастиря — вони не є божі люди, то апостоли Урсакія. Вони вірні не царству божому, а боярським складам.

— Так про них говорять у монастирі? — посміхнувся Дитинка.

— Ще гірше, отамане.

Гордило від хвилювання обливав товсті губи. Досі не наважувався ставати до розмови з отаманом.

— Кажуть, Урсакій добре платить Янкові Костину, бо

найманці перкалаба фортеці відганяють злодіїв від багатого краму.

— І як охороняються ті монастирські склади? — спитав Дитинка.

— На стінах завжди ходять двоє аргатів¹ Янка Костина.

Все почуте глибоко схвилювало Дитинку. Його не цікавив Хотинський монастир. Загіп побратимів — не розбійники з широкої дороги. Для них вистачає буковинських боярів, яких і за все життя не переб'єш, бо виростають на цій землі, як поганки після дощу. Однак те, що Хотинський монастир Янка Костина служить складом краму лиходія Урсакія, було несподіванкою і змінювало справу. Отаман скликав побратимів і сповістив:

— Рушасмо, братове, до Хотина. Урсакій звив собі там гніздо і багатів. А дванадцятро ченців йому допомагають. У тім монастирі мучать кріпаків, які йшли до нашого загону. Мусимо визволити їх.

— Ми готові, отамане! — вигукнув Дмитро Ластівка.

— Навіть сьогодні, — додав Герасим.

Блакитні очі Дитинки лагідно саянули по обличчях побратимів. Він продовжив:

— Усе маємо зробити так, аби не роздразнити фортечних найманців. Починати криваву веремію було б нерозумно. Спершу пошлемо до монастиря кількох ватажан. Хай скажуть, аби ченці по-доброму розчинили перед нами монастирську браму. Кого послати?

— Мене, отамане. Люблю говорити з святими, коли вони на землі, а не в раю, — зголосився Дмитро Ластівка.

— Я теж, — випалив Остап Гордило. — Мене й Федька Горбоноса ченці добре знають. Коли побачать нас, то, може, швидше відчинять браму.

— Хай буде, — погодився Дитинка.

— Пусти й мене, отамане, — попросився Мико Циганюк. — Циган, хоч він собі циган, усюди потрібний.

Четверо верхівців помчали полем, потім спустилися вниз, до Дністра. Там виднілася церква з блискучою банею в оточенні кількох будівель. То був монастир. До брами вела бита дорога, встелена дрібною рінню.

Фортечна сторожа не помітила верхівців, бо на мурах у той час нікого не було. Тихе вересневе падвечір'я ще не відійшло від денної спеки.

Остап Гордило зіскочив з коня, підняв камінь і почав бити ним по важкій дубовій брамі. Якийсь час ніхто не від-

¹ Слуг.

гукувався. Нарешті на мурі з'явилося двоє озброєних вартових. Один із них, довговусий і простоволосий, грубо запитав:

— Чого гаратаси?

Остап Гордило відступив кілька кроків назад, щоб роздивитися вартового, може, знайомий.

— А ти чого гаркаєш зі святої стіни? — гукнув Дмитро Ластівка. — Хіба не бачиш? Ми депутація від славного отамана Мирона Дитинки. Наш отаман велів, аби ченці Хотинського монастиря без балачок відчинили браму. Побратими славного отамана хочуть богу помолитися.

— А як не відчинимо, то що? — полетіло зарозуміле, майже глумливе. Дмитро Ластівка відчув: над ними, побратими Мирона Дитинки, глузус якийсь дурень.

— Не теленькай язиком, монастирський дияволе, бо роги обламаю. Хіба не впізнаєш мене? — спитав Федько Горбоніс і відійшов трохи вбік, аби вартовий краще його розгледів. — Хочемо господу помолитися...

— Та виізнаю, аякже. Ти ж Горбоніс, а той он — Остап Гордило. Ви обидва із Заводного й обидва стали розбійниками у Мирона Дитинки. Сюди не впустимо, а відчинимо райську браму. В раю помолитесь. — І в ту ж мить з двох бійниць пролунали мушкетні постріли.

Федько Горбоніс упав перед брамою долілиць у ринь. Решта верхівців кинулись за дерева обабіч дороги. Мико Циганюк, ризикуючи собою, кинувся до Горбоноса й відніс за дерева. Слідом прийшов і кінь, на якому не зміг утриматися Горбоніс, — він був мертвий.

З монастирською вартою вже не розмовляли. Було ясно, убивців треба карати, а не балакати з ними.

Отак безглуздо втратили побратима... З якими очима з'являться тепер до отамана? Але як можна було захистити Федька від монастирських душогубів? Це вбивство свідчить про те, що в льохах монастиря такі мучаться люди, які йшли до загону Дитинки. Ченці знущаються над бранцями, вони очерствіли. Ось з легкою душею убили людину. Навчилися убивати... О, хай святиться мочуга Штефанка Бурого!

Тіло Горбоноса підняли, поклали на коня перед Остапом Гордилом і вирушили в зворотню дорогу. За ними біг кінь загиблого.

Іх помітили здалеку. Вийшли назустріч збентеженою юрмою.

Коли Ластівка, Гордило і Циганюк із похмурими й потемнілими обличчями наблизилися до лісу, на краю якого розтаборилися побратими, Дитинка вибухнув:

— Як це ти, Дмитре, дозволив, аби в святій обителі убили твого побратима?

Ластівка зіскочив з сідла і, опустивши голову, став перед Дитинкою.

— Я винен, отамане... Не подумав, що у святому монастирі можуть так легко й несподівано стріляти в людей, які приїхали з благочестивими намірами...

— Ви їм не погрожували?! — майже викрикнув Дитинка. Його очі набрали сталевого відтінку.

— Ми й зброї не показували. Підійшли до брами як порядні християни й сказали, що ти, отамане, велів відчинити браму, бо твої побратими хочуть помолитися.

— А вони?

— Сказали, що знають Остапа й Федька, які перейшли до розбійника Мирона Дитинки.

— Так-таки сказали?

— Я нічого не доточую, отамане.

— Ну, коли вже у вічі називають мене розбійником, то постараюся довести це на ділі...

Ні, Ластівка не винен. Всі четверо не вчинили нічого такого, аби викликали бажання вбивати. Це просто жорстокість волоцюг, які видають себе за ченців. Звичайні лиходії смокчуть соки свого народу, а користі з них ні на півшеляга. Фарисеї, споконвічні вороги русинів думають врятуватися за стінами Хотинського монастиря?

— Вони мусять бути покарані так, як і найманці Урсакія в Заводному. За нашого Федька Горбоноса вони заплатять дуже дорого, — мовив Дитинка, чітко окреслюючи кожне слово. — Хотинський монастир — не монастир. Чого б це зі святої обителі, де звичайно панує смиренність і покаяння, стріляли й убивали людей, тим більше моїх побратимів, про яких усі знають, що вони не грабують монастирів і не кривдять людей, котрі віддали себе служінню господу. Та справа в тому, що в Хотинському монастирі є льох, де мучаться чесні люди, це склад з крамом Урсакія... Урсакій і утримує цей монастир, а ченці пильнують інтереси кривавого благодійника...

— То коли, отамане, скараємо убивців? — втрутився Штефанко Бурій.

— Спочатку треба про все дізнатися, Штефанку.

— То як, підемо в село чи, може, привести сюди котрогось із хотинців? — запитав Михайло Бужениця.

— Підемо до них, Михайле.

Вечір видався теплий і лагідний. Від Дністра тягнуло приємною прохолодою. Дитинка разом із Бурим, Заплітним

і Буженицею йшли вуличкою Хотина. З хат виходили старі й молоді кріпаки, дивилися на ватажан веселими очима й говорили услід:

— Най тобі доля дасть здоров'я й сили, світлий отамане! Ти ж не забудь про нас...

Дехто запитував:

— Коли вже проженеш турків і нашим володарем буде руський православний цар?

— Той час уже недалеко, люди добрі, — запевняв Дитинка.

— Ми чекали тебе з нетерпінням. Легше було тоді, коли ми знали, що ти над нами пан.

— А Мирон Дитинка і тепер з божою поміччю є ваш володар, — пояснив Штефанко Бурій.

— Хіба вам погано живеться в Хотині? Тут є фортеця. Перкалаб Янко Костин старасться, аби на вас не нападали татари.

— Це правда, отамане, татари нас обходять...

— У вас є монастир. Ченці моляться, аби господь був милостивий до вашої долі...

— Е-е, отамане, ті ченці не вельми служать богу. Їхній пророк — купець Георгій Урсакій. Він перепродує звідси полякам усілякий крам.

— Кажете, Урсакій їхній святий?

— Він їх годує, отамане, — мовив хотинець Василь Сьорбало.

— Тобто як годує? — видивився на нього Дитинка.

— А так: люди туди мало заглядають, данини не дуже дають... Отак монастир зійшов на пси. Боярин оточив його високим муром, турбується про своє добро.

— І як Урсакій будував той мур — просто на землі?

— А ще б на чім? Клади камінь на камінь та й скріплювали вапном...

Дитинка дивився на невисокого, міцного Сьорбала добрими замисленими очима і думав, як би непомітно пробратися до монастиря. Узявши в селі десять заступів, ватажани та отаман повернулися до лісу.

Темну ніч, затягнуту чорними хмарами, шмагали блискавки, над просторами погрозово гуділо глухе гримкотіння, докочувалося аж сюди, але дощу не було. Та на це ніхто не зважав. Думалося про інше: як узяти з приступу монастир, який охороняється добре озброєними аргатами Урсакія... Власне кажучи, вони охороняють не монастир, а крам і худобу Урсакія.

— Мусите знати, від вартового до ігумена — всі там

високого, кістлявого чолов'яги з борідкою, яка надавала йому вигляду чорта.

Хрущ відкашлявся, хотів щось сказати, але зам'явся і втупив очі кудись повз Герасима. Той усе зрозумів, вхопив убивцю за сорочку й сіпнув, аж вона роздерлася, оголивши плече.

Через хвилину обоє були в хатині управителя.

— Ось той Хрущ, що вбив Горбоноса, — промовив Герасим голосно. — Що з ним робити?

Бурий підніс смолоскип до обличчя вбивці і якусь мить розглядав його. Відтак запитав:

— Ти нащо убив нашого побратима?

— Управитель сказав, аби я стріляв. І я послухав.

— А якби він звелів стріляти в рідного вітця, чи стріляв би?

— Відай, стріляв би. Мушу з чогось жити...

Штефанко повернувся до Циганюка й сказав з огидою:

— Ми-и-ико, я ще такої гадюки не здивав у житті. Не можу його бачити. Най щезне з-перед моїх очей.

— Ласкавий пане, я не винен... Це мене натроюдив управитель... Він має багато грошей. Тримає їх десь тут, у сховку.

Мико з кількома ватажанами силоміць витягли Хруща, він опирався, галасував, потім стало тихо.

Штефанко Бурий приступив до управителя:

— Згориш, дурню, в цій халабуді, як не скажеш, де лежить твоє срібло й золото.

— У нас немає часу, — пробасив Герасим. — Говори, поки ще на цьому світі.

Той довго не зізнавався, та скуштувавши кількох копанців, заговорив:

— Відсуньте ліжко. Від стіни під дошками є залізна скринька — там усе моє майно.

За кілька хвилин ватажани дістали зі схованки гроші, їх було багато.

Управителя втягли з хати. Його місце було поруч із Хрущем...

На обійстях зчинилася біганина, метушнява. Із ставень, хлівів випускали овець, корів, свиней і виганяли за межі монастиря.

Всі, хто служив Урсакію, були зігнані до муру і за наказом ватажан щосили гупали колодами в стіни. Мур розвалювався. Всюди було видно, як уднину. Горіли хати, в яких мешкали наглядчі, управитель, палахкотіли копиці соломки й сіна. Довжелезні язики вогню облизували чорне небо, і

блискавиці, що досі перекресчували ніч, здавалося, зблякли.

Вогонь перекинувся на житло ченців, на господарські прибудови, зроблені з дерева й покриті, як і монастирська церква, гонтом. З дерева ж було набагато легше будувати і малося його тут удосталь. Боярин Янко не припускав, що і в монастирі може статися пожежа. Гонтові дахи, висушені спекою, загорілися одразу. Вогонь аж клекотів з утихи. Кріпаки Урсакія не порозбігалися в нічний морок, хоч і бачили, як нещадно розправлялися ватажани з управителем та охоронцями майна боярина Урсакія. Вони збилися в купу і не зводили з отамана очей, ніби чогось чекали від нього. До них підійшов Заплітний і спитав:

— Чому не тікаєте? Хочете, аби й вас покарали?

— Тікати нам нікуди. Та й яка за нами вина?..

— А до свого боярина? Хіба вже відхотілося лизати йому ноги?

— Не збиткуйся, чоловіче, най він, клятий, пропаде.

— Нічого з ним не маємо, бо ми тут із Рукшина, Ширівців і Тарасівців. Доглядали його товар, най би він подавився ним.

— Та він уже подавився, — кинув Заплітний.

— Е, ні, треба, щоб лежав поруч із управителем.

— Тоді чого ви хочете від отамана? — спитав Заплітний.

— Хочемо бути його ребеліянтами й робити все те, що він звелить.

Дитинка почув ці слова, підійшов ближче і сказав:

— Мені потрібні люди, а не раби.

— А ти, отамане, зроби нас людьми. Ми не підемо від тебе.

— І через мене накладе те головами. Вас розіпнуть за те, що служите своєму русинському люду.

— Як скажеш, отамане, скочити за тобою у вогонь, то не завагаємось. Ми теж бачимо, в якій неволі бідують наші русини на своїй землі...

Дитинка не сподівався таких слів. Відказав просто:

— Що ж, тоді йдіть за мури монастиря і догляньте худобу, аби не порозбігалася. Всім кажіть, що отаман Дитинка повернувся на Буковину і приймає до своїх загонів ясних людей, які мають силу в руках і розум у голові, і поведе їх під владу руського царя.

Пожежа люто нищила монастир. Ченці вибігали з келій і, приголомшені страхітливим морем вогню, тікали за ковану браму, розчинену нарозтвір. Їх ніхто не спиняв і ніхто не біг рятувати. Для цього було дві причини. По-перше, вже

неможливо було уговтати вогонь, а по-друге, в жодного з ченців не знайшлося здорового глузду й людського сумління, аби сказати розбишакам Урсакія, що не можна стріляти з монастирського муру в людей, православних русинів. Ніхто з них навіть не застеріг, що не годиться вбивати ближніх, які хочуть помолитися в монастирі.

Остап Гордило знайшов у пивниці монастиря кілька готових домовин, гарно зроблених і призначених, мабуть, для когось із боярів чи купців, які не шкодували для монастиря срібла-золота. У льохах під церквою містилися гробниці. За добру суму тут можна було спочивати всю вічність.

Дитинка сказав Стефанкові Бурому:

— Одспівай, брате, папихиду по нашому побратимові Федькові Горбоносу.

Доки ватажани зібралися на сумну церемонію похорону, Остап Гордило з двома помічниками викопав яму і притягнув з майстерні пивниці важкий кам'яний хрест.

Дитинка промовив до побратимів:

— Нашого лицаря Федька Горбоноса ховаємо серед монастирського двора, аби всі знали, що він служив правді і за правду загинув. На нашій землі нікому не дозволимо вбивати, а той, хто вб'є сина цього краю, зазнає нашої помсти і в десятому поколінні. Спочивай, брате, в рідній українській землі, яка через цих заброд стала тобі мачухою.

Домовину з тілом Федька Горбоноса опустили в яму, засипали глиною й поставили важений білий хрест. Знайшовся чоловік, який видовбав на ньому слова: «Тут почіє в бо-зі заступник православного люду Федько Горбоніс».

Небо на сході заясніло. Громолиця пройшла десь стороною, не зронивши й краплі дощу.

Військо Мирона Дитинки подалося в улоговину, де чекали осідлані коні.

Розділ чотирнадцятий

Катерина прибула з Рашкова до Ясс, щоби залагодити деякі справи і податися до Чернівців. Вирішила перед зустріччю зі своїм Джованні затриматися на два-три дні в якомусь селі і перепочити. Але де б саме?

У Яссах зустрічалася з великим логофетом Чунтулом, який мав чимало сіл на Буковині і добре ставився до неї, бо за короточасного панування Стефаниці досяг найвищого щабля серед боярів.

Правда, побувавши в руках побратимів Дитинки, Чунтул схуд, зблід і почав заходитися кашлем. Боявся виїздити далеко від Ясс без надійної охорони. Йому здавалося, ніби Дитинка підстерігає його на кожному кроці. Крім поганого здоров'я, Чунтула мучила жадаба помсти за своє каліцтво і відняті буковинські маєтки. Він воював під Берестечком та Батогом і не мав жодної подряпини, а це, диви, у якомусь Рашкові звичайні ребеліянти отак далися взнаки. Однак логофетові не хотілося пхатися на слизьке, аби викололи й друге око. Ліпше скористатися послугами інших. Він має чим платити...

Катерина погано знала про становище в буковинських селах, тому попросила великого логофета, аби дозволив їй відпочити в одному із буковинських конаків біля Чернівців.

— Мої села непридатні для таких гостей, як твоя світлість.

— Чому? — здивувалася.

— Коняки розрушені розбійниками.

Княгиня опустила очі. Спитала сумовито:

— Що ж мені робити?

— Твоя світлість може зупинитися лише в селі Боянах. То не моє село, але там гарна боярська садиба. Можна буде гостювати, скільки душа захоче.

— А боярин?

— Памфілій Стирча? То мій давній приятель. Він зробить все, що попрошу.

Памфілій Стирча умів пристосовуватися до боярів, що оточували господаря. Правда, не мав з того ніякого хісна, бо не прагнув посад при воєводському дворі, не любив сущити собі голову всілякими турботами, зайвою метушнею.

Катерина знала Стирчу як симпатичного і трохи дивакуватого боярина.

У Боянах, справді, боярська садиба не зазнала збитків. Ватажани не заглядали сюди. І не тому, що боярин Памфілій Стирча викликав якусь повагу. Ні! Це гарне припрутське село навівало буковинцям страх. Воно мало довгу й сумну історію. Багато десятиліть тому на нього впало страшне лихо — чума, яка скосила всіх його мешканців. Мертві лежали у хатах, столах, стайнях, на подвір'ях. Виздихали навіть пси, прив'язані до буд, уся худоба коло ясел і домашня птиця, зачинена в курниках.

Люди з сусідніх сіл обходили те місце десятою дорогою як покаране господом за якісь важкі гріхи. Коли хтось надто близько проходив повз Бояни, то неодмінно знімав шапку чи бриля з голови, хрестився і проказував молитви.

Та мипув час. Бояни заросли кропивою, лободою, споришем і подорожником. Їхній спадкоємець Памфілій Стирча найняв кількох буковинських бідаків, аби зібрали і поховали тлінні останки загиблих на чуму. Відтак почав привозити з Молдавії (мав там кілька сіл) нових кріпаків, які нічого не відали про страшну пощесть, що скосила колись у Боянах людей. Стирча не брав з нових поселенців десятини, не вимагав повинностей. Отож, кріпаки почували себе тут добре, хоч довгий час з ними не хотіли знатися люди з сусідніх сіл — вважали зачумленими. Згодом упередженість і страх притупилися. Останні два роки Памфілій Стирча почав брати з боянців десятину і вимагати повинностей.

Катерина, звичайно ж, не відала цієї сумної історії села Боян. З радістю прийняла пропозицію тут перепочити. Втома робить жінку набагато старшою, тож треба чимшвидше зняти її з обличчя, бо Катерина незабаром стане перед своїм мужем. Вона хоче виглядати молодою. Переслідувала думка, ніби щастя, якого так довго чекала і таки дочекалася, може злякатися якоїсь зморшки на її обличчі і випурхнути сполоханою пташкою.

Джованні зіллявся з побратимами Дитинки, а про неї ніби й забув. Жодного разу не прислав гінця, не покликав до себе. Чому він дивиться з такою погордою на всіх, хто не вилетів у життя з-під кріпацької стріхи? Невже Джованні не відчуває, як вона страждає без нього? Останні тижні в її душі ворухиться тільки одне запитання: а чи не почала вона старітися? Зазірала в люстерко, переглядала кожну часточку обличчя, але ніде не бачила жодної зморшки. А коли це так, то хіба вона не зможе причарувати його й тут так, як у Стамбулі? Могла б хоч сьогодні послати до Чернівців гінця і сповістити мужа про свій приїзд. Ні, краще зробить йому приємну несподіванку...

Катерина ще довго мріяла б про свого Джованні, про втечу з ним кудись світ за очі, де немає боярів і завзятих реbelieнтів з своїм отаманом на білому коні, але перед конаком зчинився крик та гармидер. На якусь мить Катерині здалося, ніби примчав її Джованні з реbelieнтами й хоче проникнути до неї у світлицю, а сторожа не пускає. Катерина швидко одяглася й кинулася, мов ошпарена, надвір. Та на неї чекало розчарування: сторожа намагалася відтягти від ганку Семена Надибайка. Цього боярина Дитинка вигнав із сіл Черленого та Крем'яного в Сороківському повіті, і він жив тепер у Яссах. Сторожа Катерини схопила Надибайка за руки, але не могла зрушити його з місця. До бійки, щоправда, не дійшло, але галасу наробили мало не на все село.

Надибайку це давали ступити вперед і кроку. Побачивши на порозі Катерину, боярин струснув собою, і вся челядь княгині повідпадала від нього, як червиві яблука від гілок при пориві вітру. Надибайко схилив голову перед княгинією, потім випростався і урочисто промовив:

— Просту вибачити за галас перед вікнами копаку, де твоя світлиця зволіла відпочивати. Я щойно прибув із Ясса як посланець тих боярів, що завжди раду радять у воеводському дивані. Вони звеліли мені передати тобі вельми важливу звістку. Накажи цій дрібноті, най відчепиться від мене.

Катерина пам'ятає цього непосидючого і певгамовного боярина. Він вештався по всьому краю, чинив різні послуги не лише боярам, але й самому воеводі; бував у Польщі, Франції, Італії. Мав багато сіл у Сороківському повіті, але побиювався власних русинів, котрі не дуже хотіли годувати свою працею таких, як він. Надибайко був страшенно пожадливи на гроші, бо вони давали йому змогу вдовольняти свою натуру мандрами. Зневажав місцевих боярів, але за зневагу ніхто й дуката не давав, тож змушений був запобігати перед кожним, виконувати найрізноманітніші забаганки. І Надибайкові добре платили, бо вірили в його крутіїський хист. До Боян він теж приїхав не так собі.

— Хай усі розійдуться, — сказала Катерина ватафові. — Боярин Семен Надибайко може зайти до моєї світлиці.

— Хай буде воля твоєї світлості, — промовив ватаф стиха, віддаляючись зі своїми людьми.

Надибайко ввійшов до світлиці. Зупинився біля порога й зробив широкий вітальний жест правою рукою. Мовляв, він, сороківський русин, не ликом шитий, мандрував світами, був у самій Франції, бачив на власні очі короля-сонця Людовіка XIV. Надибайко ступив три кроки вперед, узяв урочисто руку княгині і поцілував.

Княгиню така галантна поведінка лишила байдужою. Показала бояринові на стілець біля стіни і промовила тоном, сповненим гідності:

— Ти, чесний боярине, можеш сказати, що примусило тебе бігти у таку далину.

— Я вже три доби женуся за тобою, княгиніє, аби глянути у твоє світле обличчя. Адже бачив його ще тоді, як твоя світлість стояла біля труни славного нашого воеводи Стефаниці... Важко матері перенести таку втрату. Єдиний син!..

Згадка про сина розслабила Катерину. Сиділа мовчазна і сумовита в кріслі навпроти боярина. Ловила себе на тому, що їй навіть приємно слухати про сина, якого вона народила

ще тоді, коли їй сповнилося шістнадцять років. То був час її юності, її молодості.

Семен Надибайко помітив настрій княгині і вів далі скрадливо, не зупиняючись.

— А він навіть мертвий був гарний... Личко мав, як у дівчини. О, що то значить, коли людина із князівського роду, а не з простих греків чи албанців!..

Імла часу ніби розсунулася і Катерина вже не чула похвал Надибайка, не добачала його лицемірства. Губи її мимоволі шепотіли:

— Мій хлопчик, мій єдиний... Скільки ти мені болю завдав...

— Твоя світлість берегла свого янгола, дбала, щоб і в полоні воеводська рука не торкнулася його. Правда, Георгій Стефан відрізав йому кінчик носа. Але то не перешкодило славному Стефаниці стати воеводою Молдавії. Однак твоя світлість не врятувала свого єдиного сина від приниження й ганьби...

— Про що ти, боярине?

— Хіба твоя світлість не знає, що в Рашківському замку розбійниця Артемія била твого одиначка мітлою по голові? Про це відомо навіть кріпакам, і вони тішаться, переповідаючи, як та плебейка взяла величезну мітлу обіруч і лупцювала воеводу Молдавії.

Катерину неприємно вразило, що Надибайко отак смакує якийсь безглуздий випадок зі Стефаницею.

— Не могло такого бути! — мовила з обуренням. — Княгиня Розанда не допустила б цього. Як-не-як вони брат і сестра, хоч рідні лише по батькові.

— Так Артемія ж, твоя світлосте, не просила у Розанди дозволу бити Стефаницю... Вона мстилася за свого мужа. Бояри зв'язали тоді розбійника Дитинку і хотіли винести за мури фортеці, щоб там убити. Це було тоді, коли логофет Мітря Чунтул разом із Капотичем, Кажаном і Строскулом zostалися одноокими. О, навіть польська шляхта регочеться з наших боярів. Там був тоді й теперішній воевода Георгій Дука...

Катерина почала сердитися. Боярин бере її на збитки? Правда, з виразу його обличчя не видно, щоб не вірив у те, що говорить. Та якщо навіть таке було в житті, то навіщо їй знати про це зараз, коли минув час і Стефаниці немає на світі?

— Не хочеться вірити, твоя світлосте? Тоді ще скажу про таку дрібницю: Стефаниця вийшов із Рашківського замку простоволосим, бо Артемія збила мітлою воеводську шап-

ку. Котрпійсь із розбійників підібрав її. Як будеш, твоя світлосте, у Чернівцях, то спитай про ту шапку в Дитинки. Якщо розбійники не пропили її, то, може, віддадуть тобі як пам'ять.

— Навіщо ти все це розповідаєш мені, боярине? І чи заради цього лише мчав кілька днів на своєму коні?

— А я тебе питаю, твоя світлосте: серце в тебе не болять? Хіба ти перестала бути матір'ю? І честі в тебе більше немає? Їдеш до розбійників і підлещусь до них?

— Та ти розперезався, боярине! — піднялася з крісла Катерина.

Світ раптом потемнів, став ще відразливішим, ніж насправді. Може, вийти на поріг і гукнути ватафа, аби вигнав зі світлиці цього пройдисвіта, що приїхав хіба для того, аби познущатися над нею? Але Надибайко, певне, такі говорить правду. Дійсно, після Рашкова на голові Стефаниці не бачила розкішної воеводської шапки...

Скільки горя зазнала у цьому краї! Кинутися б кудись стрімголов у забуття... А Джованні? Його теж забути? Ні-ні-і! — протестувало щось у душі. Катерина не покине свого коханого. Ніколи!

— Я можу їхати всюди, куди мені заманеться. І що кому до того? — промовила холодно і різко.

— Наші бояри не можуть бути байдужими, — мовив значливо Надибайко.

— Це повинна для мене, — іронічно кинула Катерина.

— Ми ніколи не примиримося з тим, що якась розбійниця русинка дозволяє собі бити мітлою його величність по голові. За таке зухвальство мусить дорого заплатити. Ти сама, твоя світлосте, мусиш зажадати належного від тієї плебейки.

— Скільки ж вона повинна мені заплатити?

— Багато, твоя світлосте... Дуже багато... Своїм життям.

Катерина нервово засміялася.

— Хочеш, боярине, аби я напала на Артемію із шаблею в руках чи стрільнула в неї з пістоля десь із-за рогу? Але я не тримала шаблі в руках і з пістоля ніколи не стріляла. Чи, може, хочеш, боярине, щоб я бабахнула у неї з гармати?..

Надибайко поблажливо посміхнувся, приймаючи сказане княгинею за жарт. Він простягнув руку до свого шкіряного мішка, понишпорив у ньому і за мить дістав невеличку плямечку, загорнуту в платину. Поклав її на стіл перед Катериною і сказав:

— Оце сильніше від шаблі, пістоля і навіть гармати. Дві-три крапельки... У вино чи молоко... І розбійниця біль-

ше не візьме в руки мітлу, щоб бити по голові господаря нашого краю. Дві-три крапельки... Дві-три, твоя світлосте. І кінець всім розмовам. Вони врятують честь родини славного воеводи Молдавії... Помстися за наругу над своїм сином!

Катерина на мить замислилася. Потім звела очі на боярина й спитала:

— Хто тебе просив передати мені цю плящину?

— Великий логофет Мітря Чунтул, твоя світлосте.

— Він настільки стурбований честю мого померлого сина?

— Не тільки цим, твоя світлосте. Він турбується спокоєм і гараздами всього молдавського і русинського боярства.

— Хіба для боярства страшна Артемія, а не її муж МIRON Дитинка?

— Твій світлості легше впоратися з жінкою, ніж з таким розбійником, як Дитинка. А смерть Артемії стане ударом для самого Дитинки. Розбійник не витримає того удару. Він загине або зрозуміє, що йде не тією стежкою, і дасть спокій боярам. Дитинка не знатиме, від чого помре Артемія. Все буде покрито таємницею, і ніхто не наважиться навіть думати щось лихе про тебе, твоя світлосте.

— Отруїти жінку?!

— Тут немає нічого негожого, коли йдеться про розбійницю, яка не одного чесного боярина пустила з торбами...

— Якої ж винагороди мені сподіватися від боярства?

— Цього вже не знаю, твоя світлосте.

Семен Надибайко взяв свій шкіряний мішок, низенько вклонився Катерині і позадував до дверей. Його місія була виконана.

Розділ п'ятнадцятий

Буковиною рознеслася чутка, ніби МIRON Дитинка повертається до Чернівців не із загоном опришків, а з цілим військом реbelieнтів. Проти нього ніхто не йшов, навіть при переправі через Прут ніхто не чинив перешкод. Бояри та достойники Георгія Дуки взяли ноги на плечі і чкурнули хто куди міг. Далеко, щоправда, не забігли, бо передбачливий отаман заздалегідь послав своїх людей, аби перекрили їм дорогу на Серет і Сучаву. Їх не вбивали, тільки пускали в чому мати народила. Дитинка тішився, що вони по-доброму тікали. Так воно й має бути: втікати з Буковини — священ-

ний обов'язок боярства. Воно й існувало тут лише для того, аби в слушну годину дременути. В історії так велося споконвіку: завжди хтось звідкись і кудись мусив тікати...

Дитинка зупинився в Чернівцях у єдиному двоповерховому будинку, недалеко від великої торговниці. Миколай Кракалія, боярин і гендляр, звів собі з цегли, завезеної зі Снятина, гарний дім, схожий з тими, котрі давно будуються у Львові. Боярин мав маєток на лівому березі Пруту, в Ленківцях, але боявся там жити — татари й поляки частіше нападали на Ленківці, ніж на Чернівці.

Коли Дитинка наближався до Пруту, Кракалія не сидів, склавши руки а налаштував на вози все найцінніше й подався до Серету, хоч самого й тягнуло до Вижиці, де він, чистокровний русин, мав родичів і приятелів. Його сини теж покинули все лоском і подалися з рідним вітцем, але Герасим з кількома десятками побратимів наздогнав їх під Глибокою, забрав усе майно і відпустив на всі чотири сторони. Тоді ж Герасим підняв проти боярства всіх глибоцьких кріпаків і наказав бути готовими зустріти Мирона Дитинку.

У Чернівцях отаман почав готуватися до великої реbelieї. Нелегко буде розбудити зі сну Буковину, посадовити її на коней, дати зброю і засіяти серця вірою у звиягу над боярами.

Саме тоді, коли його обсіли нагальні справи, Тихоліз прийшов із звісткою, що до Чернівців їде Катерина. Вона вже переправляється через Прут. Дитинка покликав Івана Курилюлька й сказав:

— Йди, брате, допоможи своїй воеводисі, щоб білі ніжки в студеній воді не намочила. Тут є кімната на другому поверсі.

Як просто вирішус отаман. А міг би й не дозволити, аби Катерина перебувала тут, адже він, Курилюлька, мав думати зараз про похід до Сторожинця — і там треба підняти реbelieю...

Катерина сиділа у великому човні, що наближався до правого берега. Здалеку побачила свого Джованні й засяяла з утіхи. Коханий не розгубив своєї любові до неї. Вона ж, ще молода, вродлива і багата, простягла до нього у важкі часи свої маленькі руки й дала йому сили почувати себе людиною, а не рабом. І нічого не жадала натомість. Тільки кохання...

Човен увіткнувся в берег. Катерина, висока, в довгій чорній сукні, ступила крок і опинилася в жаданих обіймах.

У цій зустрічі було щось святкове, зворушливе. На них задивився чернівецький люд, що вільно снував на березі річки. Більшість ловили рибу — її чимало водилося в Пруті. Жінки й дівчата прали білизну. Чернівчани розглядали чорнооку красуню та їй під стать високого й стрункого Курилюлька й перемовлялися:

— А брехали, ніби Дитинка розбійник. Ади, які красні люди у нього. І всі по-нашому балакають.

— Так, вони наші...

— А Кракалія здимів. То добре. Але чому повтікали його сини?

— Тому, що вони — його сини. Бояри ж! А в Дитинки з боярами одна розмова...

Нарешті опинилися в будинку. Курилюлька прочинив двері до Мирона Дитинки і промовив тоном винуватця:

— Нас уже двоє, отамане.

Дитинка вийшов на поріг і вклонився Катерині.

— Що ж, буде кому йти зі мною в похід проти боярів. Хай незабаром стане вас троє, а потім четверо і п'ятеро...

У просторому й світлому покою княгиня сплеснула в долоні від подиву й промовила:

— Тут, мов у Стамбулі. Хіба Кракалія бував там і бачив, як живуть багаті турки й греки?

— Він був, мабуть, лише у Львові й Кам'янці. Там теж уміють жити не гірше, ніж у Стамбулі.

Катерина не приховувала задоволення. Вона ж знову біля свого коханого! Ходила по просторому покою, зазира-ла у всі закутки, виглядала надвір. Там мало не до Пруту тяглася велика торговиця. Всюди незвично людно. Отаман збирав навколо себе кріпаків із різних сіл. Катерина не шкодувала боярів, для яких настала судна година. Скільки сліз пролила через них, скільки страху зазнала протягом багатьох років! Кожної миті вони могли вдертися до палацу Василя Лупула і вирізати всіх до ноги. Хіба не махнули на неї рукою, коли сиділа з сином цілих п'ять років у темниці Георгія Стефана? Чи не вони отруїли в Тігіні її єдиного сина Стефаницю? Він, звичайно, поведився з боярами зухвало, але ж знищити за це... Вона втратила через клятих боярів усе і готова загнати їх у мишачі нори. У неї є тільки палке кохання молодого звіддаря. Він, благородний муж і коханець, ніколи їй не зрадить. Джованні із рабів, але від нього не відгонить боярським гнилим духом. Він овіяний вітрами, обмитий дощами... Аж тепер Катерина стане поруч, як Артемія біля Мирона. Був час — вона так заздрила їй. Он скільки люду на торговиці чекають одного: аби вдарили

дзвони, провіщаючи велику реболію. Всі вони готові рушити за Миرونм Дитинкою та його побратимами на турецьких лакиз, які обсіли українські землі і не дають жити бідним русинам...

Іван Курилюлька мав вести повстанців до Сторожинця. Вся Буковина повинна бути розбужена зі сну. Такий розказ Дитинки. Іван поїде завтра — сьогодні побуде з Катериною. Отаман дав на це згоду.

Сонцю ще було далеко до заходу, як Петро Кожухар гукнув Івана, щоб з'явився до Дитинки, бо прибули якісь далекі гості.

Курилюлька швидко збіг сходами на перший поверх. Через відчинені коридорні двері побачив двох ченців та, певне, їхніх осідланих коней. Невже це погорільці з Хотинського монастиря прийшли до отамана просити якоїсь милості?

У Дитинки вже сиділи Штефанко Бурій, Іванко Тихоліз, Михайло Бужениця, Дмитро Ластівка, Петро Кожухар, Василько Заплітний і Герасим. Кожен з них думав: чого треба чорноризникам, чи не плати за знищений монастир?

Чекали, щоб сказав своє слово Дитинка. Та він теж мовчав — думав, либонь, про те, що й побратими. Лиш побачивши Курилюльку, мовив Кожухареві:

— Поклич, Петре, тих прибуд. Почуємо, чого вони від нас жадають.

За якусь мить поріг світлиці переступив сивоголовий кремезний чернець з моложавим обличчям. За ним увійшов другий — молодий і високий. Новий клобук на голові робив його ще вищим. Молодий поглядав довкола себе зверхньо, і це одразу було помічено.

— Мир дому сьому і вам, браття во Христі, — поблагословив усіх старий чернець.

Дитинка сидів на стільці, зіпершись ліктями об стіл, і пильно вдивлявся то в одного, то в другого. На благословення хитнув ствердно головою й запитав:

— Що ви за одні й хто вас сюди прислав?

— Нас прислав до тебе, шляхетний отамане, святий чоловік — ігумен Манявського скиту, преподобний отець Дорофей, — відповів сивоголовий. — Ми пробули кілька днів у Мамаївцях — це село теж є нашим годувальником: У мамаївській обителі ми довго молилися, славний отамане, за твоє здоров'я і здоров'я сповненої чеснот і благородства жони твоєї Артемії. Хай святяться ваші шляхетні імена!

— А що має до нас ігумен Манявського скиту Дорофей? — спитав Дитинка.

— Скрута у нас, отамане... Біда, чесні лицарі. Недавно

на нашу святую обитель напали католики. Хотіли вигнати нас у лісові петрі та яруги. Ми не далися. Багато шкоди нам наробили... Наш преподобний отець Дорофей каже, що то католики насилають на Манявський скит татарських чамбулів, — ті також учинили важкі руйнації. Мусимо все полагодити...

— А ви хіба не можете так зачиняти браму, щоб ніяка псявіра не пролізла досередини? Чи, може, б'єте поклоні і моляться тоді, коли на вас нападають?

— Ні, отамане, ми завзято б'ємося з ворогами. Однак вони якимись хитрощами проникають за наші мури. Ми одбиваємося, бо мусимо стояти за нашу православну віру до останньої краплі крові.

Острівки сивих брів чорноризця зішлись до купи, і побратимам Дитинки видалося, ніби перед ними не богомільний чернець, а людина, якій можна дати мочугу в руку, посадити на доброго коня — і ось тобі новий побратим Мирона Дитинки.

— Хочете, аби ми йшли дозирати ваш скит, боронити від нападників? — спитав Штефанко Бурій.

— Ні, лицарю, ми, покладаючись на вашу благосердечність, прийшли із слізним проханням, аби-сьте допомогли нам грішми... Наш ігумен Дорофей прислав вашому отаману, його жоні Артемії і вам, чесні лицарі, своє благословення. Ми стоїмо на тім, аби наша прадідівська віра процвітала на нашій українській землі і щоб наша Русь була могутною.

Старий чернець говорив, не відводячи очей од Дитинки, неначе хотів прочитати все, що той мав на гадці.

Запала тиша.

Молодий чернець стулив губи, опустил голову і вперся поглядом у стіл, за яким сидів отаман. Несподівано він озвався дзвінким голосом:

— Уніати нападають на наші церкви... Хотуть окатолицити українські душі. Не можна з цим погоджуватися. Наш незборимий дух спонукає нас битися з підлим ворогом. Ти, отамане, пожертвуй хоч дрібку з того, що маєш, на оборону нашої православної віри. Хай не гине обитель українського народу. Наш багатоосвічений отець Іов Княгиницький, творець Манявського скиту, благословлятиме з того світу кожен ваш крок, кожен ваш подих і кожную хвилину вашого життя.

Молодий чернець неначе боявся підвести погляд на Дитинку й тим самим зашкодити справі, заради якої прийшов.

Отаман уважно вислухав обох і сказав лагідно:

— Ви, святі отці, заступники прадідівської віри, вийдіть до наших побратимів, що ось зібралися перед цим будинком,

побалакайте з ними, а ми поговоримо громадою. І, може, щось урядимо.

Ченці покійно вийшли зі світлиці. Мовлено було прихильним тоном, значить, у грізного розбійника немає щодо них лихої думки, підступного заміру. Він попросив чемно, як порядний газда.

— Це ти добре зробив, отамане, що виставив їх за двері,— першим озвався Курилюлька.— Ченці лише на словах благочестиві...

Світлиця сповнилася гомоном. Штефанко Бурій різко повернувся до звіздара і спохмурнів. Це зачепив і Дитинка й спитав Івана:

— Чому так говориш, брате, про ченців, які боронять православну віру від католиків?

Курилюлька іронічно посміхнувся й відповів:

— Кілька днів тому ми пустили Хотинський монастир з димом, а його ченців — з торбами. Тепер ми дивимось розчулено на двох чорноризців, які прийшли сюди жебрати. Хіба у тебе, отамане, з'явилися докори сумління за сподіяне у Хотині? Таж увесь люд каже, що ми добре зробили.

— Докорів сумління не відчуваю, брате. Хотинські ченці нацькували вбивців на моїх побратимів і покарані справедливо.

— У кожному твоєму слові, отамане, глибока істина. Я ніколи не скажу лихого слова про наших побратимів. Але ви мусите знати, що чорноризники завжди і всюди вороги нашого народу. Джордано Бруно, якому я поклоняюся вже багато років, також був ченцем, жив у монастирях, знав дух, звички і вдачу ченців. Відав про них усе. Він сказав, що то є «служителі заздрощів, раби нещастя, холопи злоби». Джордано Бруно знав, чого вони варті,— навіть учені чорноризники «вчать людей сміливо чинити злочини і вірувати у хтосьна-які брудні марення. Я гадаю, що їх, по-справедливості, варто було знищувати, як лихо нашого століття... Знищувати, як скорпіонів і отруйних зміїв».

— Отак говорив твій Джордано Бруно? — Дитинчині блакитні очі спалахнули.

— Так, отамане. І я вже розповідав, що ченці мучили його в темниці, а потім спалили на вогнищі.

— Ті слова Джордано Бруно підходять лише хотинським ченцям. Вони — боярські підтирачі, наші вороги. А про скит у Маняві не будемо говорити погано. Там, брате Іване, все-таки є порядні люди. Вони боронять нашу віру від католицьких ксьондзів, які хочуть, аби нас, українців, не існувало на рідній землі. Та наш край сильний православною

вірою і козацькою вдачею. Не дамо себе окатоличити ніяким прибудам. Ми, братове, допоможемо Манявському скитові, аби мав силу й далі боронити нашу православну віру.

— І я так кажу, отамане, хоч на серці у мене накіпіло,— підтримав Бурій.

Дитинка провадив далі:

— У нас є чим допомогти скитові. Маємо багато грошей. Правда, Васильку? — звернувся до Заплітного.

— Так, отамане.

— Справедливо чиниш, отамане! — почувлися голоси.

— Треба дбати про своє!

— Так має бути...

Знову покликали ченців. Вони трималися насторожено. Хто знає, як з ними зараз поведуться побратими Дитинки.

Дитинка проголосив скоромовкою:

— Відказуємо на благо Манявського скиту дві тисячі золотих. Отці скиту мають протягом п'яти років щонеділі і кожного свята молитися за праведну душу нашого побратима Федька Горбоноса.

Наступного дня, десь через годину після від'їзду Івана Курилюльки до Сторожинця, на подвір'я влетів вершник у селянському одязі, босий і простоволосий. Його кінь ще мокрий після Пруту. Прибулець не здивував отамана. До нього майже кожного дня приходили кріпаки зі скаргами на боярів. Села довкола Чернівців — Ленківці, Жучка, Рогізна, Денисівка, Лужани, Молодія — боярів та управителів уже не мали, їх ударив заячий піт, і вони чкурнули світ за очі. Лякало багатіїв ще й те, що шибеники Дитинки могли зробити з них посміховисько на всю Буковину.

У віддалених селах бояри не покидали насиджених місць, бо не вірили, що Мирона Дитинку знову привіяло на Буковину. Вони й далі поводилися з кріпаками, як хотіли, і не знали в свавіллі зупину. Господар Георгій Дука цікавився лише чиншем, все інше його не обходило.

Прибулий був із села Заставни. Кріпаки послали його сказати отаманові, що бояриня Іляна Матейшиха та її муж Антошко Ярошкович, який рапніше тримав другу половину села, збиткуються над людьми. Завели собі купу гайташів¹, і ті ходять Заставною, Юрківцями й Боянчуком та погейкують на кріпаків, аби спин не розгинали. Забирають від людей все, що потрапить до рук.

— Нема порятунку від них, отамане,— поскаржився посланець.

¹ Боярських слуг, виконавців панської волі.

— А чому кріпаки їх не уговтають? — спитав Дитинка.

— Гайташі мають стрільби, отамане, шаблі в руках і добрих коней.

— Що вони роблять у Юрківцях і Боянчуку?

— Пантрують маєтки Потомира Костина.

— Потомир Костин, отамане, рідний брат Янка Костина, — нагадав Бужениця, — перкалаба Хотинської фортеці, який відав також Хотинським монастирем і дозволив Урсакію тримати в ньому крам.

Почувши прізвище Урсакія, Дитинка спаленів од гніву.

— Задубрівка та Рогізна — теж села Урсакія, мусимо і там побувати, — промовив сердито.

Молодий гонець провадив:

— Янко Костин, Іляна Матеяшиха і Георгій Урсакий стали до спілки. Вони добре платять тим драбам, аби тримали в руках людей з придністрянських сіл. Кажуть, те саме робить боярин Стаматій у селі Вертипотоці. У Заставні є один кріпак з того села.

Катерина стояла поруч із Артемією і чула всю розмову. Не втрималася від запитання:

— Це та сама Іляна... що колись?

— Так, твоя світлосте, донька багатія Матеяша Гаврилаша вже була в наших руках, почувала в псарні Киріяка разом із своїм слабоногим лицарем Апостолом Чеганом.

— Вона була і в Яссах, отамане. Її перехопив від Чегана Олександр Кочі, небіж мого мужа, й кохався з нею в монастирі. Василь Лупул схопив небожа, кинув його на два тижні до темниці, а сам щонаочі ходив до монастиря. Коли я про те дізналася, то мій воевода сказав Іляні, аби швидко тікала з Ясс, бо як потрапить, мовляв, до моїх рук, то зостанеться лисою...

Дивлячись на нервовий рум'янець та жагучі чорні очі цієї черкески, можна було припустити, що так би воно й сталося.

Дитинка нахилився до Михайла Бужениці і розпорядився:

— Скажи Василькові Заплітному, хай готує сотню вояків.

За кілька хвилин пролунала сурма — Заплітний збирав реbelieнтів. Їх уже було кілька сотень — ціле повстанське військо.

Дитинка вийшов до відібраної сотні. Всі чекали його слова.

— Поїдемо до Заставни, Юрківців і Боянчука, — сказав отаман. Зиркнувши на Буженицю і Заплітного, додав: — І ви зі мною. Візьмемо й Герасима.

— А мене, отамане? — скривджено промовив Мико Циганюк.

— Не уявляю походу без тебе, Мико.

Очі Циганюка заблищали. Він побіг до стаїні і впив білого коня.

Княгиня попросила:

— Привези мені, отамане, Іляну.

Дитинка поблажливо посміхнувся, сів у сідло і махнув рукою, аби сотня рушала за ним. Михайло Бужениця, що їхав поруч, не стримався:

— Довго княгиня пам'ятас кривду.

— Горда черкеска. Але у нас є справи важливіші. Повстанців треба годувати й одягати — наближається ж зима. Потрібна й зброя. Мої люди мають бути міцні й здорові. У селах прийматимемо всіх, хто захоче до нас прилучитись.

— То я візьму два десятки людей і поїду вперед, — сказав Бужениця. — Всюди розголосимо, що небавом тут буде сам Мирон Дитинка, який приймає до повстанських загонів усіх дужих і відважних. Треба ж, нарешті, покласти край боярському і турецькому розкошуванню на українській землі.

— Ті, що хочуть бути зі мною, хай приходять нині на суховерхівську толоку. І ще скажи, брате, що на празник святого Дмитрія у селах із самого ранку мають лунати дзвони і скликати буковинську бідноту на велику реbelieю.

Вершники, очолені Буженицею, помчали до Мамаївців, а звідти до Лужан, Шипинець, Ошихлібів і Лашківки.

На місці величезної толоки, що відокремлює Суховерхів від Кіцманя, колись шуміла дрімуча діброва. Столітні дуби вирубали, і утворилася велика сонячна толока. Тут любили бігати діти, а в неділю збиралися на гуляння парубки і дівчата.

Дитинка не сподівався, що кріпаки так швидко відгукнуться. Не встиг він добратися до Кіцманя, як на суховерхівську толоку почали сходитися, спочатку по двоє-троє, а трохи згодом — цілими юрмами...

У Кіцмані Дитинка вирішив заглянути до своїх батьків, яких таки давненько не бачив. Бужениця уже був тут, тож доручив йому пройтися кіцманськими вуличками й сповістити, коли почнеться велика реbelieя.

— Хай будуть готові. Хай знають, що не будемо більше належати до турецьких нехристів. Наш православний влади́ка Досифей сказав: для нас світло приходить зі сходу. Отак і говори, Михайле. Зі мною поїде Заплітний. Ми скоро повернемося.

Батька Ярему і матір Оксеню Мирон застав на подвір'ї перед новою хатою, набагато більшою, ніж попередня. Уже не підсліпувате віконце, а два великих вікна дивилося на вулицю. Неподалік — нова стодола, стайня, хлів і оборіг.

Мати Оксеня просушувала повісма на осінньому, але ще гарячому сонці. Поява Мирона здалася батькам чимось неймовірним.

— Йой, ади, Миронко! — першою спам'яталася мати.

Батько Ярема як молотив квасолію, так і застиг з ціпом у руках.

— Аж не віриться, сину, що це ти! Так давно не мали тебе звістки, — спромігся й він на слово.

— Кожної днинки визирала тебе, Миронку. Чому не давав про себе знати? — запитала мати.

— Був я далеко від вас, але ви мені снилися не одну ніч...

Мирон зіскочив з коня, зняв з голови шапку й поклонився матері й вітцеві. Вони кинулися до сина, пригорнулися, як малі діти. Всі троє від хвилювання не могли виговорити й слова.

— Дякую добрій долі за те, що застав вас здоровими й дужими, — промовив Мирон. — Хай святиться ця днина, котра хоче від мене лише сльози радості.

— Хай святиться вона й за те, сину, що привела тебе знову до рідної хати, — додав батько Ярема.

— А де ж твоя жона, а моя невістка Артемія, сину? — спитала мати Оксеня.

— Не могла, мамо, приїхати зі мною. Мусила залишитися, аби вволити бажання княгині Катерини.

— Що то за Катерина?

— Жона славного звіздара Івана Курилюльки. Він з Вижниць, навчився в одного італійця вчитувати по звіздах людську долю.

— Ади, з якими людьми маєш, сину, до чиніння, — промовив батько Ярема.

Дитинка зняв із коня клунки й заніс до хати. Роздивлявся кожен куточок. Ненько й мати ходили за ним слідом.

— Де ж ти був, сину, так довго? — допитувався батько Ярема.

— Всюди. Досить довго перебував у Рашкові, пройшов по всій бессарабській землі. Обійшов і нашу Буковину, бився з боярами, рятував людей від голодної смерті. І сам трохи не загинув від боярської підступності. Всіляко довелося, неньку...

— Тяжко було серед чужих? — співчутливо спитала мати Оксеня.

— А там, мамо, не чужі... У них така бесіда, як у нас і в тих, що над Дніпром.

— Я вже всюди бував, а туди якимось не тягнуло — через тих погайців. Григорко не хотів з ними торгувати, — мовив батько Ярема.

Мати Оксеня поскаржилася:

— Ті погайці вже й тут нам сіли на шию. Всілякі турки та їх восводи налягають на нас, як на якусь звірину. Відколи тебе тут не стало, люди не мали чим дихати.

— Знаю, мамо. Мені вже не один розповідав про те. Думаєте, молдавани щасливіші? Де там! Вони тікають у гори або за Дністер, на Україну. Я вернувся навести тут лад. Бояри зі своїм турецьким восводою дорого заплатають за всі кривди. А коли ви приїхали сюди з Циганського монастиря, то як поводитися з вами всілякі достойники, неньку? — спитав Мирон.

— І нас, і Григорка Голубого обходили десятою дорогою.

— Так має бути, неньку. Ми господарі на цій землі. Скільки можна терпіти турецьких зайд?

Обличчя Мирона розчервонілося.

Мати Оксеня задивилася на сина. Якій він гарний та гойний у неї!

— Люди говорять, ніби ти хочеш стати воеводою, — мовила, — і тому п'ятеро боярів дуже заповзялися на тебе. Навіть папали й хотіли тебе зігнути, але не змогли, бо ти дуже потужний, вирвався з їхніх рук і всім їм очі виколов.

— Це правда, мамо. Їх було п'ятеро. І циган Мико виколов їм по одному оку. Я б цього не зробив. Тим нападом вони тільки прискорили свій кінець. Незабаром побачите, що буде... А дурного воеводу Стефаницю моя Артемія біла мітлою по голові. Після того бояри отруїли його. Їм, мовляв, не треба дурного восводи.

Батько Ярема розреготався.

— Та це ти правду кажеш, що Артемія біла його мітлою по голові?

— Святу правду, неньку. Він тікав, а вона бігла за ним і лупила мітлою. Усі ззиралися, мов на якесь посміховище.

Мирон не стримав усмішки.

— Вона навіть збила йому з голови воеводську капузу. Її підхопив славний Іванко Тихоліз і хизується тепер у ній, як когут. Але зараз хочу вам сказати про інше. Кріпацький люд мене чекав. З нашим приходом, бачу, всі повеселішали, заворушилися. Липуть до загону... Вони підуть зі мною в битву. Я це чую. І не мине віднині багато часу, як уся Буковина, всі русини зроблять дужий стрибок на боярську спину...

Деценту, пеньку, розіб'ють цю прибудну наволоч. Спровадять її до Стамбула, і пси за нею не завиють...

Кожне слово Мирона дихало пристрастю. Було видно, що він уже давно носить у душі цю лють, але заговорив про неї тільки перед вітцем і матір'ю.

— А тобі не треба, сину, моєї допомоги? — пильно глянув батько Ярема. — Ми з Григорком тримаємо в Кіцмані корчму і крамницю, але я можу все тото лишити на п'яого й піти з тобою. Моя рука ще добре може тримати сокиру й мотугу.

— Дякую вам, неньку. У хвилини скрути я подумки радився з вами. І ви завжди допомагали — я ставав розумнішим... Низький вам уклін за це, батьку. Покличу вас, як настане година. Ребелія почнеться на святого Дмитрія. Мої побратими ходять селами й оповіщають люд. Повстанці сходяться і до Чернівців. Там уже кілька сотень. Зі мною сюди прибула сотня — тепер спочивають на суховерхівській толоці. Маємо пройти по Заставні, Юрківцях і Боянчукові, бо тамошні бояри геть розперезалися. Всюди біднота готує ножі, сокири, коси та гудзуваті довбні, аби було чим гнати потурнаків.

— І скільки побратимів матимеш у нашому краї? — спитав батько Ярема.

— Десять понад десять тисяч. Може, й більше, бо всі буковинці чекають на велику ребелію... Я прийшов припасти до ваших рук, неньку і мамко, аби-сьте кинули в моє серце такі слова, які дають силу і мужність. Благословіть мене на нелегкий пілях, що веде до звияти над лукавими ворогами. Кожне ваше слово дасть твердості моїй руді, осяє мій розум і загострять мій зір. Благословіть мене на велику любов до рідної русинської землі. Хай та любов володіє і керує мною, а в битві стає лютою покарою для ворогів, бо вони ніколи не були справедливими до нашого люду.

— Будь благословенний, сину, для добра цього краю і щастя його людей, які з діда-прадіда несуть тягар рабства на своїм карку. Най удача ніколи не покидає тебе. Най святиться кожен змах твоєї шаблі. Я теж не сидітиму в Кіцмані в той час, коли ти битимешся з ворогами. Я завжди і всюди буду з тобою, сину!..

Миронові й Заплітному настав час повертатися до побратимів.

— Хай береже тебе доля! — мовила вслід мати Оксеня.

Розділ шістнадцятий

Затужавілу землю ще не встигли розмочити надокучливі осінні дощі, й вона гуділа під кінськими копитами. Загін розтягнувся довжелезною шеренгою на дорозі, що перетинала опустілі поля. Попереду — Дитинка. Обличчя його суворе, блакитні очі замислені. Він внутрішньо зібраний, навіть напружений — треба ж подумати про все, коли починаєш ребелію, котра охопить увесь край. Кріпаки охоче линуць до нього, визнають єдиним господарем над буковинським краєм. Вони бачать: бояри мають страх лише перед Миром Дитинкою, одне його ім'я вганяє їх у піт.

Заставна вже близько. Джупанеса Іляна Матеяшиха вподобала собі половину того села, якою володів її вітець і залишив їй у спадок. Заставнівські кріпаки — добрі люди, заповідливі до роботи. Біля них Іляна не знала ні бід, ні клопоту, аж доки не вернувся на Буковину МIRON Дитинка. Вибудувала собі гарну хату й чекала, аби у неї зазирнуло, нарешті, хоч маленьке щастя. Та воно гейби відцуралося її. Джупанеса розуміла: старість не за горами. Тож почала придивлятися до другої половини Заставни, де газдував трохи підтоптаний боярин Антошко Ярошкович. Відтоді, як померла його молода і вродлива жона Маріка, він став схожий на ворона, що від слабості волочить крила по землі. Іляна вирішила покласти край стражданню сусіда. Вона примусить його забути образ Маріки і відродить до нового життя. Як? Дуже просто: закохає у себе. У них є спільна риса з Антошком: обоє люблять свою половину Заставни. Іляна, як і Антошко, не здавала її в оренду і не пускалася в мандри до інших країв, щоб подивитися, як там живуть люди. Знала, орендарі та управителі можуть довести боярина до жебрацької торби. Саме це спільне й допомогло їй розворушити розкої торби. Вона несподівано й допомогло їй розворушити розкої торби. Саме це спільне й допомогло їй розворушити розкої торби. Вона несподівано й допомогло їй розворушити розкої торби.

Іляна знала, що Дитинка знову на Буковині, що він зі своїми розбишаками спалив Хотинський монастир Янка Костина, а ченців порозганяв на чотири вітри і п'ятий шум. Навіть стіни монастирські завалив. І все через те, що котрийсь із дозорців монастиря вбив одного з ребеліантів... Дитинка любить своїх лайдаків, готовий душу за них віддати. Тепер під ногами Костинів земля горить. Так їм і треба! Вони їй чужі — всі спольщилися. Пропадають за шляхтою.

Коли захеканий управитель повідомив джупанесі, що до

Заставни наближаються верхівці з отаманом на білому коні, Іляна відчула, як під серцем тривожно тенькнуло. Але вдала їрдиту й прикрикнула:

— Чому не говориш ясно, що до мене їде сам Мирон Дитинка?!

— Хіба я його знаю?

— Е-е, дурбасе, живеш на Буковині і не знаєш отамана Дитинку. Ганьба говорити...

Управителю вдалося, боярня зсунулася з глузду. Замість того, щоб тікати й рятуватися від розбійника, поводитьсь так, ніби той їде її сватати.

Управитель служив вірою і правдою джупанесі, але Матеяшиха так затюкала й замотиличила його, що не знав, на яким світі живе.

Прихід Дитинки до Заставни був несподіваним. Матеяшихі зненацька прийшла думка не показати розбійникові свого страху, навіть вдати, ніби радіє його відвідинам.

— Йди і чекай отамана біля воріт,— наказала управителю.

Той огризнувся:

— Може, прив'яжеш мене, боярине, ланцюгом до хвіртки?

Джупанеса не відповіла. Швидко убралася по-святешному, сіла на коня і помчала на другу половину села до свого мужа Антошка Ярошковича.

— Одягай, старий, свій найкращий жупан, бо треба зустрічати дорогих гостей,— сказала без удаваної втіхи. На її обличчя наповзла гримаса болю.

— Яких гостей?

— Світлого отамана Мирона Дитинку.

— Чого я маю його зустрічати? Хто він мені? Брат, сват, кум? Я його не запрошував.

— Не бемкай непареної, бо будеш битий.

— Мене так побила лиха доля, що вже не страшні й розбійники. Кажуть, він нікого не вбиває, бере лиш те, що йому належить.

— А тебе зажене до псарні...

— Ти вже там була, й нічого з тобою не сталося. Моя хата — чиста псарня, щоб вона вже згоріла і я разом з нею

— Не кричи, Антошку! Сідай краще отам на ганку й сиди, як на турецьким казанню. Може, спокоем і добротою врятуємо своє майно.

— Хай буде. Мені вже все байдуже.

Оцього в Антошкові Іляна дуже не любила. Він ніби жив не на землі, а в спогадах про свою першу жону. Навіть часто-густо забувався і називав Ілян у Марікою. Колись був

гарним, жвавим, дотепним, а тепер серед хліба з голоду вмер. Ні в поле не візьми, ні вдома не лиши. Кому приємно коротати дні з таким сновидою? Він відчуває нехоть до життя, а її, Ілян у, просто-таки ненавидить, бо вона, бач, заважає бути таким, як йому хочеться. Здавався набагато кращим від Чегана, але став таким нудним, що біля нього можна скиснути. Де стане, там дримас. А ще ж не старий...

Побачивши, що Антошка не зрушити з місця, боярня крикнула:

— Ти нездалий ні в добрі, ні в біді...

Вона вдарила коня під боки і помчала до свого дому. Там нашвидкуруч причепурилася перед дзеркалом і вийшла аж на вулицю. Приклала долоню дашком до очей і довго вдивлялася вдаль, потерпаючи від думки, що може статися. Ні, вона змусить розбійників піти звідси з порожніми руками.

Коли парені наблизилися ребеліянти, джупанеса стала посеред дороги. Вершника на білому коні між ними не було. Матеяшиха відліпла свої великі чорні очі у Михайла Бужениця, що очолював сотню.

— Ти мені знайомий, розбійнику, ще з Циганського монастиря. Але я не тебе тут чекаю, розумієш?! — майже крикнула, ніби перед нею стояла не купа ребеліантів, а кілька безборонних заставнівських кріпаків. — Чому не прибув до мене сам вельможний отаман Мирон Дитинка?

— Ми не знали, світла боярине, що ти не нас чекаєш у гості,— засміявся Бужениця.

— Не смійся, розбійнику! Йди за отаманом і скажи, хай сам прийде сюди, а не посилає своїх пахолків. Тобі я не довіряю...

— Е-е, джупанесо, так не можна говорити. Ану, ходімо всі разом до твоєї світлиці, скажу тобі, як далі чинити.

— Не дозволяю заходити в мою домівку. Мусиш покликати отамана...

Бужениця був розважливий, його слова ніколи не захоплювалися поперед думки. За розмовою придивлявся до Іляни, намагався збагнути, що це за одна.

Нахилився до Мико Циганюка і шепнув:

— Не знаю, про що говорити з цим бабиськом. Поклич отамана.

Мико помчав на майдан. Мирон Дитинка розмовляв там із кріпаками, котрі збіглися до нього з усього села.

Бужениця тим часом розпитував боярню:

— Чому ти, джупанесо, зустрічаєш нас, а не твій муж?

Вона не хотіла дратувати розбійника, тому відповіла спокійно:

— Антошко дотепер міркує, як одягтися, щоб вам сподобатися. Я накрила його лопухом і прийшла сама. Не хочу зазнати сорому перед світлим отаманом.

Матейшиха подумала якусь мить і спитала:

— А чого ви сюди приїхали?

— Скажу правду: маємо пустити з димом твою садибу, а тебе, разом з твоїм Антошком забрати до Чернівців.

— Навіщо? — спитала здивовано.

— Покараємо за те, що збиткується над кріпаками.

Бояриня зблідла й озирнулася. До них наближався отаман. Кинулася до Дитинки, схопила білого коня за вуздечку й промовила з відчаєм:

— Ні, ви мене нікуди не заберете!..

Дитинка збагнув, про що йшлося дотепер, і сказав:

— Ми ні в кого не питаємо дозволу, боярине. Веди нас у своє лігво.

Іляна вперлася у нього своїми великими чорними очима і похитала головою.

— Тобі не вільно йти до мене, отамане. Твоє сумління не пустить тебе.

Дитинка іронічно посміхнувся.

— Не маєш права, джупанесо, і згадувати про якесь сумління!

Бояриня так міцно вчепилася за вуздечку, що ніяка сила не могла відірвати її рук.

— Відійди, боярине! — крикнув Мико.

Відчуваючи, що сил не вистачить, Іляна заволатала:

— Не йди туди, отамане. Там уже три дні вмирає моя мати. Три дні не може вмерти. Не заважай моїй матері віддати господа свою душу.

— Що-о-о? — спитав Дитинка, неначе її слова не дійшли до його свідомості.

Іляна затулила обличчя долонями і ревно заплакала.

Котрийсь із побратимів сказав:

— Вона прикидається, щоб розжалобити тебе, отамане.

Дитинка зіскочив із сідла й разом із Васильком Заплітним та Михайлом Буженицею подався до боярської садиби. Попереду із шаблею в руках ішов Мико Циганюк, завжди готовий умерти за отамана.

Зведений два-три роки тому будинок був гарний. Піднялися на ганок і пропустили джупанесу вперед. У широких сінях було тепло. Ліворуч — прочилені в кімнату двері. Звідти долинала якась метушня. Раптом хтось заверещав і в ту ж мить замовк.

Все це справляло гнітюче враження. Невже то вмираюча бояриня заверещала? Іляна ж сказала...

— Не йди далі, отамане, бо мати може злякатися. Хай вона не несе в могилу земні жахи.

Батажани, ніби й не почули, попрямували до кімнати. Там, посередині, стояло широке ліжко. На ньому лежала сива, висохла і зморщена, як печериця, стара жінка. Лице її було дрібненьке, а очі запліснені й глибоко посаджені. Впалі губи час від часу ворухилися.

Раптом умираюча розплющила очі і проплюмкала беззубим ротом:

— Пити... Дайте водички...

Вона зупинила на Дитинці свої помутнілі очі.

Отаман здригнувся, нервово кашлянув і подивився на своїх побратимів. Потім озирнувся. На невеличкому осліпчику стояла коновка, біля неї — череп'яне горнятко. Він зачерпнув води і простяг старій. Джупанеса припідняла матері голову й приклала горнятко до її губів.

Жінка випила ковток і зітхнула. Довго дивилася пригаслими очима на отамана, неначе хотіла впізнати в ньому когось знайомого чи кривого.

Мирон замислився. Потім, ніби спохопившись, глянув на побратимів і кивнув, аби йшли за ним. Уже за порогом промовив:

— У цій садибі нам нічого робити. Я вертаюся до людей, а Михайло поїде на другу половину села, до Антошка Ярошківича. Все, що нам потрібне, забрати. Антошка — в лантух і на коня. Садибу пустити з димом. Виловити гайташів. Діяти швидко. Нас чекають Юрківці, Боянчук, а відтак Задубрівка й Рогізна.

— Все буде зроблено, отамане, — запевнив Бужениця.

— А з цими ж як?

— Матейшиха вмирає... Ми з такими не воюємо. Не треба брати гріха на душу. Хай вона йде до свого бога без нашої допомоги.

Дитинка повернувся на майдан. Тут його чекали заставнівські кріпаки, які просілися до загону. Бужениця помчав до садиби Антошка Ярошківича. Хата боярина не нова, але під гонтом, як і в джупанесі Іляни. Такий будинок вважався на Буковині палацом. Антошко не покидав своєї садиби, бо не вірив, що зможе прожити у злагоді зі своєю новою женою. Іляна видавалася йому трохи павіженою. Не хотів цілковито залежати від неї. До того ж, тут усе нагадувало йому про Маріку.

Антошко здивувався, що розбійники не пустили з димом

газдівство Іляни. Мабуть, відкупилася. Така може самого чорта розчулити. Цікаво, скільки капшуків дала? Він теж має гроші. Ярошкович вийняв зі скрині п'ять капшуків і вийшов до воріт. Ось і розбійники. Антошко схилив голову перед першим з них і промовив:

— Прошу, мостивий отамане, взяти у мене те, чим хата багата. Добровільно віддаю, аби мати від тебе і від твоїх шляхетних побратимів належну шану й зобачіння.

Його обличчя вкрилося рясними краплями поту.

Михайло Бужениця, навіть не глянувши, засунув капшук у торбу, що висіла з луки сідла. Сказав:

— Я не отаман. Думаєш, відкупишся кількома шелягами? Веди в хату й відчиняй скриню.

— І чого ви хочете, отамане?

— Я ж сказав: не отаман я. Маєш показати, де живуть гайташі, котрі ходять хатами й відбирають у людей добро.

— Аякже, аякже, я поведу. Аби-сьте не думали, ніби я якийсь крутій. Гайда, ходімо, — зрадів Антошко, що Бужениця залишить у спокою його садибу.

Та Бужениця лишився на місці.

— Твої наймити, боярине, поведуть до них наших людей, — промовив сердито.

— Чого ж, зараз покличу, — охоче погодився Антошко.

Від хвилювання його обличчя взялося плямами.

— Манолію! — крикнув на всю горлянку.

У дверях стайні показався злий, з кущуватими бровами кріпак і витріщився на юрму, яка вмить заповнила боярське подвір'я.

— Чого, вашеці?!¹

— Бери Данила й Тимоша і поведи цих лицарів селом, аби побачили, де живуть наші заставнівські гайташі.

— Хіба вашеці не знає, що за ними тільки закурилося, — повтікали до Юрківців.

— Ми їх і там знайдемо, — сказав Герасим.

— Веди нас до їхніх домівок! — звелів Бужениця.

Кілька десятків вершників подалися за слугами боярина. Невдовзі над Заставною в різних місцях піднялися хмари диму — горіли оселі гайташів. Їх добро ніхто не біг рятувати.

Тим часом Михайло Бужениця, не допитавшись у Ярошковича про гроші, наказав побратимам:

— Зв'яжіть цього крутія, аби розв'язався його капшук. Він, мабуть, не знає, що Мирон Дитинка виганяє чортів з нашої землі — боярів, турків та їх гайташів, котрих вони

¹ Шапобливе звертання.

понаспіляли сюди з усіх кінців землі. Скоро їх не залишиться жодного.

Батажани натягли на Антошка довжелезний лантух і прив'язали упоперек коня. Боярин слізно просився. Навіть признався, де має сховок, але припізніле каяття вже не діяло. Та й хіба можна було простити йому те, що нацьковував на кріпаків своїх волоцюг.

Антошко не бачив, як порядкували у його садибі, як валка наладнованих боярським добром возів, у супроводі повстанців з Остапом Гордилом на чолі, простувала до Кіцманя, а звідти — до Чернівців. Треба віддати Ярошковичу належне: його вози були міцно змайстровані, а коні добре вгодовані.

Заставнівці стояли осторонь. Спостерігали, як увихалися ребеліанти Мирона Дитинки, самі ж щось узяти не наважувалися. Боярські гайташі десь поховалися, та завтра-позавтра виринуть і за наказом боярина лупцюватимуть всіх — винних і невинних.

Садиба Антошка Ярошковича захлинулася димом, потім стала височенним стовпом вогню. Родичі боярина побігли, лементуючи, до Іляни.

Бужениця з побратимами подалися на толоку. Там до отамана вийшла, вважай, вся Заставна.

— Все зробили, як звелів, отамане, — сповістив Михайло і запитав: — Що робити з боярином?

— Хай посидить у лантусі, може, знадобиться в Юрківцях... — Дитинка зиркнув на Заплітного й додав: — А зараз треба рушати.

Великий загін, до якого приєдналося чимало заставнівців, подався битою дорогою. Їхали мовчки.

Через якийсь час повстанці почали озиратися і перешіптуватися. Мико не витримав і голосно звернувся до Дитинки:

— Отамане, за нами женеться Матеяшиха!

Мирон зупинив коня. Примружившись, побачив удалині вершницю. За нею маяла хустка — ось-ось відірветься і полетить за вітром. То справді була Іляна. Отаман махнув рукою і скептично посміхнувся. Торгнув за повід — гайда далі!

Буланий Матеяшихи рвав землю копитами. Бояриня неслася так, неначе наздоганяла своє щастя.

Повстанці дивувалися: зухвале бабисько, замість того, щоб оклигувати від страху десь у закутку своєї хати, мчала, мов шестиголова змія із казки, за вершником на білому коні. Видно, відчай поймав її.

Дитинка не озирався. Розпачливий голос боярині розлігся над осіннім полем:

— Отамане, віддай Антошка!

Нахмурений і заглиблений у себе, Дитинка ніби не чув того волення. Він думав у той час про те, як зараз піймають вони боярина Потомира і покарають за сваволю гайташів.

— Отамане, змилуйся! — летіло навздогін, але не долітало до слуху Дитинки. Ілянин кінь, змилений і розгарячений, ніби не торкався копитами землі. Здавалося, боярина надумала його запалити.

Зграї сполоханого вороння злітали в повітря.

Ось Іляна вже поруч із задніми вершниками, поволі просувається вперед, ні на мить не сповільнюючи навіженого галопу.

Було схоже на те, що між бояриною й отаманом відбуваються перегони.

З великою натугою Іляна порівнялася з білим конем, наблизилася майже впритул, потім раптом нахилилася і схопила його за повід, одночасно притримуючи свого буланого.

Повстанський гурт завирував.

Побратими оточили притьмом боярину й отамана, який з цікавістю розглядав її. Іляна не виказувала ніякого страху, а своєю невгамовною вдачею розвеселила весь загін. Міцно тримаючи білого коня, Матейшиха сповзла зі свого сідла і вчепилася отаманові в ногу.

— Що ти собі думаєш, отамане?! Нащо забрав Антошка? — завела, ніби по вмерлому.

Від надмірного збудження Іляна аж помолоділа. Побачивши, що отаман ніби не гнівається на її поведінку, вимогливо заводала:

— Не пущу! Віддай Антошка!

Настирливість джупанеси розсмішила Мирона.

— Твій Антошко нам потрібний.

— Навіщо, отамане?

— А хто ж відповість за кріпацькі кривди?

— Хочете вбити його? Не досить того, що спалили його садибу, забрали майно і гроші? Хіба не лишили ви голими й босими дітей і жон усіх гайташів? Чого ви ще хочете?

Губи в боярині скривилися, і вона несподівано зайшлася риданням.

Цього Дитинка не чекав від неї. Вважав легковажною, інколи задержуватою, але нездатною на глибокі почуття. Сказав незлобливо:

— Ми й тебе, боярине, мали везти в лантусі, але пожалили. Чого лізеш нам у вічі?

— Не боюся тебе, отамане. Знаю, ти вбиваси тільки тих, хто чинить велике зло... Поверни мені Антошка, бо впаду під ноги ваших коней!

Вона знову заголосила, як перед кінцем світу.

Після багатьох років подружнього життя з Артемією Мирон став лагідним і поступливим з жінками, не переносив їхніх сліз. Не зміг відштовхнути й Матейшиху.

— Віддайте їй того дурня! — сказав Бужениці. — Хай вона не скиглить.

— Але коней лишимо собі, отамане, коні нам дуже потрібні.

Ватажани зняли з коня лантух із Антошком.

— Йому б треба виспати, щоб надовго нас затямив, — сказав Герасим.

— Ні, досить вже нас покарали. Не да-а-ам!

Матейшиха вхопила лантух обіруч і гукнула на весь голос:

— Ану, доро-о-огу, бо я несу своє щастя!

Повстанці розступилися.

— Помалу, боярине, ще підірвешся своїм щастям! — кинув хтось репліку.

— Висип його з лантуха!

— Не висиплю, бо ви, лайдаки, битимете його.

Жарти посипалися з усіх сторін, але боярину уже не відповідала. Спішила чимдалі віднести Антошка від цього небезпечного місця. Хто знає, може, отаман передумас...

Нарешті вона вибралася з рядів повстанців і почувалася зі своєю дорогоцінною пошею полем.

— Диви-но, як їй легко! — здивувався хтось.

Боярину, справді, навіть не зігнулася.

— Ніби не мужа несе, а обмолочений сніп.

— Сякий-такий аби був, аби часом пригорнув, — засміявся Бужениця.

— Не шкодую, що-м відпустив Іляну, — напівжартома промовив і Дитинка. — Таких жінок не карають. Ніби на весілля пішла.

Після Заставни повстанський загін значно збільшився. Ребеліянти гнали коней скорою риссю, квапилися, аби застати боярина Потомира Костина в Юрківцях чи Боянчуку.

У Юрківцях Потомир Костин теж мав гарну оселю, гідну свого боярського стану. Належав він до роду Костинів, які не так давно прибули з Сербії, росли й навчалися в Польщі, а тепер стали багатючими боярами і тримали в своїх руках безліч молдавських і русинських сіл.

Потомир Костин на відміну від Іляни Матейшихи та Антошка Ярошковича не чекав приходу повстанців. Він так тікав з Юрківців до Хотинської фортеці під крило свого брата

Янка, аж земля гуділа. Швидко біг, хоч за ним ще ніхто не гнався. Не встиг навіть забрати з собою всього добра, нажитого в Юрківцях і Боянчуку. Прихопив тільки деякі коштовні речі та гроші.

Юрківчани повиходили всі, від старого до малого, зустрічати Мирона Дитинку. Тепер ніхто не боявся. Кріпаки вже знали, що це їхній оборонець.

— Ану, всі поскидайте з голови брилі перед отаманом! Ударимо чолом перед нашим володарем! — пролунав сильний голос молодого, високого на зріст і з веселим обличчям кріпака Трохима Поповича.

— Ударимо чолом, аякже... Але чому не видно його Артемії? — почулося з натовпу.

— Спитай отамана. Хай він сам тобі скаже, — відповів Трохим. Однак, коли Дитинка наблизився, Трохим ступив кілька кроків уперед і, сміливо дивлячись Дитинці у вічі, спитав:

— А де твоя Артемія, отамане?

— Навіщо вона тобі?

— Юрківчанам не подобається, що біля тебе нема Артемії. Хочемо бачити вас разом.

— Щоб побачити Артемію, ходіть з нами до Чернівців. Там збираються всі молоді, відважні, хоробрі, щоб разом скинути ненависне боярське ярмо. Доста панувати над нами всіляким забродом! Тепер мені потрібні люди для великої реbelie. Якщо ви не боягузи, то будьте нашими побратимами.

— Ми не страхопуди.

— Це тільки в битві видно, — сказав Заплітний.

— А ми і в битві покажемо.

— Чому ж випустили з рук боярина Потомира Костина?

— Він так тікав і такий поганючий запах був після нього, що годі було витримати.

У натовпі пролунав регіт.

Загін зупинився на господарстві боярина. Дитинка послав ватажан до Боянчука, та зловити боярина не пощастило...

Артемія чекала Мирона з нетерпінням. Похід на Заставнівщину трохи стомив його — надто гострі почуття ворушили серце. Повернувшись до Чернівців, забув на якусь хвилину про свої турботи — а їх було чимало в ці дні — й побіг, мов хлопчик, до дружини. Почувався щасливим, коли міг посидіти отак наодинці й поговорити про все, що назбиралося в серці. Розповів, чому не зруйнував садибу Іляни Матеяшихи і чому відпустив Антошка Ярошковича. Вона щиро й заразливо сміялася.

Мирон щільно дивився Артемії в очі, неначе шукав докору, що не взяв її з собою. Але прочитав там інше: його Артемія анітрохи не змінилася. А їхня любов ніби щойно народилася, розквітла й забуяла.

Двері до великого і гарно обставленого покою несподівано розчинилися і на порозі з'явилася Катерина. З-за її спини визирнув Мико і безпорадно розвів руками: не зміг затримати княгиню.

Катерина зупинилася біля порога, не знаючи, що робити далі. Мирон і Артемія майже водночас підвелися й ступили їй назустріч.

— Ми раді твоїй світлості.

— Дарма так говориш, отамане, — мовила стримано, але з хвилюванням у голосі.

Дитинка не збагнув причини її стану. Невже прийшла питати, чому не привіз у лантусі Іляну Матеяшиху?

Усі трое пройшли до столу, за яким стояли високі крісла.

— Твоя світлість чимось збентежена? — лагідно запитала Артемія.

Катерина болісно посміхнулася.

— Твоя світлість... Твоя світлість... Все-таки називаєте мене так... Це звучить для мене як «кумцю моя», «свахо моя», «приятелько моя»... Що ж, хай залишуся для вас світлістю.

— Ми такою тебе вважаємо.

— Дякую вам. Але мушу вас покинути і більше ніколи не турбувати. Мій муж, якщо захоче, то піде зі мною.

— А куди збирається твоя світлість? — спитала Артемія.

— До Львова... Або, може, аж на Кавказ. Я б ще побула тут, але доля примушує мене негайно покинути Буковину.

Мирон і Артемія здивовано видивилися.

— Я прийшла попрощатися з вами. Залишатися страшно...

— Хіба вже нікому захистити твою світлість? Та й муж завтра приїде, — мовив Дитинка.

— Все одно страшно.

Катерина поклатла на стіл невеличкий згорток. Потім розгорнула його, й Мирон з Артемією побачили темну пляшечку.

— Що це таке? — спитала Артемія. Їй подумалося, що Катерина збирається ворожити.

— Твоя смерть... Коли я їхала сюди, в Боянах мене наздогнав гонець великого логофета Мітрі Чунтула — боярин Семен Надибайко. Він дав мені цю пляшину й сказав, що молдавське й русинське боярство вимагає, аби я влила тобі з неї в їжу кілька крапель отрути.

— І твоя світлість дала згоду?

— Згодн я не давала, боярини Надибайко просто лишив цю плящину в мене на столі, а коли переступав поріг, то пригрозив: як не виконаю волю боярства, то буде кепсько. Мене звинуватять, що підтримую розбійника Дитинку, їхнього злющого ворога.

— Чому їм забаглося отруїти Артемію, а не мене? — вражено спитав Мирон.

— Бояри вважають, що загибель Артемії буде смертельним ударом і для тебе, отамане. Недобитий логофет вирішив помститися і шукає, хто б виконав його замір. Думас, що знайшов мене. Коли ж піду звідси, то бояри пришлють когось іншого. Тому кажу наостанок: будьте обачними. Мій муж повезе мене до Снятина, а потім, як схоче, поїдемо до Львова. Не згадуйте лихом! Прощайте!

Катерина хитнула головою й подалася до дверей.

Розділ сімнадцятий

Села не були цілком глухими і без'язикими. Кожне з них мало по два-три дзвони. Великі й малі. Дзвінкоголосі й глухуваті. І всі вони виспівували над землею в неділю і в свято, що православна Буковина сповнена любові й смирення перед господом богом. Широка злива голосних звуків розпалася над зеленим простором, села пеначе прокидалися зі сплячки, мовлячи до всього сущого, що й вони є на світі. Дзвони, видавалось, розсували своїми голосами сіру буденщину, гнітючу журбу, чорні злидні й смутки й повертали сільській голоті мову, ту, єдину, до якої прислухався господь зі своїми святыми.

Бояри були певні, що богоугодна мова дзвонів відчинить і їхнім боярським душам браму до царства небесного. Тому й найзапекліші скнари пнулися з усіх сил, аби придбати для свого села такі милозвучні дзвони, щоб серця православних завмирили і танули від їхнього бамкання.

Великі, голосисті дзвони робили честь щедрим благодійникам, і ті змагалися один з одним, аби навіть голосами з дзвіниць довести свою вищість, перевагу над сусідом.

На осінній празник святого Дмитрія року божого 1671, коли надворі ще панувала світанкова сутінь, всюди озвалися дзвони. Вони ніколи ще не калатали так несамовито і заповзято над покритими соломою і очеретом хатинами. Кричали до неба, лементували над грішною землею, ворохобили всіх живих і кликали... Кличали не до церкви, щоб благодієві християни підносили дяку господу за прожитий

тиждень і просили ласки, щоб і в наступному зазнати трохи гараздів. Ні, в ту неділеньку, на святого Дмитрія, дзвонили, настійливо вимагали, аби всі покривджені і пограбовані боярами ставали до повстанських рядів Мирона Дитинки, зміцнювали велику ребелію.

Дзвони гули: чоловіки й легіні, всі, хто дужий і чесний, хапайте сокири, довбні, коси, вила й луки зі стрілами і падайте на споконвічного кривдника — боярство! Віднімайте добро, нищьте грамоти на володіння вашими селами, забирайте худобу, збіжжя і роздавайте жонам, дітям і старим кріпакам. Самі ж сіддайте боярських коней і мчіть до загонів Дитинки.

Велика ребелія! Остання битва з боярами! Не на життя, а на смерть! Ледачі нахлібники мають бути зметені, як сміття, з рідної землі!

Поля, ліси та гори нуртували бентежливими стогонами. Здавалось, велет рвав на собі окови. Ті стогони котилися припругською рівниною до Чернівців, до отамана Дитинки, вістуючи про те, що Буковина звелася на ноги і вже готова до битви.

Голоси чернівецьких дзвонів не вгавали ні на мить. До них прилучилися ленківські, денисівські, рогізнянські і сповнювали простір таким сум'яттям і неспокоєм, якого тут не знали ще з часів Івана Мухи. Їх підтримували мамаївські голоси, що захлиналися від гніву, а з далини одностайно відповідали лужанські й шипинецькі. Опихлібські також вели не менш погрозову розмову.

Повстанські гурти завирували. Отаман у цей час мав суворий вигляд. Блакитні очі палали пристрастю, випромінювали рішучість та готовність вирушати в усі кінці буковинської землі, несучи покару за кривди. Він вирушить і на південь — звідти ж набігали татари, а султанські візири надсилали своїх потурнаків.

Дитинка обвів поглядом побратимів. Вони чекали його слова. Почав з Курилюльки, який стояв у першому ряду.

— Ти, Іване, вернешся з Кожухарем та Гордилом до Сторожинця. Двісті ребеліантів буде досить, щоб згуртувати там один кріпацький загін. Ти не станеш рахувати з ним вірок на небі, а виловити усіх боярів. На місці кожної боярської садиби має залишитися купа попелу.

— Буде така буря, що годі глядіти вірок, отамане, — відповів Курилюлька. Він щойно повернувся зі Снятина, куди відправив свою жону Катерину. Не відпурався отамана заради спокійного життя з багатою жonoю. Коли Дитинка здобуде зв'язку, тоді й Іван щасливо заживе з коханою.

Дитинка кивнув і перевів погляд на Бурого.

— А ти, Штефанку, не станеш службу божу відправляти у Вижниці. Благословлятимеш песі душі своєю мочугою.

— Так завжди було, — відказав Бурій. — Хочу лише сповістити тобі, славний наш отамане, що позавчора у моїй торбі сталося чудо.

— Яке, Штефанку? — спитала Артемія.

— Моя мочуга заплакала... Її слези потекли у мій чобіт...

Він виставив праву ногу. Штефанко доношував уже другі чоботи за своє життя. Цілих три тижні майстрував для них колодки Мико Циганюк і стільки старанності й душі вклав у роботу, що й сам падишах це б помітив. Тому Штефанко любить цигана й дивиться, аби ніхто його не кривдив. Бурій останні роки почав вибринджуватися, мов якийсь гоноровий панисько.

— А чого це мочуга в тебе плаче? — спитала Артемія, ледве стримуючи сміх.

— Таж отаман не давав їй роботи. Оце аж тепер попрацює.

— Ні, Штефанку, роботи вона мала багатенько. Не ремствуй, святий чоловіче. Настав такий час, що дай боже, аби ми впоралися з тією роботою.

— От спасибі, отамане, втішив ти мою душу.

— А ви, Михайле і Дмитре, — звернувся отаман до Бужениці й Ластівки, що стояли поруч, — постарайтесь нарозумити боярів та їхніх посіпак не добрим словом (вони його не розуміють), а добренною кавулею. Так потрясіть Заставною і Хотинном, аби звідти-повитрясалися всі бояри...

Курилюлька сів у сідло. Перед ним був загін похмурих і рішучих воїнів, які знали одне: де вони пройдуть, не має залишитися жодного боярина. Кріпаки стануть вільними.

Отаман спинив свого білого коня поруч з його конем і сказав:

— Я вірю в тебе, молодий звіздарю, і вірю, що твій розум і твоя лицарська відвага принесуть полегшу нашому збиткованому й придушеному народові. Мусиш знати, я обожаю цей люд. Його чекає пречудова завтрашня днина. І щоб вона настала, мусимо знищити зло. Я вірю в тебе, Іванку! І вірю у відданість Кожухаря й Гордила.

— Так діяти, отамане, щоб ти не помилився.

— Рушай, побратиме.

Іван Курилюлька вперше в житті вів на битву так багато людей. До Сторожинця загін добрався дуже швидко,

але не застали там ні боярина, ні орендаря — повтікали світ за очі. Село було мале, бідне, затиснуте з усіх боків лісами й болотами. Давно, ще коли належало до Галицького князівства, воно мало інший вигляд, а тепер замиришавіло і впало у сплячку. Курилюлька пройшов по його заболочених вуличках і розчаровано глипнув на Кожухаря, котрий супроводжував його. Шанував Петра за хоробрість і доброту.

— Бери, Кожухарю, половину наших вояків і скачи до Буденця, а я зазирну в Бобівці. Там, кажуть, добряче боярське господарство, а орендар лютий, як звір.

У Бобівцях шаленіли дзвони, великі, оглушливі. Вони підняли на ноги не тільки кріпаків, але й боярську челядь, що газдувала в селі, й сторожу орендаря. Троє бобівчан вилізли на дзвіницю. Мешканці села оточили її, обороняючи від челядників. Ті побачили, що не зможуть дзвони замовкнути, взяли в облогу боярську садибу з повстанцями. У них були мушкети й пістолі, а в кріпаків — лише ціпи, довбні та сокири.

Коли на краю Бобівців показався загін з молодим вершником на чолі, бобівчани радісно загомоніли. Були впевнені, що до них їде сам Мирон Дитинка, аби чинити праведний суд над орендарем та його батярнею¹.

Челядників та сторожу орендаря піби вітром змело. Юрба бобівчан вишикувалася на обочинах дороги і пильно придивлялася до Івана Курилюльки. Своєю поставою і витонченими рисами обличчя він викликав сумнів і недовіру. Може, це якийсь молодий боярин чи восводський гармаш, що йде карати кріпаків за ребелію?

Бобівчани позімали шанки з голів. День був холодний, хоч і світило сонце. З лісів повівало різким осіннім вітерцем. Курилюлька попростував до боярського газдівства. Запанувала гнітюча тиша. Нарешті один із кріпаків, мружачи очі на Курилюльку, наважився запитати:

— А ти не Мирон Дитинка, правда?

— Ні, добрий чоловіче.

— Тоді хто ти?

— Я і всі оці воїни — побратими Мирона Дитинки. Він послав нас прогнати з вашого села шолудивого пса — боярина.

— Та боярина вже нема, він утік ще вчора. Від когось дізнався, що на святого Дмитрія буде велика ребелія.

— А орендар?

— За ним теж загуло. А шкода, бо треба б і з ним побалакати...

¹ Наволоччю.

— Не журись, чоловіче, від отамана Мирона Дитинки ніхто не втече. Всюди повстаний люд гнатиметься за боярнею, як за вовками. Бо на цій землі має бути так, як скаже Мирон Дитинка.

Іван Курилюлька оглянув конак, обійшов стодоли і стайні. Кріпаки мовчазною юрбою ходили за ним. Сказав на повні груди:

— Геї, люди добрі та чесні, забирайте все, що можете взяти з мастку дідича, бо зараз ми все підпалимо.

— А що нам буде за це від орендаря і самого боярина? — спитав один із кріпаків.

— Нічого, бо він сюди більше не повернеться, — кинув рішуче Курилюлька.

— Ми будемо з вами, — додав один із повстанців. — Ми виженемо з Буковини всіх боярів.

— Назавжди прикоротимо заgreбуці боярські руки. Більше вони не потягнуться за вашою працею, — докинув інший.

Курилюлька вів далі:

— Воли, корови, вівці, свині, кури — ваші. А коней заберемо, бо вони потрібні повстанцям.

— Та воно так. Пішки за боярами не побіжиш, — погодився старий бобівчанин.

— Коні дамо тим, хто піде з нами бити дідичів.

Зі стаєнь почали виводити добрячих коней. На них сідали молоді бобівчани й охоче прилучалися до повстанців Мирона Дитинки.

З коняку виносили награване дідичем багатство. У кого не було сідла, накривали спину коней килимами. Забрали все, що могло знадобитися під час зими, яка наближалася швидкими кроками. Боярською садибою ходили кріпаки, гнали до своїх стаєнь, кошар і хлівів овець, свиней, корів, телят...

Іван Курилюлька підходив то до одного, то до іншого й говорив:

— Коли хочете, аби дідичі та їхні орендарі не смотали ваш цвіт і вашу кров, ідіть до Мирона Дитинки. Він вас чекає...

— Підемо, ватаже, але спочатку розберемо боярське добро, аби наші діти не були голодні.

— І щоб не мерзли, — додав інший.

Невдовзі усе було розібрано, і Курилюлька наказав:

— Підпалюйте стодоли і стайні!

Те саме вчинив Кожухар у Буденці. Розігнав боярську челядь і зворохобив усіх кріпаків.

Коли Курилюлька повернувся до Сторожинця, Кожухар зі своїм загonom уже був там. Вони вирішили дати повстанцям перепочити й поїсти. Але хіба відпочинеш у такий неспокійний час? Сама земля стала великим дзвоном. Із Кам'яної прибуло троє кріпаків. Вони розшукували Курилюльку, аби сповістити, що отаман Мирон Дитинка велить їхати до Кам'яної і злапати там боярина Хрізовергі, якпій збиткується над кріпаками, обібрав до питки...

— А боярин є у Кам'яній? — спитав Курилюлька.

— Так, ватаже. Повстанці тримають його в стайні разом із сільськими гультіпаками.

Курилюлька зиркнув на Кожухаря і сказав:

— Що ж, візьму півсотню... Думаю, довго не затримасюся.

— Ну, щасливо, Іване, — відповів Петро. — Ми теж не сидітимемо, махнемо тим часом до Комарівців. Подивимось, що там робиться, адже за розказом отамана ми маємо побувати у всіх селах...

У Кам'яній, як і в кожному селі, кріпаки були дуже збентежені тим, що воевода Георгій Дука ще влітку наказав, аби кожне село вносило ще одну грошову повинність — по одному дукатові від кожного двора. До нового року всі мають заплатити. Якщо немає грошей, то треба віддати дві вівці або телятко, або п'ять курок, чотири качки, або три відгодовані гуски...

Той Дука вічно вигадус якісь тягарі на людську голову. Коли його окупантили перший раз на стіл Молдавії, то був ще сякий-такій, можна сказати, навіть лагідний. А коли окупантили вдруге, то неначе звироднів. Обдирав бідних кріпаків немилосердно. Йому допомагають бояри. Ось кам'янський боярин Атанас Хрізовергі скликав сільський люд перед своїм конаком і оголосив:

— Всі мусите заплатити воеводі ще по дукату. Як по-доброму не дасте, то мої челядинці підуть по хатах і заберуть усе, що маєте...

Хтось із натовпу крикнув:

— А ти не боїшся, боярине, що отаман Дитинка дізнається про твої слова?

Це прозвучало так загрозливо, неначе з кріпацьких душ вирвався і луснув розлючений грім. При імені Мирона Дитинки боярина ніби хтось шмагонував батоном по обличчі.

— Кому там приснився той лайдак Дитинка? — зловісно запитав Хрізовергі.

— Він усім сниться...

— А ти, боярине, не бачиш його вві сні?

— Платитимеш повинності тільки Дитинці, аби-сь знав!
Ці слова різонули боярина ще болючіше. Яке зухвальство!
— Я не потерплю такої безличності своїх рабів! — заревів Хрізовергі, тупнувши ногою.

Однак знову почув знущальне:

— Дитинка вже прийшов на твою голову!

— Ми спитаємо його, чи треба платити того дуката вободі.

— З ним маємо радитися, як жити на світі.

— А те, що ти, боярине, нам говориш, говори псові під хвіст.

— Іди в свою Грецію і там шукай дурніших від себе!

Хрізовергі був гарячим і вельми гоноровитим чоловіком. Він крикнув арнаутам, які стояли збоку:

— Бачите, як розпащекувалися ці раби! Світ такого не бачив! Мої вірні слуги, схопіть їх і всипте кожному по двадцять п'ять буків, аби на все життя затирили, як мають поводитися перед світлим обличчям свого боярина.

Однак Хрізовергі гірко помилився. Арнаути не наважилися виконати його наказ. Усе вийшло навпаки. Кріпакам підбула сила, вони озброїлися сокирами, довбнями і почали натискати на ошелешених арнаутів та боярина. Ті дуже швидко втратили сміливість і навіть здатність лютувати й змушені були відступити, а через декілька хвилин опинилися у величезній боярській стайні, серед корів і биків. Кам'янські кріпаки оточили стайню тісним колом. Крізь сокири й списи, з якими вони ходили на лови, годі було прорватися.

Боярин Хрізовергі та його челядь просиділи в стайні цілу добу. Повсталі не знали, що з ними чинити, тому й послали гінців до Дитинки, а той направив їх у Сторожинець до Курилюльки.

У Кам'яній загін помітили здалеку й повибігали назустріч.

Стрункого, з довгим, як у Дитинки, волоссям Курилюльку спершу прийняли за отамана. Коли він наблизився разом із кам'янськими гінцями, всі поскидали шапки і брилі й доземно вклонилися. Потім озвалася кілька голосів:

— Отамане, боярин проситься, але ми не випускаємо його зі стайні.

— І не випустимо, доки не зареве...

— Він такий лютий став, що до нього без бука не приступай.

Посміливішали й інші, почали розпитувати:

— А де твій білий кінь, отамане?

Курилюлька зиркнув на літнього чоловіка, який очіку-

вально дивився на нього. Ці люди приймають його за Дитинку. Весело посміхнувся й відповів:

— Я, люди добрі, тільки побратим славного отамана Мирона Дитинки.

Запала мовчалка. Потім почувся голос:

— А хіба Дитинки вже нема?

— Як нема! Він у Чернівцях. Дитинка ж керує нами. Дивиться, аби добре йшла реbelie.

— Це так. Треба мудру голову мати, аби вигнати ціле стадо боярів з Буковини. Не побіжиш до кожного такого села, як наше, — мовив один кам'яничанин розважливо, його підтримали схвальним гулом...

На обійсті боярина було чимало люду, переважно чоловіки, серед них багато молодих парубків. Стояли біля дверей стайні з буками наготові й не давали висунутися жодному боярському челяднику.

Побачивши Курилюльку, з чоловічого гурту Кам'яної загукали:

— Най виходить сюди боярин!

— Побратим отамана Мирона Дитинки чинитиме справедливий суд.

— Покажи тепер, боярине, який ти відважний!

Іншого виходу не було, і Хрізовергі з'явився на порозі стайні. Його смагляве обличчя смертельно зблідло, очі злодійкувато бігали. Став перед людьми, як півтора нещастя. Боярин тремтів з переляку, хоч і знав правило Мирона Дитинки: нікого не вбивати, хіба полічити ребра і видзьобати одне око.

Розгублено зиркав довкола себе, непаче шукав, куди б дременути. Але про це годі було думати — його оточили живою стіною. Крім того, повстанці тримали в руках промовисті довбні. Хтось мацнув Хрізовергі палюгою по голові, і він покійно опустився на коліна.

— Отак маєш стояти, приблудо, коли з тобою говорить побратим славного отамана Мирона Дитинки.

Курилюлька глянув на боярина з погордою, як на лисучого кліща, що присмоктався до тіла кам'яничан. Промовив:

— Признавайся, скільки курей, качок та овець забрав у людей?

— Я взяв лише те, що велів його величність Георгій Дука.

Ця відповідь розсердила Гордила, і він вліпив Хрізовергі дзвінкого потиличника.

— Яка з нього величність, злодію? — промовив зневажливо. — Хіба не знаєш, що той грецький волоцюга за часів

Василя Лупула торгував сукном і оследцями в Яссах? Якогось бовдура називавш величністю при побратимі Мирона Дитинки?!

— Така вже воля господа. То він захотів бачити у волюпозі свого помазаника, — смиренно відповів Хрізовергі. Хоч був не тутешнім, але по-українськи говорив дуже добре.

— Господь його помазав, кажеш? Ось ми тебе зараз помажемо...

Один із повстанців зловтішно запитав:

— Чому в тебе таке черево, як торба з гречкою, а пика — червона, мов буряк? Говори, тільки правду, песій сину, бо на тебе тут-таки пропасниця нападе...

— Та знаєте, милосердні лицарі, я дуже... — і замовк.

На нього гарикнули:

— Може, язика пролигнув? Чому не кажеш, що людську працю пхаєш у своє черево?

Той, котрий запитував, люто копнув боярина постолом.

— Де ті кури, качки, вівці? — допитувався Курилюлька.

— Та кури й качки в курнику, а вівці — в кошарі. Їх ще треба повезти до Снятина чи Коломиї на ярмарок, продати, а гроші віддати Георгію Дупі.

— А з чого житимуть кріпаки?

— Коли вони дають восводи, славний отамане, то за це бог їм посилає благословення.

— Ага, восводи кури, качки, вівці, а кріпакам — благословення? Розумію...

Курилюлька зробив невеличку паузу, потім спитав:

— Хто є в твоєму конаку?

— Джупанеса, три доньки, двос зятів і теща.

Курилюлька якось аж радо засміявся і сказав Гордилу:

— Виведіть його кудло надвір. Поставте дозорців, аби до конаку ніхто не заходив. Нехай його доньки, зяті й джупанеса прихоплять із собою якнайбільше всілякого мотуззя. Воно їм знадобиться...

Повстанці швидко повиштовхували всіх, хто був у конаку. Гордило спитав Курилюльку:

— Що з ними робити?

— Веди до курника... Хай боярин виловлює птицю, зв'язує її поги і чіпляє всім боярським родичам до шиї. Собі — найбільше. Відтак все сімейство має йти перед хату кожного кріпака, віддавати ту птицю й просити прощення.

— То має бути неабияке видовище, — сказав Гордило й узявся до роботи. Підштовхнув Хрізовергі до дверей курника й наказав:

— Ану лізь у курник і роби, що сказано!

Хрізовергі заперечив:

— Я туди не пролізу, отвір вузький, а черево мос велике.

— Цим не журися, ми тобі допоможемо.

— Не можу, славні лицарі. У курнику наберуся курячих вошей. Та й не пасує мені, боярину, така робота.

— Ти, боярине, не бійся курячих вошей, якщо живим будеш, то в неділю твоя джупанеса пообіськає тебе, — незворушно промовив Гордило.

Хрізовергі дістав довбнею по спині, зігнувся і дуже швидко проліз через вузький отвір у величезний курник. Наполюхані кури закиркали та закудкудакали від жаху. Боярин виловлював їх по одній, по дві і передавав зятям, а ті оздоблювали ними груди своїх джупанес.

Коли всю птицю було виловлено, боярин вибрався з курника. Для нього приберегли десять півнів. Вони били крильми й киркотіли. Кам'ячани реготали, аж за животи трималися. Джупанеса та її доньки верещали від тяжкої образи, але ніхто на те не зважав.

Половина повстанців, очолених Гордилом, водили боярське сімейство від хати до хати. Кріпаки повиходили надвір і реготали з вельможних панів, як із ярмаркових блазнів. Курилюлька з другою половиною порядкували у конаку.

Хрізовергі зупинявся перед кожним, низенько кланявся і запитував:

— Скільки курей забрав у вас мій управитель?

— Та взяв п'ять курок, вельможний пане, — відповів худорлявий кріпак, витріщившись на переляканих джупанес.

Гордилу не сподобалося звертання кріпака до Хрізовергі, тому поправив:

— Цей приبلуда, чоловіче, не є вельможний пан, а псяче лайно, аби-сь знав. Розумієш?

— Якже, розумію...

Боярин квапився роздати птицю, думаючи, що після того його відпустять додому. Він сказав кріпакові:

— Оце віддаю тобі ті курки, аби-сь не банував і не ремствував на мене.

В одній хаті селянин років п'ятдесяти сказав:

— А ти, боярине, привів би сюди свого управителя.

— Його немає в селі.

— А куди ти його подів?

— Він утік. Ади, наробив мені біди і сорому на всю Буковину. Мушу спокотувати його гріхи.

— У тебе своїх досить.

Довго отак ходили вони селом і віддавали все, що позабирали у кріпаків. Коли закінчили й повернули у зворотню путь, побачили, як спалахнув конак і все, що було в ньому і довкола нього...

Розділ вісімнадцятий

Буковина реготала. Хіба не було з чого? Боярин із Кам'яної та його джупанеса, доньки, зяті і теща ходили селом, обвішані відібраними у селян курми. Мов жалюгідні курокради, кланялися кріпакам у пояс, віддавали птицю й просили прощення. Через два-три дні про комедію у Кам'яній дізналися у всіх селах. Штефанко Бурій та Іванко Тихоліз, які орудували у прикарпатських селах Вижниці та Берегометі, аж позаздрили молодому звіздареві. Дивись, не так давно перебуває у Мирона Дитинки, а вже таке витіває з боярами, що любо слухати. Голова у нього, як у старого опришка. Очі — на небі, а розум — у боярській оселі.

Бурій і Тихоліз з перших днів порушили розказ Дитинки. У Вижниці хотіли зловити боярина, який пещодавно казав, що має права на Івана Курилюльку та примушував робити панищину. Усе те мало вилізти боярину боком, але він узяв ноги на плечі й хутко опинився за Черемошем, у Кутах, покинувши на поталу реbelieптам управителя. Котрийсь із розгніваних повстанців надто сердито гупнув управителя довбнею по голові. Той беркицьнувся і навіть ногами не задригав. А цього не можна було робити. Адже найнікчемніша комашина народжується для того, аби жити. Ніхто не має права її убивати. До того ж вижницький управитель, хоч і каправий та слинявий, ні в чому не перечив повстанцям, віддав їм усе, що казали дати.

Штефанко Бурій бідкався:

— Як дізнається отаман, матимемо на горіхи.

— Про що ти, Штефанку?

— Та про клятого управителя.

— Не гризись, Штефанку. Порядний чоловік не стає управителем, — заспокоїв Тихоліз.

— Та й хто ж знав, братчику, що то не людина, а стара порхавка? — додав Кожухар.

— Чорти люблять боярських підтирачів, — мовив Тихоліз.

— У пеклі вже, мабуть, того сміття... Ногою ніде ступити, — посміхнувся Бурій. — Але вижницький управитель був

дурний, а дурням завжди дістаються пайкращі місця і в раю, і в пеклі.

Після короткої мовчанки Тихоліз промовив глибокодумно:

— Кожен боярин сидить у ці дні голим гузарем на їжаку. Мусимо послати в села по двадцять-тридцять побратимів, аби бояри не втекли з грішми. Наша реbelieя, Штефанку, потребує грошей. Якнайбільше. Он із гір уже тягне морозом, треба у щось одягнутися і озутися...

— Дивлюся на тебе, Іванку, й думаю: де ти ховаш свій розум, що його так рідко бачать люди? Пошлемо, братчику. Хай наші побратими всиплять боярам. Сміливий наскок — половина звитяги.

Іванко Тихоліз мав рацію. Не встигли вони розправитися з вижницьким управителем і кількома корчмарями, як із сусідніх сіл здиміли бояри та корчмарі. Тільки небагатьох пощастило зловити і відняти у них награвоване. Усе це гнітило Штефанка Бурого. Дитинка буде невдоволений такою роботою. Водночас Штефанка тішило, що до його загону прибуло велике поповнення. Це були переважно гуцули — чоловіки, жінки, легіні... Всі на маленьких і жвавих конях, у коротких кожущках і теплих нагрудниках. Озброєні крісами й не менш грізною зброєю, як ненависть до орендарів, корчмарів та управителів. Ті так уже остогидли, що коли потрапляли до рук, то гуцули не знали милосердя. Навіть чути не хотіли про розказ Мирона Дитинки. На Вижниччині повстанці подоляни та гуцули вчинили справжні лови на боярів, котрі приїздили в села восени, щоб запастися всіляким добром — м'ясом, рибою, хутром. Усе те вивозили до Ясс, Сучави, Коломиї, Снятина і навіть Львова й Кам'янця, де мали гарні домівки. А це ж настав якраз час розрахуватися з кровопивцями за всі злодійства.

Коли повстанське море розлилося в Черногузи, Іспас, Мілієве та Банилів, загін Штефанка Бурого та Іванка Тихоліза так розрісся, що навести якийсь лад у ньому було майже неможливо. Принаймні в перші дні. Якби Тихоліз і Бурий взяли за це, то бояри, орендарі та управителі повтікали б з-під носа. Треба було все робити в один час. Порядкувати допомагав Петрунь Терен, ватажок гуцулів, які спустилися з гір. То був чоловік годний, рамепистий. Його слухали легіні. За таким би пішли й перевернули б догори дном усю Буковину. Але Петрунь визнавав тільки одного ватага на світі — Мирона Дитинку.

Бурий і Тихоліз покладалися на Петруня та його легінів, відважних і витривалих людей. Та одного дня в Іспасі ста-

лася пригода, яка спочатку збентежила, а потім утішила побратимів Дитинки. Гуцули разом із своїм Петруньом Тереном оточили хату, де перебували Штефанко та Іванко, і загалакали на повні груди:

— Ану, ватаги, виходьте сюди!

— Чого сидите в хаті, коли тут зібралася вся гуцулія?!

— Вам що, позакладало?

Побратими визирнули в замерзлу шибку.

— Невже вони далися, аби бояри нацькували їх на нас? Не віряться, щоб Петрунь Терен став боярським підтирачем, — лихоманково придивлявся Штефанко до гуцульського ватажка.

— І я не вірю. Вони нам не вороги. Тут щось інше...

— Зараз побачимо, — коротко кинув Бурий.

Він трохи зблід. Ніздрі його носа тремтіли, а це свідчило, що Штефанко внутрішньо напружений, зібраний. Враз випростався, повісив на плече торбу з мочугою та свангелієм і додав:

— Ну, Іванку, ми погано їх знаємо: зараз зловлять нас, зв'яжуть і тоді... Дуже шкодуватиму, якщо більше тебе не побачу. Дякую тобі за побратимство...

Знадвору долинали сердиті голоси:

— Чому не виходите?

— Хочете, аби-сьмо хату рознесли?

Тихоліз здригнувся, але сказав з гумором:

— Не думай, Штефанку, що на тім світі сховається від мене, — перед богом станемо разом.

Бурий ступив рішуче в сніг, Тихоліз — за ним.

— Я не боюся турків і татарів, а цих гуцулів боюся, Іванку. Як вони не полюблять нас, буде біда...

Штефанко вдарив ногою підпору сінешних дверей і вишшов надвір, поправляючи на голові шапку, бо на порозі хурделиця дмухнула йому в обличчя густим снігом.

— Ади, яка рання зима в цьому році! — вигукнув.

Несподівано до нього ступив якийсь невисокий, худорлявий, з гострими, наскрізь пронизуючими очима гуцул і схопив за барки, дихнув вогнем в обличчя:

— Гнеш бандиги про зиму тоді, як треба казати про Дитинку, га?

Бурий взяв його попід пахви, підніс угору і промовив так, ніби то був Іванко Тихоліз:

— Господь дав тобі руки не для того, щоб ти хапав мене за барки, гуцулику.

Але в ту ж мить до нього кинувся Петрунь Терен і майже кркнув:

— Ти думаєш, бадіко, ми якісь бахурі? Ади, говориш про зиму і на руки нас береш, а про Мирона Дитинку ані слова. А нам наговорили, ніби сюди прибув сам отаман, аби визволити наші гори з турецької неволі й прогнати червивих боярів. Ади, чоловіче, ми всі спустилися з гір на доли і піде не бачимо отамана на білому коні. Ні його славної жони Артемії.

І після короткої паузи Петруньо гарикнув роздратовано:

— Нащо нас дурите, що ви є ребеліянти Дитинки, коли отамана, відай, бояри замордували ще в Рашкові?

Бурий опустив легіня на сніг і підійшов майже впритул до Терена. Був уражений тим, що навіть у горах добре знають Мирона Дитинку. Поклав руку гуцульському ватажкові на плече і прорік урочисто, схвилювано, неначе виголошував перед ним присягу:

— Дякуємо вам, славне товариство, за те, що хочете бачити отамана. Але наразі цього не можна зробити, бо Дитинка сидить у Чернівцях з великим загоном ребеліантів та побратимом Васильком Заплітним. Уся Буковина піднялася на ребелію, і Дитинка мусить нами всіма керувати. Отож самі бачите...

Петруньо Терен не дав йому закінчити:

— Говори, ватаже, своєї, а ми прийшли до Мирона Дитинки та його жони Артемії як до святих. Коли він скаже, що вас, Штефанка Бурого та Іванка Тихоліза, треба слухати, то ми підемо за вами в саме пекло. А доки його не побачимо й не почуємо, то й знати вас не знаємо. Добре собі це зятимте. Отак!

Іванко Тихоліз розгубився. Перед його очима захиталися гори, які неначе йшли в далеку дорогу й спинилися перед самою Вижвицею. Штефанко зберіг внутрішній спокій і здоровий глузд. Відказав з гідністю:

— Так, чесне товариство, ви святу правду прорекли своїми вустами. Вас є тут тисячі гойних легінів. І ви маєте право на те, аби Мирон Дитинка прийшов сюди й давав вам свої розкази.

— А все, що тут діється, хіба не з веління отамана? — не погодився Тихоліз. — Ми ні кроку не ступаємо без його слова.

Бурий мовив упокорено, спокійно:

— Якби наш отаман знав, що гуцули спустяться з гір і захочуть його бачити, то уже був би тут.

— А хіба він перебуває за широкими ріками й синіми морями? Від Чернівців до цього села не дуже далеко. Нам казали, Мирон Дитинка весь час говорить, гейби наша Буко-

вина має належати до України й ми теж будемо під рукою православного руського царя, який боронитиме нас від магометників.

Штефанко звів руку вгору й проказав, неначе проспівав:

— Як ви вже так дуже забанували, що не бачите отамана, і як напала на вас така велика кортячка говорити з ним, то я вам скажу щирю правду: завтра він буде тут, стоятиме перед ним так, як оце я стою перед вами. Тоді й надпвнїтєся на нього, скільки душа захоче.

— Що, він прийде сам? Ні-і, ми мусимо кинути оком і на його Артемію! — вигукнув Петруньо Терен.

Штефанко посміхнувся благодушно, ніби їхнє бажання таке просте, звичайне, як оцей сніг і вітер, як те сонце, що сховалося за густими хмарами.

— Тоді прийде до вас і Артемія. Про це можна сказати так, як кажуть порядні люди, а не хапати чоловіка за барки. Може, ви маєте нас за ведмедів? Зараз-так поїде до Чернівців півсотня побратимів разом з Іванком.

Бурий повернувся до Тихоліза:

— Супроводжуватимеш отамана. Його треба добре паптрувати й оберігати, бо у нього багато ворогів. Збирайтеся! Петрунева душевна буря осілася. Його неначе засоромила легкість, з якою Бурий задовольнив їхні нехитрі домагання. Він розчулено промовив:

— Ну-у, прислухався ти до нашої волі, ватаже, щоб ти здоровий був. А ти, ватаже Іванку, масш трохи зачекати, аби наші легіні убралися по-святешному, най не буде їм соромно перед Мироном Дитинкою та Артемією. Ми ж гуцули, а не якісь харлаки.

Тихоліз одібрав десять побратимів, а сорок дав Петруньо. Так хотілося Терену, то хай буде... Чому б не вволити їхню волю?

Минула, мабуть, ціла година. На околиці села показалися дві пари білих коней, запряжених у сани-залубиці, що неслися по снігу, мов човен по плесі якогось фантастичного білого озера. За саними ніби теж пливли сорок вершників на гуцульських прудких конях. Коли спинилися перед хатою, де чекав Тихоліз, повстанське військо з подивом побачило, що то сани не прості, а буцімто вирізьблені з якогось дорогого дерева: кожна п'ядь, кожна дрібничка покриті такими візерунками, такими красними малюнками, аж очі розбігалися. Здавалося, по снігу пливли не сани, змайстровані людськими руками, а котилася якась чарівна гуцульська писанка.

Від вигляду саней у Штефанка Бурого закрутилися сльози в очах.

— Ади, нарешті таки привеземо сюди славу жону Мирона Дитинки! — вигукнув з гордістю Петруньо Терен.

— А нащо запрягли тільки білі коні? — спитав Бурій.

— Білих коней, кажуть, любив Богдан Хмельницький. Їх любить і Мирон Дитинка.

— Коли так, то щасливо вам, браття!

Петруньо Терен додав:

— Просіть отамана, аби не спізнився.

— Тепер ти говориш як порядний чоловік, — похвалив Тихоліз, що вже рушав у дорогу на чолі загону.

Наступного дня в Іспасі зібралася сила-силенна люду — старих, молодих, жінок, дітей. І кілька тисяч повстанців. Здавалося, природа теж святкує — сніг ще вночі перестав падати, а зранку вітер порозганяв трохи хмари і пішов спочивати у недалекі гори, що сумирно тримали на плечах білу ношу. Мороз, зражений і покинутий вітром, удавав ще все-сильного господаря, але на нього ніхто не зважав — у величезного юрмища пашіли щоки й блищали очі від внутрішнього вогню. Кожну мить могла пролунати звістка, що дорогі гості вже наближаються.

Справді, пополудні все це людське зібрання побачило, як звіддаля плинуть до Іспаса сани-залубиці, запряжені двома парами білих коней. За ними мчав загін вершників, який зусібіч оточував отамана на білому коні. У саях сиділа закутана в теплі коци Артемія.

Повстанське військо, впереміж із місцевими селянами, вишикувалось обабіч дороги, що перетинала величезну толоку. Дитинка проїхав трохи вперед цим живим коридором і зупинив свого коня. Скинув з голови шапку, поправив довге волосся і промовив на весь голос:

— Добридень вам, чесні люди-братове!

Він привітально помахав шапкою в повітрі.

— Слава тобі, наш отамане!

— Щоб ти здоровий був!

Легким рухом Дитинка вихопив шаблю з піхов, підняв її вгору і з запалом сказав:

— Ви мене кликали, і я прийшов. Хочу із вами очистити буковинську землю від турецького та боярського сміття. Я знаю, ви мене зрозуміли, тому й прийшли-сьте. Низький вам уклін, браття!

Запала тиша. Чути було тільки поскрипування снігу під копитами білого коня, який не любив стояти на одному місці. Ту тишу перервав пронизливий голос гуцульського ватажка Петруня Терена:

— Хочемо спочатку спитати тебе, отамане, про ту Україну, що мала сюди прийти... Ще з Богданом Хмельницьким та православним руським царем. Вони повинні були нас визволити з турецької кормиги та від паршивих і невмиравих, драгтивих і вічно голодних боярів. І що вийшло? Ось ми й надалі в турецько-боярській неволі. Тепер і ти ходиш Буковиною й говориш про те саме. Чому твої слова ще не стали правдою?

Слова Петруня Терена пролунали, як удар батога.

Запитання до отамана було дуже поважне. Ось гуцулія звинувачує його, що він протягом багатьох років обіцяв принести волю і добро на буковинську землю, а насправді нічого не зробив — Буковина як стогнала в турецькому й боярському ярмі, так і стогне. Треба виправдатися перед цими чесними, сміливими людьми. Вони чекають від нього слова правди...

Дитинка не розгубився: верхи на білому коні рушив поміж двома юрмищами. Кидав в один і другий бік суворі погляди своїх блакитних очей, відповідав упевнено, гостро, затято:

— Так, браття! Я завжди говорив і завжди буду говорити про те, що зараз сказав наш побратим Петруньо. Допоки живу на світі! Вірив і віритиму, все те сповниться, але не так борзо, як нам хочеться. Ви самі знаєте, що турки дуже напасні. Вони — звірюки, які тримаються на кривавих мордерствах. Тими мордерствами вони заснували своє царство. Тепер, коли у них царює падишах Магомет IV, вони дуже в силі, їх не так легко побити і вигнати з Буковини. Кажу, дуже важко, але це не означає, що треба засунути шаблі в піхви й відмовитися від битви. Немає такого чудовиська на світі, якому не можна б підрубати ноги, як старій смереці, і повалити на землю... І кинутися на нього з усіх боків! І спустити з нього чорну кров!..

— А як звалимо додолу боярів, котрі підтримують те криваве турецьке чудовисько, тоді будемо належати до України? — почувся з юрми.

— Все робитиму, аби було так, як ви хочете. Нам пердовсім треба позбутися боярів, а потім готуватися до битви з турецьким бесм — Георгієм Дукою. Нарешті, з турками. Я буду з вами до зложіння рук.

І Дитинка ще раз уклонився люду.

Його вродливе обличчя видавалося похмурим. Може, образився — запитання ж прозвучало як докір, як вияв псевдо-волення. Гуцули почували себе винуватцями. Саме тому із натовпу вийшов і сміливо подався до Артемії чоловік, на плечі якого спадало довге біле волосся. Став перед нею,

випростався, як легінь, і, скинувши овечу шапку з голови, проказав:

— Не бануй, Артеміє, на нашу нечемність. Ми ж, гірські та полонинські, здибаємося й балакаємо більше з ведмедами та вовками. А з ними бесіда коротка. У них ми навчилися дечого поганого... Але тебе й Мирона Дитинку щиро любимо, шануємо і просимо, аби отаман допоміг нам бити ворогів. Ми дуже хотіли вас бачити, бо ви є наша любов і надія. Ми й перед тобою, Артеміє, схилиємо голову і чуємося щасливими, що ви тут є обоє. Ми цього хотіли, і ви цю ласку нам зробили. Щоб ви здорові були! Нам буде солодко на серці, коли знатимемо, красна наша донько, що ти їдеш по буковинському краю у цих саях, які ми зробили для тебе. Завжди тримайся свого мужа, і будеш щаслива.

Артемія не сподівалась таких слів. Вони її збентежили. Не знала, як і поводитися. Засоромлена й зніяковіла, звелася на застелених ведмежою шкірою саях, доповнюючи своєю вродою красу витвору гуцульських рук.

Старий гуцул провадив далі, неначе не міг більше носити слів, котрі народилися в ньому.

— Ми, донько, чимало часу укладали свою любов у цей подарунок. Два роки, день у день, робили з одним бажанням: щоб ти втішилася. Хотілося, щоб це була казка, а ти в ній, як кажуть, принцеса. Хотілося, щоб і отаман Дитинка зрадив.

Петруньо Терен не зміг втриматися, щоб не додати й від себе:

— На світі є багато царівен, які мають казкові оздобы, але то вкрадене в людей. А ця оздоба, що ми тобі даруємо, взята з наших сердець. Скажи, Артеміє, своєму Миронові, аби ніколи нас не покидав.

Слова старого гуцула й Петруня Терена зворушили Артемію. Вона зашарілася й опустила очі додолу. Постояла так якусь мить. Потім, неначе спохопилася, випросталася і дознаку, як Мирон, вклонилася величезному зібранню, що не зводило з неї очей. Відчула, треба щось сказати, — люд чекає її слова.

— Ми з Мирonom не сподівалися, що будемо в таких гостинах... І що почуємо такі слова... Вони лягли нам на серце, як проміння. Ви є добрі люди, варті того, аби Мирон Дитинка віддав вам свою молодість. І навіть життя...

І Артемія знову вклонилася.

Довкола закипіли голоси. В морозяне повітря звелися руки. Тисячі рук. З мушкетами, пістолями, сокирами, довбнями...

Наступного ранку Артемія повернулася в супроводі численного почту до Чернівців, а Дитинка залишився ще на кілька днів у пригірських селах. Повстанці були зворохоблені, збурені його присутністю. Ганяли селами, щоб зловити для свого отамапа хоч одну велику боярську рибу, та до рук потрапляла лише всіляка дрібнота — управителі, арнаути, орендари з Черногузів, Мілієва, Банилова, Берегомета... Соромно навіть потикатися з ними, сірими й пікчемними, перед очі Мирона Дитинки. Вони ж навіть не пробували чинити опір ребеліянтам, а про те, щоб оборонити свою дрантыву гідність, не було й мови. Та дрібнота, як і бояри, дуже добре робила одну річ — тікала. До-о-обрі поги мала! Знала ж, що коли потрапить повстанцям до рук, то все життя кашлятиме, хапатиметься за крижі й бачитиме погані сні. Разом із дрібнотою піймалося кілька дідичів.

Нарешті ребеліянтам поталанило: аж у Барбівцях зловили справжнього ката. То був один із гармашів Георгія Дуки — підлий і жорстокий Сандул Стурза. А почалося все з того, що до Дитинки прийшов барбовецький кріпак і розповів жахні речі про Стурзу. Той не дуже давно купив село Барбівці і дав розказ, аби управитель збудував для його родини дім. Зробити це було неважко — боярин мав гроші, а всілякого матеріалу — скільки душа бажала. Майстрів управитель привіз аж із Коломиї. За рік вони вгратали недалеко від річки Брусниці чудовий палац.

Стурзі сподобалася місцевість і кмітливі й працьовиті люди, отож вирішив придбати і сусіднє село Чорторню, щоб мати при купі два маєтки і зажити не гірше від покутських панів.

Коли палац був закінчений, Стурза подбав про розкішне внутрішнє оздоблення (закупив все у Львові), щоб будинок вражав і зсередини. І тоді-таки гармашеві забаглося провести в новозбудованому палаці бодай один місяць: забавитися з боярами-сусідами та запросити до себе шляхтичів із Покуття — хай бачать ті ляхи й українці з Речі Посполитої, як ся має гармаш молдавського воєводи Георгія Дуки. Сам Стурза належав до боярів, батьки його проживали в Молдавії, але ніяк не могли навчитися розмовляти ні по-молдавськи, ні по-українськи.

Гості охоче зібралися до гармаша на бенкет. Тієї зими снігу напало тьма-тьмуца, морози стояли люті, і проїхатися на саях до грізного достойника воєводи Георгія Дуки було справжньою розвагою для боярів, що засиділися в глухих селах. Вони не чекали, аби їх просили двічі. Зрештою, тоді дуже полюбили ходити один до одного в гості. Так

робили покутські дідичі. За ними тяглися й буковинські бояри.

Меди й вина лилися річкою, від ситної потрави вгиналися столи. Тараф циганських музик із Ясс так пригравав тягучих, жалібних турецьких та грецьких пісень, що в серцях уже захмелілих мужів щось переверталось від туги й жалю за знівеченим у сільській глухомані життям і швидкоплинними сірими днями. Але розпашілі джупанеси так виспівували і витанцьовували в просторій залі, що їхні жупини не мали часу надто розчулюватися та скиглити за торішнім снігом. Русинські пісні, сповнені бадьорості, жартів і сміху, збуджували невтолиму любов до життя.

Один із покутських дідичів вигукнув захоплено:

— О, славний гармаше, ти — як правдивий воевода! Багатий і щедрий. Усе в тебе прекрасне. Немає тільки того, що я люблю...

І покутський дідич розгладив своїми пухкими пальцями довгі вуса, які чомусь стовбурчилися.

— Чого немає в мене? Хай скаже вельможний пан, і все зараз буде. — промовив Стурза запобігливо.

— Не буде, чесний пане гармаше. Бігме, не буде!

Самовпевнений тон польського гостя боляче вколов Стурзу і примусив спитати уже без солодкуватої ввічливості:

— А що любить вельможний пан?!

— Хочу, великий гармаше, печених раків. Тут, знаю, багато є того добра...

Сандулу Стурзі видалося, ніби ляхові забаглося поглузувати з нього, взяти на збитки. Тому відповів майже з обуренням:

— За кого ти мене маєш, вельможний?

І, обернувшись до слуг, що стовбичили в коридорі, чекаючи розпоряджень, крикнув:

— Ану, сюди мені найстаршого пахолка!

Управитель почує слова Стурзи й прибіг, мов ошпарений. Неваче йому сказали, що палац загорівся. Стурза почервонів, коли його побачив. Крикнув:

— Чому ти не потурбувався, аби на забаві були раки?

— Мені в голову таке не приходило, — розвів безпорадно руками управитель.

У розмову втрутив покутський дідич:

— Раками захоплюється тепер уся Європа! У Парижі, якщо немає раків на панській гостині, то вона не варта й доброго слова. Хіба не можна було, світлий боярине, зважити на наш гонор і наловити зо два десятки раків? Пхе, що це за захованс до вельможної польської шляхти?!

Обурення покутського дідича передалося й іншим. У всіх склалася думка, ніби покутський дідич має слушність: не зважити на прийняте й узвичаєне у високих товариствах — все одно, що заліпити ляпаса високим гостям. Нарешті це усвідомив і Сандул Стурза. У нього під ногами почала земля горіти від сорому. І від образи. Адже його, воеводського гармаша, одверто й безцеремонно повчали, як стати справжнім шляхтичем. Увесь аж кипів. Задихався від злості. Лише тому різко відрубав покутянщину:

— Твоя світлість, морози скували Брусницю. До раків ніхто не добереться.

— А кріпаки? — ехидно спитав покутський дідич.

— Мої?

— Розуміється, що не крулевські. Може, тримаш їх для краси? Ти, вельможний пане, с якийсь гарман. Від тебе залежить життя кожного чоловіка в Молдавії й на Буковині. І щоб ти, вельможний пане, сидів без раків, коли до тебе приїхали славетні люди, такі прегарні жони з шляхетських родин? Не збагну, як терпиш таке безчинство?!

Дідич покутянин під'юджував зарозумілого молдавського боярина, завдавав йому клопоту. І таки вдало зіграв на самолюбстві воеводського ката — той насупив брови й гарикнув управителеві:

— Розбуди першого-ліпшого кріпака і зажені його під лід за раками, бо я з тебе зроблю рака...

— По раки, узимку? — здивувався управитель, який і сам піколи не відзначався добротою й порядністю. — Скільки живу на Буковині, то ще-м не чув такого дива.

Витрішкуваті сірі очі боярина-гармаша налилися люттю:

— А навіщо мені такий управитель мастку, який не може вволити мою волю?!

Управитель більше не заперечував. Зрозумів, Стурза в такому стані, коли йому не можна чинити найменшого опору.

— Все буде, що вашмосць вимагає...

Управитель зібрав кількох дворових і подався разом із ними до кріпака Онуфрія Комарика, котрий жив неподалік від боярського палацу. У вбогій хатині вже всі спали. Троє челядинців вдерлися, мов татари, виволокли роздягнутого Онуфрія до річки, покритої льодом, і наказали:

— Якщо хочеш жити на цім світі, то дістань нашому світлому гармашеві кілька раків.

— Звідки? — спитав Комарик, клацаючи зубами.

— З цієї ось річки.

У Брусниці прорубали широку ополонку, й при світлі смолоскипів чорно заблищала вода.

— Чого чекаєш?! — заревли челядники, бо Онуфрії усе ще на щось сподівався. — Раки на дні, в намулі... Ану, шубовість!

На Комарика навалилися й силоміць занурили в крижану воду Брусниці.

Онуфрії жажнувся: боярські кати не дадуть йому спокою, доки не дістане тих раків. Мусить їх наловити... Що з того, що холодна вода? Хіба він мало мерз під крижаними вітрами?..

Він пірнув.

Минула якась мить. Ополонка неначе закипіла — Онуфрії забицькався в річці. Шукав виходу. Він його знайшов і хотів вибратися на лід, але при кожній спробі челядники били чобітьми по голові, а коли хапався за краї ополонки, гатили по руках. І він знову зникав під водою.

— Дістанеш раків — житимеш!

— Не зловиш — здохай!

Комарик більше не виривав. Челядники не стали чекати на морозі, посвітили ще трохи смолоскипами і повтікали до палацу. Якись кріпаки завели жінку Онуфрію до хати. Вона нестямно лементувала.

На печі прокинулися сини — Тодосько і Петрик. Одному сім років, другому — п'ять. Старшенький спитав:

— Де наші тато, мамо?

Один із кріпаків сказав:

— Під льодом, у Брусниці... Боярипу забаглося раків... Твій тато не може вилізти на берег.

Тодоськові не повірилося: як це не можна вилізти з Брусниці?

— Ходімо, Петрику, може, знайдемо тата, — шепнув братові на вухо. — І раків зловимо. Хіба тяжко? Хап — та й на берег, хап — та й на берег...

— Ходімо, Тодоську.

Вони потихеньку зішли з печі й босоніж побігли до річки. Ополонка ще не встигла затужавити.

— Студено, Тодоську, — поскаржився Петрик. У малого зуб на зуб не попадав.

— У воді завжди тепліше. Ти ж знаєш. Ми зараз.

Хлопчики не боялися води — вирости ж біля річки, і була вона для них завжди доброю, привабливою. Швиденько поскидали з себе сорочки і шубовснули один за одним в ополонку. Через коротеньку мить Тодосько виривув, вхопив повітря і крикнув:

— Петрику, де ти?!

Петрик не виривав. Ні сам, ні з татом. Тодосько знову

пірнув і завертівся у воді. Може, Петрик не годен вернутися до ополонки? Минула ціла хвилина. Тепер не виривав і Тодосько. Над річкою запала тиша. Темну ніч трохи висвітлив сніг, покриваючи сліди кріпака Онуфрія Комарика, його дітей і челядників боярина-ката... Сніг покривав і дві згрібні дитячі сорочки, що лежали біля ополонки.

Вранці прийшли сусіди, проламали лід і знайшли в Брусниці Онуфрія Комарика, а неподалік — його хлопчиків Тодоська й Петрика.

У палаці боярина Стурзи і наступного дня циганський тараф не переставав тягнути гнітючих турецьких мотивів. Вони не оплакували смерть батька і двійко дітей. То були чужі, ворожі мелодії, в яких вила викривлена яничарська душа.

Вислухавши барбовецького кріпака, Дитинка запитав Бурого:

— Що з тим Стурзою?

Штефанко відказав спокійно, врівноважено, як завжди:

— Все сімейство Стурзи у наших руках.

— А сам гармаш?

— Він також, отамане. Я послав до Чорторії три десятки наших повстанців на чолі з Тихолізом. Вони схопили Стурзу й кинули до барбовецького льоху. Маємо поїхати туди і вчинити праведний суд над лиходієм.

— Тоді збирайте людей і гайда, — коротко сказав отаман. — Бояри там уже, мабуть, чекають нас не дочекаються.

Незабаром великий загін разом із Мироном Дитинкою мчав туди, де в чималому льосі сиділи кат Стурза зі своєю родиною та півдесятка боярів, усе-таки вилонених у селах.

Сандул Стурза був гармашем своєрідним... Після того, як убивав винних і невинних, він їздив у свої села. Там челядь відгодовувала для нього телят і свиней. Стурза із захватом брався за улюблену роботу: різав тих тварин і виробляв ковбаси, шинку та інші смакоти. Всі, хто куштував його вироби, не могли нахвалитися, адже гармаш повністю віддавався власному захопленню. У Чорторії він збудував вуджарню¹ й запрошував на поміч майстра-різника з самої Коломиї. Мав від усього того море задоволення.

Тієї зими 1671 року Стурза ледве виривався з Ясс, де вчинилася така веремія, що хай панбиг рятує. Він просто-таки втік на Буковину. Тут почувався у цілковитій безпеці. Його не дуже займали сполошні повстанські дзвони. Воеводського достойника не могла збентежити мишача метушня якихось

¹ Коптильню.

жалюгідних кріпаків. Він — великий гармаш, а це означає, що все живе мусить бокувати й обходити його десятою дорогою.

Стурза прибув разом із джупанесою та двома синами до Барбівців і Чорторії, щоб наробити якнайбільше ковбас та шинки для своєї численної родини. Уже закінчував роботу в чорторійській вуджарні.

Дуже вчасно вдарили морози. Челядинці почали складати задимлене і вуджене в лантухи, щоб потім наладнувати на сани й одвезти до стольного міста.

Та вийшло інакше...

Боярин саме нюхав останню закладку, вийняту з вуджарні. Страшенно любив цей запах і міг нюхати хоч цілий день. Раптом двері відчинилися, чиясь рука схопила його за комір сорочки і так сіпнула, що він полетів ребеліянтам просто в обійми.

Частину ковбас повстанці роздали чорторійським кріпакам, а решту повезли разом із гармашем до Барбівців.

Мирон Дитинка сидів на лаві в опустілій хатині Онуфрія Комарика і радився з побратимами, що робити з катом Стурзою та його посіпаками, загнаними Бурим і Тихолізом до льоху боярського палацу. Отаман був нахмурений і злий. Сказав:

— З ними бесіда має бути коротка — смерть! Стурза убив двох дітей і їхнього вітця. А Комарикова жона блукала після того, як неприкаяна, і теж померла.

Тісна, задимлена хатина наповнилася голосами:

— Правду кажеш, отамане.

— Стурза не має права на життя.

— Він не ліпший від Урсакія. І один і другий живуть у розкошах, тішаються білим світом, а люди — в могилі, — сказав Герасим.

— На них має впасти кара небесна, — промовив Штефанко. Якусь мить подумав і додав: — І людська покара...

Мирон стояв замислений. Він не випадково зайшов до цієї убогої хатини. Вона дорожча і величніша від палацу Стурзи. Протягом багатьох років побував не в одній боярській домівці, і кожна викликала у нього лютість — у розкошах і величі бачив піт і кров своїх братів і сестер. Тепер же йому здавалося, ніби не люди виносять присуд гармашеві, а порожнеча цієї хатини кричить, аби лиходія судити; сліпе віконце, обтягнене міхуром, вимагає кари убивці, двері, покриті інеєм, риплять про те саме, ця жердка, на якій висять сардачки Петрика і Тодоська, волає, аби не випустити Стурзу з рук,

як сталося з Урсакієм; стеля зі сволюком гуде, щоб Дитинка вчинив по-справедливому.

— Цього разу дозволиш нам, отамане, забути про мило-сердя, — сказав Бурій.

— Про доброту й прощення не можна й говорити, — відповів Дитинка. — Ти, Штефанку, підеш зі мною в села, де збираються наші повстанці. Треба там дати лад. Іванко Тихоліз і Петро Кожухар виконають присуд. Упораються без нас.

— Го-го, ще й як! — вигукнув Тихоліз. — Для їхніх світлостей влаштуємо забаву: тягатимуть раків з Брусниці...

— Я певен, що Стурза таки наниже тих раків на свій гонор, — мовив Дитинка і вийшов разом із Бурим надвір.

Вітер з морозом боляче шмагонував в обличчя, і Мирон підняв комір кожуха.

У кожному селі на слово отамана чекала сила-силенна повстанців. Вони мають бути схожі на військо, а не на бранджу грабіжників. Ребеліантів треба звести до купи, зібрати в один міцний кулак. І зробити це за два-три дні. Тихоліз зробить усе, власноручно чинити суд над Стурзою. Тихоліз зробить усе, як має бути. Ненависті до бояр йому не бракує. Особливо після того, як у Чернівцях вони мало не посадили Іванка на палю...

Отаманові ясно уявляється кожен рух Тихоліза. Вихоплює побратима внутрішнім зором разом із Комариковою хатиною з підсліпуватим віконцем, гейби покритим більмом. Хатина ніби сунеться спроквола по зчорнілому снігу разом із побратимами, які там zostалися. Вона наближається впевнено і невідворотно до палацу гармаша, оточеного з усіх боків суворими ребеліянтами зі смолоскипами. Смолоскипи пирскають від лапятих пластівців снігу. Пильна й непідкупна варта розступається перед хатиною, дає дорогу.

Дитинка чує, як у глибині серця весь час ворухиться голос: «Вирок справедливий, бо до мене не долинає тиха й мудра розмова кріпака Онуфрія Комарика та його працелюбної жони Марійки, бо не чую веселого сміху їхніх дзвіночків-хлоп'ят...»

Отаман випускає повід з рук і вдивляється в рухи хатини. Раптом її двері розчиняються нарозтвір і на порозі з'являються судді... Вони сповняють волю отамана... Ось вже йдуть квапливо до будинку гармаша.

Велика зала засвітилася сотнею свічок. Як і позаторік, коли Стурза скликав на бучну забаву буковинських боярів та покутських дідичів.

Дитинка бачить, як Тихоліз різко махає рукою, щоб му-

зики ввійшли до зали. Скільки їх? Двоє зі скрипками, третій — з цимбалами, четвертий — з сопілкою, а п'ятий — з дрибкою.

— Гей, вріжте, щоб аж у п'ятах заскоботало! — велить Тихоліз.

Барбовецькі й чорторійські музики думали, що до зали зайде отаман Мирон Дитинка і весело засміється до всіх — гуляння ж! Але вони швидко розчарувалися: з коридору ввалялася юрма переляканих боярів на чолі з грізним гармашем Сандулом Стурзою. Поруч зі Стурзою йшла його джупанеса й два сини.

Ось який він, головний кат Георгія Дуки... На його широкому обличчі всю увагу забирають неспокійні витрішкуваті очі. Вони лихоманково бігають, шукають, аби за щось зачепитися й знайти порятунк. Голова у Сандула майже лиса, шия — коротка й міцна. Він стривожено розглядає повстанців, ніби хоче дізнатися наперед, котрий з них вирішуватиме його долю. Стурза, щоправда, ледве тягне ноги — після гарячої чорторійської вуджарні дві доби просидів у холодному льосі...

Дитинка приплющив очі. З темряви виринув Мико Циганюк. Почув, що мають судити кривавого гармаша за лиходійства, і попросився залишитися з Тихолізом. Мико відплатить і цьому можновладцеві за віки свого рабства. Він не поклонами запрошував боярів до зали, а заганняв їх туди, мов худобу.

Бояри з жахом з'юрмилися в глибині зали й роздивляються на всі боки, хто на них нападатиме.

На Сандула Стурзу падає голос Іванка Тихоліза:

— Ти, гармаше, притягнений на праведний суд. Спорожніла хатина барбівчанина Онуфрія Комарика звинувачує тебе в тяжкому душогубстві й волає, аби тебе покарати за те, що вона осліпла й оніміла.

Склавши руки на грудях, Стурза ступає вперед і стає навпроти Іванка із зарозумілістю лиходія, якому завжди і всюди дозволено убивати. Мовить згрідливо:

— Я знаю, ти, чоловіче, помічник найсильнішого буковинського розбійника. Я теж не простий боярин, а великий гармаш воеводи Георгія Дуки. Хай буде між нами згода...

— Про згоду, гармаше, побалакаєш з чортами в пеклі. А зараз у цьому залі буде бучна забава, як і позаторік. Ми твої гості, а ти чомусь не хочеш нас нічим пригостити, пошанувати.

— Як це не хочу, славний добродію? — Стурза відчув, що з'явилася соломинка, за яку треба схопитися.

— Звідки нам знати? — вів своє Тихоліз. — Знаємо лише, що позаторік ти наловив у Брусниці раків для покутьських панів, а про нас і не думав. Що, шкодуєш кількох раків для побратимів Мирона Дитинки?

— Де я їх візьму?

У Стурзи затуманилося перед очима.

— Та їх аж кишить у Брусниці, — кинув знічев'я Мико Циганюк.

— Річка ж замерзла... Лід на ній, як залізо.

— Не журись, проламаємо те залізо, зробимо ополонку, то й наловиш. Й сини тобі допоможуть — вони спритні та дужі.

У залі залунало:

— Ра-а-аків, боярине!

— Давай ра-а-аків!

Повстанці так кричали, що здавалося, ніби вони помруть, якщо сьогодні не покуштують раків.

Гармаш збагнув: це і є його вирок. Боярська пиха одразу злетіла з нього, ніби піколи її й не мав. Ураз змалів, затулив своє смагляве обличчя долонями й безпорадно заплакав, усім своїм нищим виглядом викликаючи почуття огиди. Сльози, як горох, котяться по лиці... Зрештою, цього можна було й сподіватися. Кати, звісно, боягузи й шкурники, їхні душі підлі, підступні й слизькі. У хвилини небезпеки їх заливає заячий піт, у них трясуться коліна, вони плямкають язиками у пересохлих ротах. У-у-ух, жалюгідні шельми! А коли їм кажуть убивати беззбройних і безборонних, то враз стають витязями...

Під ногами Стурзи заходила підлога, мов палуба корабля під час шторму. Боярина силоміць витрутили надвір. Зійшлися повстанці, позбігалися барбівчани. Ніхто ж із них ще не бачив, щоб світлий воеводський достойник ловив раки у замерзлій Брусниці.

Стурзу, його синів і челядь разом із управителем квапили до річки. Штурханами і копанцями додавали їм сил. Коли прибули на берег Брусниці, барбовецькі кріпаки закричали:

— Отут була ополонка!

— Хай тут буде й зараз, — мовив Тихоліз.

— Отут знайшли сорочечки Петрика й Тодоська.

— Отут боярин знайде свій кінець, — відказав Іванко.

Повстанці згребли сніг, кількома ударами обухів проламали лід і зробили широку ополонку.

Боярин озирнувся. Довкола нього — море людей. З довбнями, сокирами, шаблями, пістолями й мушкетами. Пронизливий вітер з гір жалив немилосердно. На гармашеві була

тільки сорочка — так його схопили у жаркій чорторійській вуджарні. Він цілковито розм'як, заволав плаксивим голо-
сом:

— Помилуйте, люди добрі, чесні браття-християни...

— Нащо скиглиш, коли треба піймати всього кілька ра-
ків? — спитав Тихоліз і, перевівши погляд на управителя й
челядинців, продовжив: — Ви завжди догоджали Стурзі, тож
не покидайте його в скруті. Це ж вам не первина... Вже зна-
єте, як посилати взимку раки ловити. Отак, як послали Онуф-
рія Комарика з дітьми, пошліть тепер Сандула з його паруб-
ками!..

Управитель і челядинці, ніби побачивши шпарину до
власного рятунку, накинулися на свого недавнього повели-
теля, зігнули в дугу і опустили стрімголов у крижану воду.
Потім схожих на нього, таких же витрішкуватих синів...

Усе це жахне видовисько розгорталося перед внутрішнім
зором отамана, не даючи йому ні на мить спокою. Водночас
Дитинці бачилося, як буковинською землею блукає тінь жони
Онуфрія Комарика, оплакуючи долю своїх дітей і мужа.

Вся Буковина ніби стала величезним казаном, у якому
закипіла пекельна ненависть кріпацького люду. Не було жод-
ного села, де б лишилося все по-старому. Ненажерливість
воеводи Георгія Дуки не знала меж і зупину — його здирни-
ки-бояри довели буковинців до відчаю. Кріпакам зоставалося
одне — тікати до загонів Дитинки. І їм не треба було довго
шукати ті загони. Селами Хотинщини управляли найближчі
побратими отамана — Михайло Бужениця та Дмитро Ластівка.

Бувалого Михайла Буженицю вражала лютість кріпаків.
Вони готові були винищити боярів до ноги. І такі мали на
те вагомі причини. Ось у селі Топорівцях управитель вима-
гав данини для воеводи і ні з чим не рахувався. Його не об-
ходило, що в кріпаків уже ні шеляга за душею. Управитель
був не лише жорстокий, але й хитрий. Колись чув, як на Ук-
раїні управителі та орендарі замикали навіть церкви: не доз-
воляли відправляти службу божу доти, поки кріпаки не спла-
чували їм те, чого від них вимагалось. Людям важко було
дивитися на своїх нехрещених дітей, а парубки й дівчата не
могли одружуватися, бо ніде було шлюб взяти. Сумно стало
в селах. Тому кріпаки натягували жили, аби задовольнити
управителя чи орендаря. Усе це запало в тямку топорівсь-
кому управителеві. Церкву, щоправда, він не замкнув на ва-
женний замок, але вчинив таке, до чого не подумалися й най-
жорстокіші посіпаки: закрив колодами єдину в селі криницю
й поставив біля неї дозорця, аби кріпаки не зачерпнули ані

коновки води, доки не заплатять воеводі Георгію Дуці ще по
одному дукатові.

Михайло Бужениця та Дмитро Ластівка у той час про-
стували зі своїм загonom до Урсакійового села Тарасівців.
У дорозі їх перепинив гурт злиденної бідноти. То були крі-
паки з Топорівців. Вони поклонилися побратимам Дитинки,
і один з них промовив:

— Йдемо до вас, славні ватаги, на скаргу, бо, ади, у То-
порівцях забрали в нас воду.

— Хто забрав? — спитав Ластівка.

— Та управитель.

— Чому?

— Бо ми не маємо що йому дати...

І кріпак розповів про нову данину для воеводи.

Бужениця замислився. Потім сказав Ластівці:

— Треба, Дмитре, зазирнути до тих Топорівців. Там, ба-
чиш, таке діється, ніби на Буковині вже немає Мирона Ди-
тинки...

Село Топорівці було недалеко. Повстанці налетіли, мов
гроза, й захопили управителя та його челядинців зненацька.

Управитель, низенький, горбатенький чоловічок з гачку-
ватим носом та жовтавим обличчям, геть розгубився. Ластів-
ка сказав:

— Веди нас до криниці — треба коней напоїти.

— Аякже, поведу, чесні та любі лицарі. Аякже...

Однак видно було, що управитель геть занепав духом.

Єдина криниця у Топорівцях була покрита грубими коло-
дами. Біля неї вже зібралося кілька десятків повстанців. На
землі лежали четверо дозорців, які не давали людям набрати
води. Їх так відлупцювали, що вони тільки постогнували. Ма-
буть, ніколи уже не захочуть виконувати волю якогось шан-
талавого бевзя.

Управитель заступився за своїх челядинців:

— Ви, чесні лицарі, даремно кривдите моїх дозорців. Во-
ни ж тільки чатували — що в тому поганого? Не знищили ж,
не засипали криницю глиною та камінням... Я поскаржуся
на вас вельможному отаманові Мирону Дитинці. Ми нікому
зла не робимо. Ну, трохи настрахали мужиків. Так вони ж
мусять шанувати волю його величності воеводи Георгія
Дуки...

— А-а, то ти не навчився навіть тепер, чию волю треба
шанувати?! — гукнув Ластівка. Зрозумів: хитрий горбань
хоче звести все до простої балаканини.

Не зілаючи з коня, Ластівка вдарив управителя плазом
шаблі й крикнув роздратовано:

— Ану, забори колоди з криниці!

— Зараз, вашеці, все буде зроблено... Все, все...

Управитель, мов ошпарений, кинувся відтягати грубезні колоди. Не чекаючи, доки він закінчить, до криниці кинулися кріпаки з коновками, курмеями, ключками...

Управитель відійшов і став збоку. Поглядав на все з гордістю служивої людини, що знає собі ціну в цьому селі. Сподівався, що тепер зухвалі розбійники підуть своєю дорогою, але помилився.

Коли біля звільненої криниці зібралося чи не все село, Ластівка оголосив:

— Топорівці повинні мати три криниці, а не одну. Викопують їх управитель та його посіпаки. Де найбільше потрібні криниці?

— На околицях села.

— Ото б добре! Бо восени важко носити воду аж звідси, — почувся радісний жіночий голос.

— Взимку ніхто не копає криниць. Земля ж замерзла, — поскаржився управитель.

— Нічого, гризтимете зубами.

— Коли хочете, погостримо їх, аби вам легше працювалося, — докинув Бужениця.

За короткий час повстанці пригнали на околиці Топорівців численну родину управителя, а також родини найзапекліших челядинців.

Бужениця пояснив коротко:

— Завтра в цей же час криниці мають бути готові. Інакше всі ляжете трупами. Досить вже напанувалися.

Управитель зрозумів: з ними ніхто не збирається панькатися.

— Ми викопасмо ті криниці, — відказав, — аби лише мали потім спокій.

— Дамо вам спокій, не журіться. Про це потурбуються ті, кого ви кривдили.

У цих словах вчувалося щось лиховісне, погрозове. Але думати над тим управителю довго не довелося. Йому дали сокиру, і він почав рубати замерзлу землю. Коли зупинявся, щоб відпочити, над спиною вужкотіли кріпацькі буки. Поводі із челядинцями заглиблювалися в землю. Глину вже кидали в плетені кошики і витягали за мотуззя на поверхню.

Частина не зайнятих біля криниці челядинців понаносили каміння, обтесали його, аби потім викласти стіни, щоб розмокла глина не замулювала дно.

Наступного дня опівдні ще дві криниці відбивали зимове небо Топорівців. Біля тих криниць лежали змучені роботою

і кріпацькими буками челядинці та управитель боярського маєтку. Лежали напівмертві, з жахом прислухаючись, як тріскотіла пожежа... То горіли їхні оселі.

Розділ дев'ятнадцятий

Михальча Хинко дивився з неприхованим почуттям переваги на Апостола Дурака. Адже під його рукою в Орхеї та Лопушні перебувало кілька тисяч заколотників. Крім того, до нього збіглися майже всі кріпаки найкращого, недавно купленого села Сокирян, бо Хинко обіцяв їм дати волю, якщо при їхній допомозі йому пощастить прогнати Георгія Дуку з молдавського стола.

— Я вже маю з ким рушати — голота повірила в мене, — похвалився Хинко, вціпивши зверхній погляд у вічі Дурака, ніби в того не було жодної кріпацької душі. — Велика справа для полководця, коли голота стає на його бік.

— І в мене є багато славних вояків, боярине, — мовив не менш зарозуміло Дурак. Вважав себе князем і не любив, коли йому хтось принизливо цвікав. — До мене прийдуть тисячі кріпаків з Сороківського повіту. Майже всі русини. Це така сила, що дай боже кожному полководцю. Як зведемо твоїх, боярине, і моїх до купи, то буде таке військо, що Дука з своїми греками, албанцями й турками не знатиме, куди тікати. Той турецький грабіжник з найманою збираниною не витримає нашого натиску.

— Так, наша міць залізна, — погодився Михальча Хинко. — Але тільки до Пруту... Коли здибасмося з розбійницькими загонами Дитинки, то все пропаде. Про них мріє наша голота, княже. А це вже зле...

— Розумію тебе, світлий боярине. Але впадати в гризоту не варто. Головне — струтити зі столу Молдавії турецького наймита Георгія Дуку. А там воно якось мусить бути — або ми Дитинку, або він нас.

— Страшенно не хочеться мати до чиніння з Дитинкою. Він занадто хитрий і незалежний від нас. Уже багато років сам собі пан... У нас досить і своїх вояків. Нащо ж злигуватися з розбійниками?

Хинко ніби хотів переконати самого себе.

— Не треба бути надто суворим з розбійником. Його варто використати, але обережно. От і все.

Михальчу Хинка та Апостола Дурака ніби залихоманило. Мали якесь військо і були вневчені, що й Дитинка їх під-

тримає, а це обнадіювало і водночас псувало їм настрої, не давало спокою. Хоч їхні думки щодо отамана більш-менш сходилися, все ж між обома боярами не могло існувати злагоді, бо в душі вони були близькі до взаємної ненависті.

Ріка Прут уже близько, недалеко й село Болотне. Похмурі й мовчазні верховоди боярського заклоту думали, здавалось, про одне: як у недалекому майбутньому перегризти горлянку спільникові, який є водночас і суперником.

Хинко спитав:

— Та що нам робити, князю Апостоле?

Дурак відповів зопалу, ніби тільки й чекав нагоди:

— Все, боярине. Не дозволимо тільки, аби розбійник верховодив і поштуркувався нами.

— Це святе, князю. Не підпадемо під руку розбійника. Такого не може бути. Але про це подейкують...

Хинко показав шаблею на своє військо. Його очі аж розширилися від обурення.

— Оцих пригнало сюди не бажання служити нашим інтересам, князю Апостоле, а бажання бачити Дитинку та його Артемію. Ніби розбійник і його розбійниця — якісь славетні імператори. Наші вояки хочуть стати побратимами Дитинки і передусити до останнього таких боярів, як я і ти, князю.

— Думаєш, світлий боярине, Дитинка може стати воєводою Молдавії?

— А чому би й ні? Таж стіл Молдавії — це крам, який купується й продається. На столі Молдавії вже сидів багатий грек, албанець, єврей, козак, циган... Все це пройдисвіти і злодії. А Дитинка — справжній лицар у порівнянні з ними... Артемія йому до пари — вродлива, розумна і, мабуть, багата.

— Але ж вона біла мітлою по голові воєводу Стефаницю Лупула. Хіба може так поводитися шляхетна людина? — запротестував Дурак. Вважав себе князем і не хотів, аби до нього наближували якихось плебеїв.

— Ми, князю, ненавидимо Дитинку, але в душі хотіли б бути такими, як він... Ми перед ним, як гедзі перед волом.

Запала мовчанка. Хинко знову заговорив:

— Коли Дитинка добереться зі своїми українцями з Буковини до Ясс, то в той же день стане воєводою, бо відомо, що молдавани люблять його... Він обіцяє здійснити їхню давню мрію — бути під рукою руського православного царя. Досі так складалося, що мрія лишалася мрією... — У тоні Хинка з'явилися зловтішні нотки. — Вся Правобережна Україна — під поляками. З поляками ворогують за неї турки... Православ-

ний цар не перелетить повітрям, аби прилучити до себе Молдавію. бо так хочеться молдаванам і Дитинці... Тут, князю, діють інші закони...

— Ми ще не знаємо нічого, — махнув скептично рукою Дурак. Мудрування Михальчі його не цікавило.

Хинко знав, цей фальшивий князь — верхогляд. Тому промовив суворіше:

— Молдавська голота тільки й марить, аби прилучитися до православної Росії. Це правда. Піди, князю, поміж своїх вояків і послухай, про що вони гомонять. Про царя і про Дитинку.

— Ні, це не так, — почав сердитися Апостол Дурак. — Голота прийшла до нашого війська, аби пожитися боярським добром.

— Наші прихильники знають, що ми хочемо вигнати греків, привезених Дукою зі Стамбула, аби стягти гроші, які він позичив у них, щоб виплатити бакшиш візирів і всім достойникам падишаха, — мовив Хинко злостиво.

— Отут ми в цілковитій злагоді, боярине, — сказав задоволено Дурак. — Кріпаки певні, що тепер можна грабувати і безкарно убивати чужинців...

— Ще мусиш знати, князю: невдовзі голота розчарується в Дитинці. Адже він не воює ні проти греків, ні албанців, ні євреїв, а тільки проти боярів. Вважає їх головними ворогами кріпаків. О-о, нам треба його остерігатися. Бояри, що тікають з Буковини, розповідають страшні речі. Отаман убиває, дуже збиткується, виганяє з маєтків, конаків, спалює боярські грамоти на села. Бачиш, князю Апостоле, до чого дійшло молдавське й русинське боярство? З одного боку — скрізь позасідали Дитинка б'є і дихати не дає, а з другого — скрізь позасідали стамбульські пройдисвіти, поскуповували найкращі села, стали багатіями. Декотрі мають до сотні сіл. Тому їх ненавидять усі. А бідненьких, дрібненьких боярчиків є чимало в нашому війську. Сподіваються, що коли ми проженемо чужинців, для них настане щаслива година. Тут вони мають слушність. Ду-маю, великий візир підтримає нас, князю.

— Побачимо, боярине Михальча, — відказав якимось спроквола Апостол Дурак. Він хилився до польського короля, а не до турецького султана.

Михальча Хинко любить турків. Не може забути, з якою ласкою прийняв його сілістрянський паша тоді, коли Василь Лупул полетів догори ногами і йому, боярину Михальчі, треба було рятуватися від розлюченого Георгія Стефана. Він дре-мнув до Сілістри з великими багатствами, награваними в Молдавії. І паша не тільки прийняв його, але й за добрий бак-

пиш домовився з новим воєводою, що той візьме Хинка під крило і зробить своїм достойником. Так і сталося: Георгій Стефан зробив його гармашем. А гармаш, звісно, повинен знищувати воєводських ворогів. І Хинко не мав милосердя ні до кого. Старався заслужити добру ласку воєводи. А за часів воєводства Георгія Гіки був навіть великим сердарем. Як же йому не любити турків, таких щедрих покровителів, опікунів, котрі дбали про те, аби він щось значив у своїй Молдавії?

Апостол Дурак підозрював, що Хинко виношує потаємні наміри стати воєводою, коли вони виженуть Георгія Дуку. Хинка підтримають турецькі покровителі... Але цього князь Апостол Дурак не допустить. Стіл молдавського воєводи мусить належати йому, Дуракові. Недаремно ж він усім розголосив про своє князівське походження — воно дає йому право лізти без найменшого побоювання і на королівський престол Речі Посполитої, а не тільки на стіл якоїсь жалюгідної турецької вотчини — Молдавії. Всі його попередники були звичайними турецькими беями. Тільки він є князь! Він відчує теплий потиск руки польських князів, гетьманів, бо схиляє свою шляхетну голову перед величчю Речі Посполитої. Він попросить у польського короля покровительства. І йому не соромно буде просити — адже рівний звертається до рівного. Якщо падати, то хоч з доброго коня.

У Польщі вже був хотинський перкалаб Стефан Хаджеу. Це справжній поляк, хоч і називає себе молдаванином. Він тілом і душею за польську шляхту та її короля. Хаджеу зв'язує з поляками князя Апостола Дурака. Коли Георгія Дуку проженуть під три чорти, князь знає, що має робити...

Та ось до князя Дурака і боярина Хинка прискакав джура і повідомив, що від розбійника Дитинки прибув боярин Надибайко і хоче бути вислуханий.

— Чудово! — вигукнув Апостол Дурак.

— Хай заходить! — дозволив Хинко.

Надибайко, кремезний велетень зі жвагими й проникливими очима, переступив поріг селянської хатини, в якій бояри зупинилися на короткий відпочинок і палку розмову. Надибайко став перед цими змовниками з таким виглядом, ніби не вони головні призвідці заколоту, а він. Дивився так суворо, що Хинкові й Дуракові видавалося, ніби він от-от кине їм в обличчя якийсь докір, звинуватить їх у бездіяльності. Надибайко ніби й не говорив, а рикав:

— Передусім дозвольте, чесний боярине і світлий князю, промочити горлянку ковтком вина. Те, що скажу, буде вам не до вподоби, бо то правда, а ви правди не любите. Воно спокохне ваші надто спокійні душі. Еге...

Надибайко перехилив горнятко вина і зміряв князя пасмішуватими очима.

— Ви тут бачите тільки стамбульських греків і ненавидите їх за те, що відняли від вашого рота ласі шматки. Так, так... І заздрите, бо воєвода віддав їм найкращі і найпочесніші служби, а вас залишив жалюгідними медельнічерами.

Що це з Надибайком? Чому цей русин поводить себе так безцеремонно з поважними боярами?

Князь Апостол Дурак звівся на ноги й крикнув:

— Досить нам твого казання! Досить!!! Радше скажи, що робить Дитинка й чому його немає в Болотному, як домовилися? Який його стан, яке військо?

— Стан у нього прекрасний, а військо удвоє більше, ніж у вас. Він став карою господньою для всіх боярів на Буковині. Щодня виловлює їх поодинці і заганає під лід раки ловити.

— Які раки? — спитав Хинко.

— Звичайні, річкові.

Надибайко звівся за столом, опустив голову і мовив:

— Ось нема вже на світі грізного гармаша Стурзи. І його синів нема. Всі вони під льодом невеличкої річки Брусниці, бо Дитинка захотів мати на банкеті багато раків. Хотів уподібнитися польській шляхті, що перейняла цей звичай від французьких панів. Дитинка хоче, щоб на Буковині не було жодного, будь то русинського чи молдавського, боярина. Називає їх забородами з ненаситними черевами і жорстокістю в душах. Приходять, мовляв, на Буковину худими, нікчемними, як мухи восени, а через рік-два викохують такі животиська, що ледве носять їх перед собою. Дитинка каже бити їх і виганяти до бісової матері.

— Досить тобі, боярине, лякати нас. За що Дитинка вбив гармаша Стурзу?

— Не вбив, а послав на дно Брусниці раки ловити за те, що Стурза занапастив кріпака і його дітей.

— За нікчемного смерда убити світлого боярина, воєводського достойника? Ну й злодюга!

Надибайко ще налив собі горнятко вина, випив одним духом, витер вуса долонею і сказав:

— Дитинка почуває себе сильним, має численне і вірне кріпацьке військо, поділене на загони, в яких верховодять найлютіші розбійники: Бурій, Тихоліз, Бужениця, Ластівка... Йому служить вірою й правдою вчений звіздар, що приїхав з Італії. Він дивиться на небо і вгадує по рухові зірок, коли Дитинка має ловити боярів. З усіх кінців Буковини до нього йде голода. Кажуть, ніби вже покутські кріпаки тікають на

Буковину від польської шляхти і вливаються в його війсьсько.

— Це дуже зле! — вигукнув князь Дурак, прикипівши очима до рум'янощого Надибайка.

— Всі його реbelieанти на конях і добре озброєні, — вів Надибайко, не звертаючи уваги на ошелешеного Дурака. — Зброю віднімають від боярів або купують її в поляків.

— А де перебуває Дитинка?

— У Чернівцях. Час від часу їде до своїх загонів, особливо коли його кличуть реbelieанти. З ними він лагідний, добрий, щедрий.

— Бо сам такий, як вони! — знову вигукнув з єхидством князь.

— А чому він не приїхав до Болотного? Ми ж домовилися, — спитав Хинко.

— Каже, ще не впорався з своєю Буковиною. Але я так зрозумів, що небагом він розпустить і на всю Молдавію своє кріпацьке море. Нас, боярів, називає дурними й підлими ненажерами, а себе вважає великим паном, бо до нього біжать молдавани навіть із Ясс і просять, аби він зробив їх підданими Московії. А як загарбає Ясси, то нашим боярам аж тоді стане кепсько. Тому треба якнайшвидше розправитися з Дукою і готуватися скрутити в'язи Дитинці.

Бояри, вражені почутим, деякий час мовчали. Надибайко приніс неприємні новини, над ними варто поміркувати, аби не потрапити в халепу.

Двері в кімнату причинилися, і знову з'явився джура князя Дурака.

— Прибув перкалаб Хотинської фортеці. Проситься на балачки.

— Хай заходить! Негайно! — вигукнув проїнятий якимсь незбагненим передчуттям Дурак.

Увійшов худорлявий чоловічок, вельми рухливий, з неспокійними очима. Сполохано зиркав то на Хинка, то на Дурака. Промовив улесливим, тонким, аж трохи писклявим голосом:

— Доземний уклін вам, ласкаві володарі землі молдавської.

— Що, боярине, насилу вирвався живим? — спитав Дурак.

— Звідки? — не зрозумів Стефан Хаджеу.

— Та з Хотинської фортеці.

— Ні, князю, я не був нічим бранцем. Прийшов-им сказати, що мусите вийти з дрімоти. Дитинка став пайсильнішим у світі розбійником. Що йому моя фортеця? Він має свою.

Його фортеця — це всі русини, до яких кожен день прилучаються ще й молдавани.

— О, божечку, яке лихо на наші голови! — вирвалося в Апостола Дурака.

— Не тільки ви маєте це за лихо, але й польські шляхтичі, мої любі друзі, також запитують: «Пане коханий, що ви собі думаєте? Хочете стати рабами власних кріпаків? Хіба можна дійти до такої ганьби? Хамську реbelieю треба знищити вогнем і мечем. Так, як ми зробили з полковником Семеном Височаном і своїм Косткою Наперським. Непереможна польська держава вам допоможе... Чому зволікаєте? Чому рахуетесь з якимось Дукою?»

Після гострих розмов зі своїми прихильниками й приятелями Дурак і Хинко збагнули: треба негайно захопити стольне місто Ясси. І доконче прогнати турецького наймитюгу Георгія Дуку, доки за нього не взявся Дитинка, — тоді гірше буде для боярства. Аж після того нападуть на Дитинку. Щоб був спокій у краї, його можна зробити боярином, а його побратимам-розбійникам довелось б дати по селу. І вони не каламутили б кріпацьке море.

Більше не зволікали. Хинко покликав кмітливого й хороброго орхєянина Босого, якого поважала вся голота, і дав розказ піднімати військо для наступу на греків, албанців і євреїв. Цей похід закінчити пограбуванням найлютішого з греків — Георгія Дуки.

Випали такі сніги, що світу не було видно. Віяв крижаний вітер, але ніхто не покидав війська, яке поспішало до Ясс. Попереду всіх чекало багатство — в першу чергу маєтки тих боярів, що перейшли на бік воеводи. У Дурака й Хинка так розігралася уява, що їм видавалось, гейби Дитинка вже став господарем усіх палаців, побудованих греками, конаків, садіб, а великі бояри, багаті купці, воеводські достойники сновигали по снігу босоніж.

Дурак і Хинко зупинялися тільки біля боярських садіб, власники яких не вийшли вітати їх, великих полководців, що вели звияжне військо до стольного міста. Таких зупинок довелось зробити чимало: доки дійшли до Ясс, то спустошили майже десяток садіб і вбили кількох прихильників воеводи.

Греки, справді, користуючись тим, що на столі Молдавії уже багато десятиріч були їхні країни, мали молдавських боярів ні за що. Це й вивело з терпіння останніх, заронило бажання помститися за зневажену гідність.

Перейшовши Прут, Дурак і Хинко розпалювали люту пе-

редусім проти греків, які їх відтрутили од корита з лакомою поживою.

Георгій Дука теж не спав. Він вирішив розправитися з боярськими заколотниками і послав назустріч свого родича Олександра Бугуша з військом найманців. Воевода виплатив їм до останнього шеляга за службу. Це підбадьорило Бугуша. Він навіть почав горойжитися, та при першому ж зіткненні з противником потерпів важку поразку. Найманці перебігли на бік Дурака і Хинка, які пообіцяли їм виплатити після звиятиги подвійну плату. Ті, що залишилися з Бугушем, вернулися до Ясс і поховалися за мурами воеводського двора.

Георгій Дука відчув, що настав кінець його пануванню, яке так припало йому до серця. Солодко, та коротко... Шкода покидати молдавський стіл. Хоч та Молдавія і маленька, а ти всього-на-всього турецький бей, все-таки приємно називатися володарем держави, вершителем долі боярів та кріпаків. Го-го, коли ти, вчорашній яський крамарчук, проходиш вулицями стольного міста, всі падають на коліна, старі й малі згинаються перед тобою, подивляють тебе. Хіба в цьому немає насолоди? Справжнє щастя — тільки в силі, тільки у владі над людьми. Нічого не пошкодуєш, щоб бути грізним, славним хоча б тим, що можеш постійно перебувати в центрі подій і в центрі уваги людей. О, ти, як бог, можеш карати і милувати, зневажати і нагороджувати. І якщо хтось посягне на твою владу, на твоє могуття, знайдеш тисячу виправдань для найстрахотливіших лиходійств, які вчиниш лише задля того, щоб не блякло твоє відчуття сили.

Якщо хитрощі можна вважати розумом, то Георгій Дука був розумний. Він учився у своїх попередників. Добре знав, що Василь Лупул у важку хвилину біг за порятунком до козаків, покладався на силу їхнього розуму і їхньої руки, на їхню хоробрість. Опинившись між молотом і ковадлом, Дука теж згадав про козаків.

Козаки не мали з ним нічого спільного. Але Дука на це не зважав. Був певен: вони можуть вмирати за його інтереси. Якщо, звісно, добре заплатити. Козацьку хоробрість можна купити за гроші, і він витискає їх з кріпаків, вільних селян, купців і боярів. Потім у лихоманці посилає вірних людей з сотнями кашпуків, аби терміново привели в Ясси загін козаків для порятунку славного молдавського воеводи від ребеліантів. Але теперішні козаки не схожі на тих, що були колись. Кашпуки з грішми взяли, а проливати свою кров за якогось боягузливого воеводу не схотіли. 29 грудня 1671 року вони зіткнулися з боярськими повстанцями і, не втративши жодної людини, відступили за Дністер. Нема дурних —

перевелися. Якщо хочеш бути паном над молдаванами та русинами, гартуй сили і не думай, що злодійством і брехнею довго сидітимеш на карку своїх кріпаків.

Стольне місто Ясси виставилося й оголилося для морозів з вітрами і повстанських юрмищ Дурака і Хинка, які почали страхотливу різанину й пограбування. Гинули греки, євреї, багаті купці й бояри, прихильники воеводи.

Георгію Дуці треба було тікати, перед цим він мав неприємну розмову зі своєю жоною Анастасією. Вона не хотіла їхати до Волощини зі своїм мужем. Якесь нездоланна сила тягнула її до Львова. Так хотіла туди, аж пищала. Адже в місті Лева перебував Георгій Урсакій. Дука не міг виконати її забаганку, бо то означало б, що він свідомо штовхнув жону в обійми Урсакія. З великими труднощами Дуці пощастило умовити її податися разом із синами, доньками, боярами й державним скарбом у мунтянський край.

Сам Дука поки що залишився в Яссах. Він навіть не підозрював, що козаки вже зіткнулися з боярськими повстанцями і повернулися за Дністер. Плакав надію, що близька та днина, коли власноручно стинатиме голови всім дуракам і хинкам, а з кріпацької голови випустить стільки крові, аж весь сніг Молдавії почервоніє.

Замкнувшись у своєму похмурому й холодному дворі, Дука чекав козаків. Якщо вони й не прийдуть, то він особисто від того не постраждає, бо двір оточений надійними мурами і найманцями, кращими з кращих. До того ж, до нього щойно прибув зі Стамбула капуджій-паша, і повсталі бояри не наважаться напасти на Дуку, турецького бей, в присутності високого султанського достойника.

Воевода розрахував точно. Боярські повстанці напали на яський двір, тримали його в облозі три доби, але не змогли покорити, бо не мали гармат. Тоді Дурак і Хинко вирішили спонукати Дуку по-доброму покинути стольне місто й більше ніколи не повертатися до нього. Дванадцять посланців мали переконати Дуку, що він нікому не потрібний в Молдавії, всім обрид і найкраще для нього — це забратися під три чорти. Дука відповів тій депутації гордовито, бундючно:

— Я буду тут доти, доки не навчу розуму дурних молдаванів і русинів... Вони запали мені в душу ще в юності, і я їх ніколи не покину. Навіть якщо доведеться перерізати всім горлянки.

— З любові, твоя величносте? — кинув один посланець.

— Так, з любові... Мені господь показав своїм святим перстом дорогу в цей край. І я буду завжди з молдаванами й русинами, як їхня доля.

Один із посланців сказав по-турецькому, аби зрозумів і капуджій-паша:

— Кажеш правду, твоя величносте... Але треба бути точним і в дрібницях тієї правди. Не забувай, що посадовив на молдавський стіл тебе не християнський бог, а великий падишах... Великий візир накинув на твої плечі кафтан для панування. Так що не чіпляй до себе нашого бога, бо ось світлий капуджій-паша може образитися за свого повелителя — Магомета IV. Не піднось православного бога вище славного султана, бо здохнеш у Семивежній в'язниці.

Капуджій-паша хитнув головою, даючи зрозуміти, що посланцеві слова сподобалися йому. Але турок не став на бік заколотників. Нахмурився, мов осіння хмара, й сердито проказав:

— Бачу, всі ви вірні великому падишахові, але раджу припинити свій негідний бунт проти воеводи, якого, як ви сказали, настановив на стіл цього краю сам сонячний Магомет IV. Негоже чините... Якщо по-доброму, без кровопролиття, розійдетесь по своїх домівках, то великий падишах простить ваші витівки, ніхто не буде покараний.

Найстарший з посланців затято відповів:

— Ми, ясний достойнику великого падишаха, не виступаємо проти світлої Порти, а лише проти цього Дуки та різних греків, яких він привіз зі Стамбула. Хай він щезне з-перед очей молдавського боярства. Тоді буде злагода й благодать на цій землі. Якщо Дука по-доброму не відчепиться од нас, то ми примусимо його силоміць.

— Це розгнівить великого падишаха. А цього вам треба боятися.

Посланці пішли ні з чим з воеводського двора.

Дука не міг дочекатися порятунку. Козаки не йшли. Від придунайського паші теж нічого не було чути. Всі покинули Дуку заколотникам на поталу. Виходу не було. І про це знали Дурак і Хинко. Вони знову послали до двору своїх людей. Ті сказали Дуці:

— Не сторцюйся перед нами, твоя величність, а тікай добровільно туди, звідки прибув. Забирайся геть, доки не пізно. Молдавія ж тебе ненавидить як лютого ворога, а Буковину ти вже втратив — там став воеводою грізний розбишака Мирон Дитинка. Він повиганяв боярів і завів там своє князівство. Всіх б'є, все знищує, спалює і вбиває тих, хто вбив хоч одного кріпака. Йди собі, твоя величносте, завчасно, бо на твоїй душі безліч убитих підданих, — відповідатимеш головою перед розбійником. А він незабаром приїде до Ясс. Бійся, твоя величносте, бо ми не дамо тобі втекти. Русини

дуже люблять Дитинку і хочуть мати його воеводою, а молдавани линуть до нього, сподіваючись, що він поведе їх під захист руських.

— Не може такого бути! — скрикнув Дука. — Світлий падишах пошле яничарів, і вони скрутять в'язи тому Дитинці.

— Доки скрутять йому, то від тебе нічого не залишиться. Подейкують, ніби тої Дитинка дуже любить раки. І тих раків йому ловлять серед зими молдавські бояри. Це — свята правда. Вони прорубують у річці чи ставку широку ополонку і лазають під лід за раками. І ти полізеш, твоя величносте, до знаку так, як поліз твій гармаш Сандул Стурза разом зі своїми синами... Правда, ти завбачливо відправив жону й дітей до мунтянів. Але й ти мусиш тікати туди, якщо не хочеш ловити раків. Мусиш знати, твоя величносте, що у тих мунтянів твоя джупанеса має нового любаса. Її вже не цікавить боярин Георгій Урсакий. І ти вже давно її не цікавиш. Тому біжи швидше рятувати свій гонор. Якщо довго зволікатимеш, то через дев'ять місяців джупанеса народить тобі ще одного сина. Ти ж знаєш, яка у неї вдача...

Посланці слів не вибирали. Знали ж, лайдаки, що воевода у скрутному становищі. Він би залюбки повідбивав їм усі бебехи і повідрізав би язики за таке пащекування, але був безсилий, тож мусив ковати образи й терпіти наругу. Дука з жахом думав про те, що йому доведеться покинути цей любий серцю край, де живуть такі слухняні й роботящі молдавани та русини. Він промовив до посланців:

— Перекажіть Дураку й Хинкові, що я прошу три дні, аби підготуватися до виїзду з Молдавії.

— Отак би й давно! — вигукнув один із посланців.

— Навіщо морочив голову стільки часу? — спитав другий.

Під кінець третьої днини Дука виїхав з двору на розкішному ридвані. Поруч з ним сидів капуджій-паша. Оточений кількома сотнями верхівців, ридван повернув на південь, в керунку Галацу, до мунтянів, а звідти — до Сілістри, де була резиденція Галіля-паші. Дука врятував собі життя, але залишився, мов на підилі.

Із Сілістри Дука послав гінців до візира Ахмета Кюпрюлю, щоб сповістити, що невірні повстали проти великого падишаха. А тими невірними керують злющі гяури — поляки, які вже давно посягають на землі, котрі належать священній Порті.

Апостол Дурак і Михальча Хинко теж не марнували часу. Вони, щоправда, ще не сварилися й не билися, ще не намагалися прибрати один одного з дороги до столу Молдавії, на місце Дуки, та обидва були готові впасти до ніг будь-якого

турка, щоб засвідчити свою вірність великому падишахові. Бо без доброї волі Порти жоден з них не міг стати воеводою. Задля цього Дурак і Хинко посилають султанові Магомету IV скаргу на Георгія Дуку. З тією скаргою виряджають до Стамбула великих і малих боярів і п'ятсот попів. Ця депутація скаржників мала переконати великого візира Ахмета Кюпрюлю в тому, що молдавани й русини не потребують Дуки, бо то хитрий дурень, шкуродер і катюга.

Однак посланці Дуки випередили депутацію Дурака й Хинка і такий бакшиш всунули великому візирю, що той без найменшого вагання послав Дуці новий фірман на панування в Молдавії... У селі Красуї, що в Добруджі, Георгій Дука знову був окупаний на славного воеводу Молдавії.

Окупаний Дука почував себе звиятцем і з усією люттю накинувся на численну депутацію Дурака і Хинка, вистежену його родичем Олександром Бугушем. Неповоротка, вона справляла враження, ніби йде не до Стамбула, а до царства небесного. Бояри, побачивши, що вояки воеводи мчать за ними з оголеними шаблями, уміть порозбігалися по сніжному полю, поспішили до лісу, який чорнів удаліні. Жоден з боярів не наклав головою. Попи ж не тікали. Ступали спокійно, крок за кроком, як пасувало благочестивим. Вони чітко виокремлювалися на білому полі. Хоч би озирнулися, поворухнулись чи послали старійшину попросити милості у воеводи. Де там! Попи, ченці, ігумени різних монастирів понуро просувалися, цілком заглиблені в себе, у світ своїй християнської правоти, з якої ніхто не спроможний був їх вивести. Тиснули п'ятсот хрестів до грудей, переконані, що ті символи християнської віри порятують їх, служителів православної церкви, від жорстокості Георгія Дуки. Над полем літало вороння, неначе вивідувало наміри попів і знову окупаненого воеводи.

Георгій Дука мовчки гарцював на коні. Разом зі своїм родичем Олександром Бугушем він об'їхав піших служителів православної церкви, розглядаючи їх, мов якесь диво, потім повернувся до своїх боярів. Показав пальцем на чорну пляму попів й промовив:

— Важать на моє панування. Несуть плітки Дурака й Хинка до великого падишаха. Вони — мої вороги...

Воевода нахмурився, аж потемнів з виду. Обвів усіх очима й прошепотів:

— А що маю чинити з ворогами? Що?

В душі ворухнулася й відповідь, але він неначе боявся випустити її — притримував у найтемнішому закутку свого серця. Однак довго так тривати не могло. Запитання вимагало

негайної відповіді, остаточного рішення. І Дука відчув: уже не зможе терпіти болючих ударів розбурханої ненависті. Попи зазіхають на його панування в Молдавії?! Кивнув Бугушу, аби той підійшов ближче, й тремтячим від хвилювання голосом сказав:

— Отим крукам, що йдуть каркати на мене великому падишахові, мусиш заткати рота. На віки вічні, Олександре.

— Чим, твоя величносте?

— Землею, Олександре.

— Земля замерзла, твоя величносте.

— Тоді хай чорні круки захлинуться власною кров'ю. То наші вороги, Олександре. Перед богом я відповідатиму.

— Я й тоді буду з тобою, твоя величносте.

— Отаким хочу завжди тебе бачити.

Бугуш ударив коня під боки і ще раз об'їхав чорну попівську юрму. Придивлявся, як вони йшли щільною півтисячною зграєю, майже торкалися один одного, ніби така згуртованість могла порятувати їх від гніву Георгія Дуки. Він же бачив у них не п'ятсот служителів православної церкви, а одну-єдину чорну істоту, що несла чорні наміри й чорні слова до повелителя великої Османської імперії.

З Дукою було півтори тисячі найманців, добре оплачуваних, надійних, відданих своєму володареві. Бугуш вибрав біля тисячі найлютіших, найнемилосердніших. Вишикував у ряди по тридцять верхівців, пояснив, що мають чинити з ворогами його величності, які похмуро й мовчазно йшли попереду, не озираючись і не думаючи про те, що роблять у них за спиною воеводські вояки. Мабуть, священнослужителі були впевнені: зараз станеться велике чудо — господь захистить їх від Георгія Дуки.

Родич воеводи Олександр Бугуш різко змахнув оголеною шаблею. То був знак починати битву. Майже тисяча шабель зблиснула в крижаному повітрі... Найманські ряди рвонули вперед, на чорних ворогів воеводи, обернених до них спинами.

Попи, ченці, монастирські ігумени так швидко і так несподівано потрапили під удари вояків та під ноги їхніх коней, що не встигли й отямитися. Спочатку почувся свист шабель у повітрі, потім вигуки обурення, нарешті відчайні крики й стогони. Але ті крики були дуже короткими, бо ряди верхівців летіли зі скаженою швидкістю одні за одними. Якщо передні не встигали на скаку постинати попівські голови, то це робили наступні. Рядів було багато. Коли вони всі промчали, позаду лишилося моторошне видовисько: велика біла рівнина встелилася чорними трупами. Деякі лежали з витягнутими руками, стиснувши хрести з розп'яттями.

Георгію Дуці ще не вірилося, що все вже сталося. Разом із Бугушем він поскакав до вбитих. Був схвилюваний, але не показував того. Сказав своєму молодому родичеві:

— Дивись, чомусь ці попи не йдуть до царства небесного, а воліють лежати серед поля, аби їх присипало снігом?

— Тих, хто повстає проти твоєї величності, господь не бере до свого лона, — відповів Бугуш.

— Дякую тобі, молодче, за справедливі слова і за те, що твоя рука не тремтіла тоді, коли опускала шаблю на шиї моїх ворогів, — сказав Георгій Дука. — Ти вчинив сьогодні так, як учинив Богдан Хмельницький з жовнірами й синами Калиновського і самим Калиновським під Батогом.

— Тільки як Богдан? — спитав бундючно Бугуш. Після убивства п'ятисот попів він уважав себе великим полководцем.

— Хіба замало? Іншого я не знаю.

— А Цезарь?

— Хто це такий? — закліпав очима Дука. Він був неосвічений, важко читав і з труднощами підписував своє прізвище.

— Це полководець давнини.

— Він теж убив п'ятсот попів?

— Ні, але був рішучим і хоробрим. Ніщо не могло зупинити його на шляху до слави.

Дука лишився задоволений своїм родичем.

Повертався воєвода до стольного міста Ясс під захистом двох тисяч яничарів і понад чотирьох тисяч татарів. До них приєдналися й найманці. Все це військо вів сам сілістрянський паша Галіль, молодий і вельми гарячої вдачі.

Така сила турків і татарів навіювала невеселі думки. Дурак і Хинко не були впевненими, що здобули звиягу, хоч і мали на своєму боці майже шість тисяч чоловік. Галіль-паша вже куплений Дукою, а купленого важко купити. Та заколотники вирішили за будь-яку ціну дійти злагоди з молодим пашею. Задля того послали до нього півтора десятка боярів-бунтівників зі скаргою на Дуку і освідченням в любові великому падишахові. Молдавани й русини готові, мовляв, вірою й правдою служити султанові до гробової дошки, але не хочуть бачити на столі Молдавії гидкого крамарчука, злодія і душогубця. Кричали на всю горлянку:

— Накладемо головою, але не допустимо Дуку до стольного міста!

— Це ж воля великого падишаха! — вислухавши, спокійно прорік Галіль-паша.

— Ми не проти волі падишаха, а проти панування над нами Георгія Дуки.

Криклива депутація так розлютила Галіля, що він звелів яничарам виловити і знищити всіх до ноги. Шестеро було піймано одразу і страчено перед очима світлого паші, декотрі були вбиті під час сутички. Решта порозбігалися.

Таке поводження Галіля-паші з посланцями неприємно вразило і насторожило Дурака.

— Нам доконче треба напасти на Галіля, — категорично заявив він Хинкові.

— Тобто як... напасти? — здивувався Хинко.

— Дуже просто. Дорога до хати, де він розтаборився, відкрита. Ніщо не може нам стати на перешкоді.

Хинко зблід.

— Ні-ні, князю, я люблю великого падишаха і радий йому служити до останнього подиху. Нападати на його достойників? Ні-ні...

Хинко знав: Дурак сподівається на польського короля й польську шляхту, тільки у той бік і дивиться.

— То, може, чекати, доки він передусить нас, як цуциків? Якщо хочеш zostатися живим, то він мусить лягти в землю.

— Ні, князю, великий падишах — наш приятель. І зазіхати на його владу на цій землі — важке лиходійство. Бог нам не простить.

— Коли так, то нам з тобою не по дорозі. Віднині ми не співники, а вороги! — кинув Дурак сердито.

— Коли ми вороги, то мусимо розлучитися, бо наше спільне перебування дб добра не приведе.

— Заколотники мусять бути відважні, відчайдушні, — мовив повчальним тоном Дурак.

Та Хинко його вже не слухав.

Трапилося майже неймовірне. Хинко, щирий слуга і палкий шанувальник священної Порти і падишаха Магомета IV, сів на коня і в супроводі кількох десятків заколотників, які несли за ним награбоване, помчав щодуху до кордонів Речі Посполитої.

Порятунку від улюбленого падишаха і дорогого візира Хинко шукав у польської шляхти!

Дурак очолив своє заколотницьке військо і намагався не дати йому розбігтися світ за очі. Він напав на татарів, але ті посікли їх на капусту.

Князь ледве врятувався. Він теж зрозумів, що його

спасіння не в Стамбулі, а у Львові. й пішов тією ж дорогою, що й Хинко.

Молдавія була встелена трупами — яничари влаштували кривавий бенкет. Оточений ними й татарами, Дука звиятно добрався до столу обітованої землі. Він знову почував себе господарем Молдавії. Але не Буковини. Там був володарем Мирон Дитинка.

Розділ двадцятий

Дитинка знав не про все, що відбувалося в заколотницьких загонах Дурака й Хинка. Але пайважливіше було йому відоме. Ті двоє квапляться захопити. Ясси раніше, ніж туди прибуде його повстанське військо. Великий візир неодмінно окаптанить котрогось із них — того, звичайно, хто буде повороткішим, гнучкішим, хитрішим і більше заплатить.

Однак покvapливисть заколотників не мала під собою ґрунту: Дитинка не збирався покидати Буковину. Це ж його рідний край, прадідівська земля. Та й сил поки що вистачало лише для Буковини. Оборонити її, а відтак прилучити до України. Як було у давнину. Не хотів мати піяких справ з боярськими заколотниками. Знав їм ціну. Жертвувати своїми людьми заради інтересів кривдників рідного народу — важке лиходійство.

Вістові, котрі зв'язували інколи Дитинку з Хинком та Дураком і приносили докладні вісті про події на півдні, більше чомусь не з'являлися. А хіба це не свідчить, що з боярськими заколотниками не все гаразд? Часи ж складні і небезпечні.

Дитинка мовив до Заплітного:

— Мабуть, наші побратими зловили котрогось із вістових. Той, безперечно, сторцювався перед ними, за що й поплатився... Тому вже не приходять.

— Наші люди знають, що не вільно вбивати, — пробурчав Заплітний після короткої мовчанки.

— Це так, але люди є люди... Розсердився котрийсь і забув про розказ. Я певен, Дука не сидить, склавши руки. Мабуть, звивається, як поранений гад.

Дитинка не помилився. Не минуло й п'яти днів від тієї розмови, як перед будинком Дитинки зчинився якийсь гармидер.

Заплітний вийшов на поріг. Серед широкого, очищеного від снігу подвір'я стояли шість пар гарних коней, запряже-

них у сани. З перших саней зіскочив височенний вусатий боярин у теплому кожусі і пустився до дверей будинку з самовпевненим і гордим виглядом. Йому одразу заступили шлях, не даючи зробити й кроку.

— Ведіть до Мирона Дитинки! — кричав Апостол Дурак, відчайдушно проштовхуючись.

Тихоліз сказав голосно, сердито:

— Васильку, цей боярисько стріляв у нас і вбив нашого побратима. Тепер сіпається, як теля на мотузку.

Віддалік стояли Дуракові люди, але вже без зброї й коней.

— Мені потрібно тільки до отамана! — розкрив князь своє вилицювате обличчя, закутане теплим башликом.

— Знаю, куди тобі треба, — відказав Заплітний. — Ти скажи спочатку, що везете на саних?

— Про це може знати лише отаман, — відповів Дурак зі стримуваним обуренням.

— Я теж маю відати про все, — кинув зневажливо Заплітний і звернувся до побратимів: — Зачиніть браму, заберіть у всіх зброю.

— Вже забрали.

— Тоді пильнуйте прибуд, — показав на челядь, що супроводжувала Дурака. — А ти, князю, гайда за мною.

— Йду охоче, але най ніхто не підходить до моїх саней, — сказав з викликом.

— Не журись, награбоване тобою не пропаде.

Заплітний переступив поріг у невеличкий коридор. Прочинив двері до Мирона Дитинки й спитав:

— Отамане, привіяло Дурака. Проситься до тебе.

— Знову? — спитав Дитинка здивовано. Вийшов назустріч і з цікавістю оглянув прибульця. Невже Хинко став воеводою й прислав Дурака повідомити, що Дитинка проголошується боярином і запрошується до воеводського двору?

— Як бачиш... Наші люди хотіли по-доброму побалакати з ним, а він почав стріляти. Убив нашого побратима.

— Убив, князю? — ніби не повірив Дитинка. — За вбивство треба відповідати головою.

— Твій побратим був нещанобливим до моєї шляхетної особи, а я є князь, отамане, ти це добре знаєш.

— Можеш називати себе хоч і королем, але хіба те дає тобі право убивати людей? Кепсько тобі буде цього разу...

Пополотнілий і спантеличений Дурак нічого не відповів. Зрозумів одне: подальша розмова таким тоном дратуватиме Дитинку, а роздратований розбійник може й не зважити на те, що перед ним — русинський князь...

Дурак опустил голову, обм'як. Промовив журливим, тремтячим голосом:

— Не поталанило нам, отамане. Дука виграв, ми програли. Треба тікати до Польщі. Все пропало. Я міг би залишитися на Буковині... Про це хочеться поговорити з тобою.

— Для чого ти тут потрібний? — спитав Дитинка, ніби його несподівано вкололи.

— Даси мені реbelieнтів, і я воюватиму проти Дуки.

— Навіщо тобі воювати?

— Щоб прогнати греків, отамане. Коли стану господарем Молдавії, то будеш у мене великим логофетом.

Дитинка переконався тепер остаточно, що розум Дурака відповідав його прізвищу. Цього недоношеного князя треба б вигнати за двері, але Мирон не втрачав самовладання. Зміряв зухвальця шорстким поглядом і запитав:

— Що там скоїлося з тобою й Хинком?

— Таке, що хай його чорт забере, отамане. Із Сілістри примчав Галіль-паша з яничарами й татарськими сотнями...

І Дурак з подробицями розповів про всі останні події.

— Куди ж подівся Хинко? — поцікавився отаман.

— Утік до Польщі.

— А ти куди тікаєш?

— Теж до Польщі. Але я щиро кажу, що можу повести твоїх реbelieнтів.

— Куди?

— Проти Дуки.

— Ти вже водив.

— Не зашкодить, коли ще раз поведу. З твоїми вояками виграю.

— Багато пір'я та хвали, а літати нічим, — підійшов до Апостола Заплітний і з погордою запитав: — Нащо ти, курячий князю, запльовуєш нам очі?

Дитинка розреготався. Справді, хто стоїть перед ним — дурень чи блазень? Обличчя отамана раптом набрало суворого вигляду.

— Цей курячий князь убив сотні кріпаків у Заводному, а тепер ще й мого побратима і думає, я прощу йому таке лиходійство. Так думаєш, князю?

Василько Заплітний додав:

— Повстанська рада вчинить над тобою суд.

— Як?! Я ж князь! Отамане, хіба ти дозволиш, аби голова судила мене?

— У мене — не голова, а лицарі. Аби-сь знав: лицарі великої любові до рідного краю...

Дурак відчув, що опинився на слизькому.

— Я ж по-доброму прийшов сюди, отамане, — заскиглив перелякано.

— Не бреш, боярине, — крикнув Герасим, який нечутно ввійшов до кімнати й став біля порогу. — Тебе зловили, як злодія, й силоміць притягли сюди.

Апостол Дурак зиркав панічно то на отамана, то на його побратимів, стежачи за кожним їхнім рухом.

— Відпусти мене з богом, отамане. Я ж русинський князь.

— Охоче пушу тебе до бісової матері в гості. Кого ти вбивав разом з Урсакієм у Заводному?

— Там були молдавани й русини...

— І за молдаванів, і за русинів треба відповідати.

Боярин протяг благально руки й промовив тремтячим голосом:

— Ми ж уже давно перепросилися, отамане...

Але той ніби й не почув сказаного. Зміряв боярина зневажливим поглядом і проказав:

— Урсакій був твоїм спільником у лиходійстві і заборгував. Вже розраховувався?

— Так, дав мені вісім волів.

— Не замало?

Блакитний вогонь очей Мирона діяв Дурака до живого.

— На ярмарку воли мають добру ціну.

— За сотні убитих кріпаків ти заробив лише вісім волів? Нікчемний заробіток! Заради цього ти забув, що споконвіку існує добрий звичай — годувати голодних. Ще запорожці, коли заходили в село, де були голодні, давали людям їсти. Вони називали той звичай незрозумілими словами — менса гратуїте¹... А ти спокусився на кілька волів?!

— Урсакій міг нічого не дати, але не схотів сваритися зі мною...

Погане передчуття раптовим спазмом стиснуло горло боярина. Він змовк, утупив очі в отамана й неначе закам'янів.

Заплітний і раніше не міг терпіти Дурака, а тепер утратив витримку:

— Довго з ним балакаємо, отамане. Робимо йому багато гонору.

— Це правда, Васильку. Виведи його й скажи, аби ним зайнявся Мико. Поясни реbelieнтам, хто він є і що вчинив у селі Заводному.

Апостола Дурака одвели на берег Пруту, де Мико уклав його спати в шорстку постіль лютої зими.

¹ Безкоштовний обід, (дарований) хліб, що роздавали в Стародавньому Римі і в середній віці людям, які терпіли від стихійного лиха (лат.).

Бояри порозбігалися, а за ними слідом і управителі їхніх маєтків, орендарі. Більшість повтікало на Покуття до своїх родичів, знайомих та приятелів. Де ще недавно красувалися боярські садиби, лежали купи пощелу, присипані снігом.

Мирон Дитинка став господарем Буковини. Кріпаки були впевнені в тому, ніби сила отамана така велика, що турки й сам воевода з татарами бояться його зачіпати. Отаман, мовляв, може добратися й до самих Ясс та перетворити стольне місто у згаріще.

Якби Дитинка хотів стати бєсм, турки зробили б йому цю ласку. Їх цікавлять тільки гроші, решта ж — не обходить. Буковинці на все згодні, аби тільки з ними завжди був Мирон Дитинка. Вже бачили на своєму віку стільки всіякого, що тепер потерпали від думки, як би не втратити того промінчика, котрий нарешті засвітив і в їхні оселі.

Миронові ж було неспокойно. Галіль-паша вдерся у Молдавію зі своїми яничарами й тисячами татарів. Знав, що це означає для простого люду, — все забирає, все поглинає лиха сарана. Галіль-паша допоможе Георгію Дупі впоратися з молдавськими заколотниками. Коли знищать усе на півдні, тоді кинуться на русинів. Голод доведе їх до шаленства, і вони будуть гірші від вовків...

Дука нізачо не змиряться з утратою цих земель, бо, звісно, Чернівецьчина й Хотинщина — найкращі повіти, густо заселені добрим, працьовитим людом. О, турки не захочуть поступитися й найменшим клаптиком землі — це ж похитнуло б їхню могутню Османську імперію, а вона ж мусить розширюватися і процвітати... Он Польща нічого не робить, лише придивляється, як відкусити котрийсь кавалок турецького царства. Але даремні потуги — Правобережна Україна на оці в Османської імперії. Тому Дитинці треба сподіватися, що незабаром на Буковину посунуть турецько-татарські зграї. Це не буде якийсь миршавий стольник Бучок, а справжні вовки в людській подобі, які не помилюють ні старого, ні малого. Вони не заспокояться, доки не зловлять Мирона Дитинку...

Отаман добре усвідомлював своє важке становище. Тепер не уникнути зіткнення. Треба готуватися до запеклої битви. Він і готується. Постягав до повстанського війська всіх буковинських газд, парубків, гірських легінів. Озброїв їх не вилами й ціпами, а мушкетами, пістолями, шаблями і навіть канонерками. Оточив себе побратимами, як незрушним муром. Сотня вивідачів слідували за кожним кроком Галіля-паші та Дуки. Ними керував Василько Заплітний.

Останнім часом Мирон був вельми стурбований. Не при-

ховував цього перед Артемією й побратимами. Не применшував і своїх сил. Відав, досить сказати слово, і все повстанське військо вирушить на південь.

Міряв широкими кроками простору світлицю й обмірковував кожну звістку про ворога.

Артемія знала думки Мирона. Вона підвелася зі свого стільця, відкинула пасмо волосся з чола мужа і, не зводячи з нього очей, запитала:

— А з України не прийде нам поміч? Послав би туди гінців.

— До Петра Дорошенка?

— Хіба погано?

Легкий рум'янець розлився по її щоках.

Заперечливо похитав головою.

— Було б дуже доречно, люба моя. Та біда в тому, що Дорошенко, ненавидячи польську шляхту, перебіг на сторону турків і кримчаків. Передав Правобережну Україну в руки падишаха. Хіба ж він стане тепер воювати з Дукою? Навіть може нашкодити нам. Той, хто служить нашому ворогові, — наш ворог.

— Це все правда, любий. І що ж робити?

Дитинка поклав обидві руки на плечі Артемії, сказав рішуче:

— Ми будемо битися з турками. Битва буде важка, але її не минути.

Голос Мирона і навіть слова здалися Артемії такими ж, як тоді, коли вирушали на битву з Бучком.

— Люди підуть за тобою. Вони тебе люблять.

Артемія дивилася в блакитні очі мужа із захопленням дівчинки; майже фізично відчувала, як від них струменить сила.

— Знаю, Артеміє. Тому й готовий на все, щоб тільки принести користь нашому люду. Але під час битви може всіяке статися. Котрийсь із побратимів може загинути. Мені боляче думати про те, що їхні діти й родини бідуватимуть...

— Що ти хочеш цим сказати? — спитала Артемія, відчувши, як у неї запашило обличчя.

— Хочу сказати, що у нас є відняті у боярів гроші, Артеміє. У випадку якоїсь біди треба підтримати родини й дітей побратимів. Вони вже багато років служать своєму людові. Це наші браття, Артеміє. Якщо мене не буде на світі, то ти потурбуєшся про долю їхніх дітей.

— Говориш, любий, страшні речі, але, якщо доведеться, виконаю твою волю.

У грудях Мирона ніби розлилася тепла хвиля.

Вивідачі щодня приносили різні вісті. Та всі вони зводилися до того, що Галіль-паша, хоч і розбив доценту залотників, не збирався покидати Молдавію. Мало того, дав повну волю яничарам і татарським чамбулам, аби наситилися грабунками, і ті робили в краї, що хотіли, й ніхто не наважувався стати їм на заваді. Настрашений воевода ніяк не міг прийти до тями і не нарікав, що таке діється на його землях, навіть заохочував до грабунків — то було виявом вдячності за порятунок. Найманці, котрі перебували під орудою Олександра Бугуша, не відставали од турків і кримчаків. Вони мали розказ Дуки садовити на палю всіх учасників боярського заколоту, починаючи з кріпаків і кінчаючи боярами. Нікого не шкодувати, ні з ким не розп'якувати!..

Земля Молдавії вкрилася шибеницями, всюди стирчали палі. Люди тікали світ за очі. Більшість намагалися добратися в гори. Тільки там можна було перечекати страхітливе лихоліття.

Воевода неохоче розмовляв з вірними йому боярами й самим Галілем-пашею про Буковину. Вдавав, ніби там нічого не відбувалося. Скидалося на те, що Георгій Дука прихильний до Дитинки, бо той тлумив боярів і не зазіхав на стіл Молдавії. Та й коли винищити всіх кріпаків у краї, над ким тоді панувати? Не буде з кого й шеляга здерти... Отож вирішив поберегти буковинських кріпаків. То добрі газди, вони ще принесуть йому хосен. А Дитинка нехай трохи потішиться думкою, ніби він володіє Буковиною. Нехай побавиться місяць-два владою воеводи — вона солодка. Дука боявся також, аби Галілю-паші не стала відомою одна жаклива річ: що Молдавське князівство розділене на дві частини. Якщо про це дізнається великий візир, Дука втратить будь-яку вагу в Стамбулі, пропадуть і гроші, виплачені за те, аби його окупали вдруге. Ніхто не повірить у спроможність Дуки бути воеводою, а падишах не захоче й чути про нього. Отоді прийдє справжня біда.

Зима стояла сувора. Від лютих морозів аж тріщали дерева. Але буковинці не боялися: весна вже не за горами. Люди навіть повеселішали. От-от зникнуть сніги з полів, вітри їх просушать, і можна буде орати. Сіятимуть для себе. Ніхто вже не пожене їх на боярське поле. З ними ж Дитинка. Він оборонить своє міцною рукою. То їхня надія, втіха. Загони отамана розставлені в селах аж до Серету, їх будь-коли можна постягати у міцний кулак і вдарити ним по ворожій голові.

Дитинка не рвався зі своїм військом на південь. Його думки заповнювала тільки Буковина. Та березневого дня 1672 ро-

ку трапилось те, чого давно сподівався: до Чернівців із загону Михайла Бужениці та Дмитра Ластівки примчав гонець — Остап Гордило. Варта, яка щільно оточувала двоповерховий будинок, де жив отаман, розступилася, пропускаючи Остапа без зайвих розпитувань.

Гордило схилив голову перед Дитинкою і сказав:

— Отамане, частина війська Бугуша вже біля Пруту, перед Тарасівцями. Бужениця і Ластівка не дають їй перебраться через ріку. Найманці відійшли... Мабуть, спробують в іншому місці...

— Скільки їх може бути? — спитав Дитинка, підсунувши стільця для стомленого Гордила.

— Тисячі дві, не менше, отамане.

— Пантруйте їх. Не давайте можливості перейти Прут. Нищьте їх несподіваними набігами, не приймаючи бою.

Через дві-три години прибули гінці і від Бурого та Курилюльки. З Серету вийшли інші найманці Дуки. Ними командував сам сердар Олександр Бугуш. Вони насувалися на Глибоку.

Це вже було загадкою. Чому Бугуш поділив своє військо на дві частини? Чи не тому, що вивідачі донесли йому, ніби так учинив Дитинка? Що ж, з ним треба помірятися силою. Як видно, Бугуш мріє про славу Цезаря і не надає особливого значення, а може, й не знає, що загони Дитинки перебувають під орудою таких славних ватажків, як Бурій і Тихоліз, Бужениця і Ластівка, Кожухар і Курилюлька. Найбільший і найсильніший загін зосереджений у Чернівцях під командою самого Дитинки. Вдень чи вночі вони готові сісти на коней і кинутися в бій.

Довідавшись, що найманці наступають на Чернівці, Мирон Дитинка вирушив зі своїм загonom на допомогу Бурому й Тихолізу, котрі перебували в селах, близьких до Глибокої.

Бурій і Тихоліз зібрані й напружені, немов дві стріли на міцних тятивах. Вони побачили, як Дитинка простував у долину, зарослу чагарником, вербами й вільхами, і кинулися назустріч. Сніг уже розтанув. Вдень щедро пригрівало сонце. Місцями вже зазеленіла трава.

— Що накажеш робити, отамане? — одразу запитав Бурій.

— А де твій Бугуш? — і собі запитав отаман.

— За цим лісом... Збирається напасти на нас. Це, мабуть, трапиться завтра-позавтра.

— Ми вчасно наспіли, Штефанку. Ми пройшли боком, і Бугуш, здається, нас не помітив. Ти, Штефанку, не будеш

лізти в бійку, лиш відволікатимеш на себе його увагу. Ми вдаримо їм у спину, а ви в лице. Жоден не втече з наших рук.

— Значить, ми з Тихолізом чекатимемо від тебе знаку.

— Так, тим знаком будуть звуки гуцульських трембіт. Аж тоді почнеться справжня битва.

У загоні Дитинки було понад три тисячі повстанців. Він повів їх долиною й зупинився між деревами й чагарниками. Розтаборилися на ніч. На світанку отаман послав вістового до Бурого, і через якийсь час вершники Дитинки вибралися з долини. Ранок потрясли тривожні звуки трембіт, а за ними — й фальконетів. Найманці з жахом помітили у себе за спиною повстанців. Не встигли і на коней сісти та вишикуватися в лави для битви.

Повстанці обох загонів, люті, як звірі, швидко оточили ворога... Небагатьом щасливцям поталанило вирватися з караючого кільця. Серед них був, мабуть, і сердар Олександр Бугуш, котрий мріяв про лаври Цезаря. Серед убитих його не знаходили.

Несподіваним і дивним здалося те, що вояки Бугуша, побачивши довкола себе ліс добре озброєних вершників, навіть не підняли шабель, а тільки стрясали поле битви розпачливими криками:

— Дитинко, не вбива-а-а-ай!

— Ми не хочемо тебе вбивати, пощади і ти нас!

— Пощади-и-и, отамане!

У перші хвилини отаман навіть розгубився. Але швидко узяв себе в руки і навіть чути не хотів про милосердя. Чого ті прибудди прийшли на Буковину? Убивати кріпаків? Важити на життя ні в чому невинних людей? І на його, Миронове, життя? Цей бур'ян треба викосити.

Сполохані коні без вершників бігали по чорному полю, яке вже чекало плуга.

Бурій і Тихоліз зловили кількох боярів і привели їх на високий пагорб, де стояв отаман на своєму білому коні. Дитинка спитав бранців:

— Чому боярин Бугуш поділив своїх вояків на дві частини?

Молодий боярин, сподіваючись правдивою відповіддю врятувати собі життя, відповів:

— Він думав, отамане, ти тримаєш військо лише в Чернівцях. Одна частина мала тебе розбити, а друга, ця, яку ти безжально знищуєш, мала тебе добити. Але вийшло інакше...

— Так, ми випередили цих дурнів, отамане, — весело сказав Василько Заплітний.

— Навіть там, де вони й не сподівалися, — додав задоволено Тихоліз.

— Що ж, хай платять тепер за свою глупоту, — мовив Бурій і гукнув до Тихоліза: — Потім, Івапку, побалакаємо, он тебе хочуть бачити вояки новоявленого Цезаря.

— Дивись, не дасть і з людьми поговорити, — буркнув для годиться Тихоліз і кинувся у гущу битви.

Найманці Бугуша зіскакували з коней, кипурляли зброєю до ніг повстанців, але це не розчулювало отамана. Лиходії відчували загрозливу силу. А якби на їхньому місці були повстанці, то їх зрівняли б із землею. Всі забродили й завоювання ніколи не відзначалися добротою й шляхетністю. Ці найманці нічим не кращі, не шляхетніші. Дука й заплатив їм за чорне ремесло — убивати... Вони знали, чому йшли на ці землі.

Протягом двох-трьох годин на полі тривала жахлива різанина: повстанці червонили ворожою кров'ю зігріту весняним сонцем землю.

Серед убитих продовжували шукати Бугуша, але так і не знайшли. Підлий сердар втік, врятувався.

Повстанці вилучили коней, позбирали зброю. Дитинка негайно вирушив до Пруту. Треба було знищити другу частину Бугушевого війська, котре просувалося вздовж річки до Чернівців. Гінці Бужениці та Ластівки постійно снували по краях, виступали Дитинці про кожен крок озброєних прибудд. Дитинка суворо розпорядився, щоб Бужениця і Ластівка ні в якому разі не переводили свій загін на правий берег.

Отаман був збуджений, навіть зворохоблений звітягою, його аж лихоманило. Крикнув Заплітному:

— Негайно пішли ще гінців до Бужениці й Ластівки, аби вони не дали воєводським драгунам живими втекти на той бік від нашої карі.

Гінці, які прибували з лівого берега, стали проводирями, і отаманові не довелося довго шукати ворожих вояків. Тим більше, що й відстань була невеликою. Через кілька годин гонити лісами й полями Дитинка побачив з високого горба, як виблискують на сонці широкий весняний Прут. Його води ще були сіруватими.

Вивідачі й сюди принесли звістку: найманці чомусь не дуже квапляться до Чернівців, так ідуть, піби три дні не їли. Здається, когось ще очікують.

Дитинка весело розсміявся.

— Вони чекають розказу від свого сердара. Хочуть знати, що робити далі.

— Від нього не буде розказу — його гіпці вже на пебі, — мовив Штефанко Бурій.

Заплітний докинув:

— А ці надпруганські вояки навіть не підозрюють, що їхній дорогий сердар розбитий дощенту. Він дременує з поля битви, а своїх найманців покинув напризволяще.

Повстанці розташувалися вздовж могутньої діброви. Їх багато, кілька тисяч. Отаман звернувся до побратимів, які чекали його розпоряджень:

— Браття, станьмо щільною стіною вздовж Пруту і не даймо жодному найманцеві втекти від покари. Вони не повинні знайти ані шпарки для втечі. Їхній порятунок тільки в прутських хвилях. Той, хто вилізе з води, має загинути на березі. Ми не спустимо з них очей доти, поки вони не зникнуть з нашої землі. Коней забирати, зброю і одягу — також.

— А якщо вони перейдуть на другий берег Пруту? — запитав Герасим.

— Нехай спробують, Герасиме. Там їх чекатимуть Бужениця й Ластівка. Вони вже постараяться, аби ці найманці вбивці не випливали з води.

— Зрозуміло, отамане.

Повстанське військо довжелезним і щільним рядом подалося до річки, попри яку спокійно просуваються вояки Георгія Дуки. Спочатку вони думали, що до них пробирається сам Бугуш, та коли над Прутом розляглася раптова стрілянина, одні кинулися назад, інші рвонули вперед, але всюди їм на шляху стояли повстанці. Відступ по суходолу було відрізано. Лишалася хіба кидатися в Прут і плисти на південь. Наймана воячня аж тоді жажнулася, коли второпала: кожен з тих, хто добирався плавом на лівий берег, був убитий або скошений кулями іншого загону повстанців.

Бужениця й Ластівка теж розтяглися довгим рядом уздовж Пруту і пантрували, аби котрийсь із ворогів не врятувався. Озброєні Дитинкою кріпаки очерствіли від ненависті.

— Оці кати прийшли на нашу землю мордувати людей! — викрикував Бужениця, червоніючи від люті. — Най тепер заплатять нам, браття, за жорстокість і зухвальство!

Річка широченна. У горах ще танули сніги, й дзвінкі потоки зливалися з шумом Черемошу, а відтак Пруту, який аж посірів від злості, бо йому на плечі налізав усілякий непотріб, що зустрічався на шляху. А отут, на південь від Чернівців, поверхня брудної річки покритася людськими й кінськими головами. Вояки спочатку відчайдушно гребли до лівого берега, але, побачивши й там повстанців, різко повертали

назад, сподіваючись, що головна течія підхопить їх і пронесе повз погибель. Борсалися в холодних хвилях, хапалися за кінські гривні, шиї, хвости, за все, що трималося на плаву. Але течія ніби сказилася. Розбурхана, не знала стриму й нічого не випускала зі своїх лабет.

Декому вдалося добратися до старих розсохатих верб, що стояли у воді мало не до верхівки. Лізли на них, хапалися за гілля, ховалися за стовбури, сподіваючись перечекаати небезпеку. Але все було марно — і тут їх знаходила кара. Повстанці Бужениці й Ластівки підпилювали човпами, роздобутими в селах, проколювали списами й шаблями, стріляли з рушниць і пістолів, мов у хижих птахів. Хто метикуватіший, знову сплигували в каламутну воду і здавалися на волю річки.

Там, де Прут робив крутий закрут і повертав ліворуч, течія несамовито вдаряла об берег і безцеремонно викидала разом зі сміттям вояків. Ті дерлися по суходолу, ніби великі мокрі мухи. Повзли зарослою кущами землею, кралися густим чагарником. Однак ні безлисті ще кущі, ні тернова гущавина не могла схвати їх від всюдисущого ока повстанців. Полювання на хижаків тривало. Їх треба було винищувати до останку.

Тих, хто бачив долю таких, як сам, і неохоче виходив на берег, воліючи ліпше триматися течії, ріка несла на південь із шаленою швидкістю.

За плавною завоювання-невдах, очі яких вже вкривалися смертельною поволокою, уважно стежили з берега. Коні повстанців бігли легким клусом вздовж Пруту і супроводжували Бугушеве військо доти, поки воно не захлинулося брудною прутською водою.

Розділ двадцять перший

Олександр Бугуш з'явився у воєводському дворі з двадцятьма охоронцями. Побачивши родича, Дука стиснув кулаки. Йому вже донесли, що найманці, яким нещодавно заплатив півскрині грошей, розбиті Дитинкою дощенту. Тепер зостався з турками й татарами.

— І ти, нікчемний цезарю, не міг упоратися з купкою русинських розбійників? — гукнув розлючено. — Тепер хочеш сказати мені трьома словами, як ти пішов на Буковину, наклав там у штани і втік сюди?

Дуку охопило шаленство.

— Твоя величність, я воював не з розбійниками, а з по-

тужною силою ребеліантів. Таке військо, як у них, можна побачити хіба уві сні...

У Бугуша такий вигляд, ніби він повернувся звияжцем до столяного міста і його не обходить, що скаже воєвода. Зрештою, хай каже, що йому заманеться. Він, Бугуш, щасливий, бо вирвався з лабет Дитинки. Більше не стане на чолі ніякого війська, досить з нього! Попроситься до Дуки в медельнічери і ранками литиме йому, сонному, воду на руки або стане виночерпцем і підливатиме улюблених напоїв в чару його величності, охоронятиме бочки з воєводським вином.

— Тобі воювати лише з попами, — прошипів Дука, натякаючи на недавню розправу зі священнослужителями.

Бугуш не зважав на уїдливі слова воєводи й провадив своє:

— Всі ребеліанти на гарних конях, з доброю зброєю. І їх тьма-тьмуша. Після битви з нами вони ще краще озброїлись. Отаких би тобі вояків, твоя величносте, — з ними б завоював усю Волощину.

Дука побагровів. Родич глузує з нього? Дивись, таке миршаве та безталанне, а хоче повчати. Пнеться в мудреці після того, як занастало кілька тисяч вояків, котрі з'їли йому півскарбниці.

Воєвода налетів на Бугуша, мов розлючений шершень. Тупотів ногами й кричав:

— Звідки у нього військо, цезарю?! Хіба він устиг награвувати стільки, щоб тримати власне військо?!

— Кріпаки самі просяться до нього, твоя величносте, і грошей їм не треба, бо знають, що той Дитинка ненавидить тебе і твого повелителя, падишаха Магомета IV.

— Русини не можуть ненавидіти Магомета IV, він їм наполовину родич...

— Не розумію, твоя величносте.

— Що тут розуміти? Мати ж падишаха — українка.

— Ну й що?

— Нічого... Він не дуже чинить зле українцям. Стримуються...

— Хай буде й так, але це не зменшує ненависті русинів до турецьких поганців. Дитинка дуже небезпечний ворог Османської імперії. До його війська охоче йдуть з півдня молдавські кріпаки — сподіваються, що отаман поведе їх під владу руського царя. Ти повинен знати, твоя величносте: проти Дитинки треба послати турецьке військо.

Олександр Бугуш говорив збуджено, скоромовкою, намагаючись відвернути увагу воєводи від своєї ганебної поразки

чи бодай чимось виправдати її. Дука спочатку був уважний до його слів, але побачивши, що біля них з'явився Галіль-паша і слухає з похмурим обличчям, втратив спокій. Хотілося приховати невтішну правду, принизливу поразку нездарі Бугуша, аби Галіль-паша й надалі думав, ніби тепер в князівстві всюди панує спокій — боярські ж заколотники приборкані, тож настав час яничарам і татарським грабіжникам покинути Молдавію. Але після дурного базікання Бугуша воєвода мусив поводитися інакше. Він вдавано похитав головою. Потім обернувся до Галіля-паші й сказав з обуренням:

— Дивись, посланче мого великого повелителя, що діється на півночі Буковини. Поляки засилають туди зграї розбійників, аби не давали спокою священній Османській імперії. Нам би поміркувати, світлий посланче, як укоськати й цього, третього заколотника, українського лайдака. Він посланий на нашу голову польським королем...

Звичайно, це було вигадкою Дуки. Ворожнечу між турками й Річчю Посполитою він вирішив використати у своїх інтересах. Поляки не цікавилися Дитинкою, як і Дитинка поляками. Між ними не було ніяких зв'язків.

— Розбійника треба втихомирити.

— Правду мовиш, світлий посланче... Спочатку прогнати Дитинку, а відтак спитати польського короля, нащо він калямутить воду на Буковині, яка є частиною Османської імперії. За живого Дитинку не пошкодую й п'яти тисяч цехів, хоч у мене зараз дуже сутужно з грошми, — мовив Дука, міркуючи, як би спонукати Галіля-пашу вирушити зі своїм військом на Буковину й уловити непокірних русинів.

— Думаю, твоя величносте, треба сказати великому візирові, щоб прикрикнув на польську шляхту. Хай не розперізується, — сказав голосно Олександр Бугуш, провівши долоною по своєму одутлому обличчю. Дука зиркнув задоволено — нездара, але, бач, збагнув, що має говорити в присутності султанського посланця.

Галіль-паша якийсь час мовчки ходив довкола них. Сунувся і стискав кулаки. Нарешті зиркнув на Дуку так, немаче різонув лезом, і сказав:

— Нащо великому візирові забивати памороки цими дрібницями? Треба самим зробити так, аби було добре...

Не промовивши більше й слова, пішов геть.

А Дука вже трохи прихильніше продовжував розмову зі своїм родичем:

— Майже все князівство спустошене... Боярство, голода, які пішли проти нас, порізані, повішані. У краї вже й людної немає... Домівки молдаванів і русинів пограбовані

турками й татарами. Ще залишилися Черківеччина і Хотинщина. Там люди ще мають сяке-такє майно. Дитинка порозганяв боярів? Невелика біда! Це те погане зілля, якого не сіють, — воно самосійне.

— І заглушає свого воеводу, — підкинув Бугуш.

— Так, жупине, так. Більше не буде заглушати. Але якщо залишимо Буковину в руках Дитинки, то він запропастить її — прилучить до України і Московії...

— Або проголосить себе воеводою. Зрештою він уже майже воевода, тільки данини ще не платить туркам.

Дука провадив:

— Поляки підтримують його, бо панування Дитинки на Буковині — болючий ляпас для турків. Однак коли пустимо на північ Галіля-пашу, він там усе геть-чисто спустошить... О-о-ох, Олександрє, чому ти не побив розбишаку! — вигукнув з прикрістю воевода. — Як мені важко просити пашу, аби пограбував і Буковину. Залишуся, як голий в терні. Без боярів, без кріпаків... І приїде якийсь капуджій-ага за даниною, за харачем. І за кількою в бік, як кажуть русини. І де ж я наберу тих дукатів?! Моя скарбниця порожня, як турецький бубон. А шельма Урсакий кудись утік. Навіть у лиху годину не допоміг. Ну-у, я це йому запам'ятаю. Він ще потрапить мені до рук.

— Урсакий хоче, твоя величносте, перечекати лихі часи у розкішному Львові.

— Мені ж гроші потрібні, Олександрє!

— Я розумію, твоя величносте, але того багатія і медівником сюди не заманиш — дуже боїться Дитинки. Розбійник познищував усі його маєтки на Буковині — Денисівку, Рогізну, Ленківці, Тарасівці...

— Колись звезду з ним рахунки. А тепер мушу просити Галіля-пашу, аби мчав на Буковину і поклав край сваволі розбійника. Не хочеться, але куди подінешся? Якщо й турки покинуть нас, то Дитинка життя не дасть.

— Його б треба зловити живим, твоя величносте, — підтримав Бугуш. — Розбійник може відкупитися...

— Знаю, Олександрє, він бував у всіх боярів, і кожен давав йому відчипного. Дитинка небезпечний для нас і тим, що має чим заплатити великому візирю, всім пашам і чаушам — від найбільшого султанського зверхника до найдрібнішого песика, котрий бігає по землі Топкапу і бреше на прибульців, аби кинути кістку.

— Що будемо робити, браття? — спитав Дитинка старших повстанських загонів.

На раду зійшлися до просторої світлиці в будинку Кракалії.

— Вивідачі сповіщають, що Галіль-паша йде на нас війською і веде численне військо...

— Те, що завжди робили, — прогудів поважно Бурій.

— Ми вже чекаємо того Галіля, — голосно сказав Кожухар, неначе боявся, що Дитинка не почує його.

— Наші вояки хочуть воювати, — мовив Ластівка, радіий, бо повернувся нарешті до отамана.

— Це правда, отамане, людям треба дати роботу, — докинув Курилюлька. — Вони кажуть, що зійшли з гір на доли не для байдикування, а щоб помірятися силою з нехристами.

— Мусимо вспати і Галілю так, як успали Бугушу, — мовив Тихоліз, який теж не любив мудрувати.

Вислухавши всіх, Дитинка промовив:

— Я це хотів чути з ваших уст. Виходить, нам уже немає про що радитися. Треба йти туркам назустріч.

— Дамо їм такого прочухана, щоб затирили на все життя, — мовив Курилюлька. Він мріяв про мандрівку до недалекого Снятина, де затрималася його Катерина. Княгиня вже купила будинок у Львові, але ще не перебралася туди. Не могла зважитися покинути мужа в небезпеці. Весь час тільки й робила, що думала про нього, майже щодини посилала на Буковину своїх гінців і писала довгі й тужливі листи.

— Віднині, браття, маємо спати зодягнені і взуті, — провадив Дитинка. — Не дозволимо, щоб турок схопив нас голими руками. У нас, щоправда, стільки вивідачів, що кожну годину знаємо, що і де діється. Мусимо бути до всього готовими.

Коли закінчилася рада, Василько Заплітний вийшов з повстанськими старшинами надвір і сказав:

— Під час битви, браття, я завважив таку річ: воеводські найманці намагалися стріляти завжди туди, де стояв білий кінь. Хотіли, кляті, поділити в отамана. За те їм добряче заплатили. Але надалі не сміємо бути дурнями.

— А Дитинка знає про це? — спитав Дмитро Ластівка.

— Сам хвалився мені. Але він пізачо не сяде на іншого коня. І я ніяк не переконаю його, щоб сів на буланого. Може образитися.

— Чим же зарадити?

— Доведеться всім, хто буде коло отамана, а також старшинам знайти собі білих коней, щоб збити ворога з пантелику. У наших реbelieнтів є чимало білих коней, можна з ними помінятися.

У серцях повстанців поселилася тривога, щемка напруга. Навіть страх. Перебуваючи в загонах Дитинки, вони стика-

Дитинка посміхнувся.

— Дякую тобі, Іванку. Будь і надалі пильним.

І Курилюлька й наступні ночі проводив на стінах Цецинської фортеці. Зірки краями неба вздовж і впоперек, обмотували золотими нитками неспокою серця тих, хто намагався відірватися від сірої буденщини і заширяти по-орлиному над землею.

Через два дні Курилюлька знову прийшов до отамана.

— Яку новину маєш, зіздарю? — спитав Дитинка неспокійним голосом. — Хочеш повідати, що яничари зрівняють нас із землею?

— Ні, отамане, — заспокоїв зіздар. — Нині скажу тобі, що ти є улюбленець тутешнього краю, його людей, полів, лісів, гір. Твоя добра доля показує шляхи, по яких мають рухатися зорі, котрі були при твоєму народженні, бачили хату, де пролунав твій перший крик. Ті зорі дзвеніли у криниці, що давала тобі здоров'я. Цілюща вода тієї криниці купала тебе для безсмертя...

Дитинка слухав свого побратима-зіздара, і в пам'яті сплило дитинство, потім молодість, пройдена далекими і близькими дорогами разом із Артемією. Він навіть відчув, що починає розчулюватися, — спогади розслаблювали душу. Спитав:

— Скажи, брате, що буде за кілька днів? Турки й татари не за горами... Що чекає мене й моїх лицарів?

— Зорі, отамане, промовляють весняним леготом, співом птахів на світанку, шумом ялин і криками щойно народжених дітей. Я всім серцем прислухався... У тих словах і співах уловлював глибоченну таїну, яку прагнуть знати люди, — вона ж їх бентежить удень і вночі. Зорі повідають: непрохані гості не зазнають радощів на цій землі, своїх дітей більше не побачать. І ще кажуть, що буде страшна битва, але не проповідаться, хто стане звиятцем... Вони нашіптують нам бути дужими, безстрашними й немилосердними.

Дитинка замислився. Довго дивився на зіздара. Відтак сказав, ніби уточнював сам для себе:

— Звиятцями можуть бути тільки ті, що здатні провизити відвагою й ненавистю.

— У нас є досить сили, щоб прогнати ворога, — втрутила ся Артемія, яка досі слухала мовчки.

— Повстанці не можуть дочекатися того дня, коли Дука потрапить їм до рук, — додав Курилюлька.

Дитинка повеселішав. Зігрів побратима довірливим поглядом.

— Якщо зламаємо турецьку силу, то нас ніхто не втримає на одному місці. За тиждень будемо гостями воєводи.

Вікно кімнати розчинено нарозтвір.

Весняний вітер ворухив гілки дерев, і вони аж виблискували на сонці молодим зеленим листям. Весна наливала снагою серця повстанців. Їх теж, як листу, збільшувалося з кожним днем. Вигляд цих людей навіював думку, що ніхто не спроможний наполохати чи похитнути таку силу, зібрану у Чернівцях і довкола самого міста й пройняту ненавистю до ворога, який насувався.

Очікування не могло тривати довго. Повстанці відчували, незабаром пустяться в похід — до отамана ж щодини прибували гінці з тривожними новинами. З півдня наступало на Буковину кровожерне військо Галіля-паші, не залишаючи нічого живого за собою.

— Отамане, турки вже коло Серету! — крикнув один із вивідачів, зіскакуючи із змиленого коня. — Їх є як сарани. Люди тікають в ліси, села горять...

Ця новина зворохобила Дитинку. Мико привів білого коня, і Мирон поскакав до своїх загонів. Повстанці зраділи. Любили, коли отаман з'являвся перед їхніми рядами, тоді ніби й сили у них прибували. Дитинка заглиблений у себе, але очі — на повстанських шеренгах. Ніби промовляв ними до кожного побратима. Артемія, що була поруч з ним на буланому коні, спитала:

— Що в тебе на серці, любий?

Відповів майже пошепки, неначе молитву проказав:

— Сповідуюся перед ними. Це, може, остання сповідь перед предками слов'янами, яких я бачу за плечима побратимів. Без них моє життя — пустеля. Ріки їхніх днів і років, радощів і смутків течуть крізь серце, витікають переді мною видіннями, гарячими, як кров. Я зводжу руки до їх тіней, жадливо вилловлюю їхню мову: беру слова у пригорщі, притуляю до обличчя і слухаю — серце предків дзвонить і лютує, як розбурхане море. Я промовляю до предків від себе, від тебе, від усього товариства. Кажу їм: «Я ніколи не шукав свого щастя під чужими небесами, бо ви, мої предки слов'яни, лишили нам цю зелену землю, мов дівчину з розквітлим грудьми. Ніхто не має сили підрізати моє коріння...

Між вас зловісна ніч снувала у сутані, брехнею і жорстокістю тиснула на серце, немов млиновим жорном. І чорний птах махав крильми над вашими постелями й колисками ваших дітей.

Ви мусили тікати світ за очі, забираючи в зіниці поля і

дїброви, а мову замикає у сїлванки. Лишали тільки мертвих у могилах. Несли усе крізь бурі й хуртовини, й душа, неначе сарна, заскочена вовками, терзалася страхом, що все те хтось украде й не буде чого передати далеким правнукам і їхнім онукам.

Золота ви нам не лишили, бо золото у вас відняли.

Вороги кидали вам під ноги отруйних гадюк.

Ніч уперлася чолом у гори, хати і дерева — і ні кроку з місця. Долі забаглося нести вас у дрантивій торбі чужого розуму, запихати в шкаралушу згоди і силувати до схиляння перед чужими богами, обгавканими всіма собаками у наших селах. Тих богів зухвало занесли в наш світлий храм і сказали, що наш ладан має диміти тільки їм...»

Білий кінь проходив повз нескінченні шеренги реbelieн-тів, і Дитинка, як ніколи за багато років, почував себе посправжньому щасливим. До нього долинали голоси:

— Що буде, отамане?

— Доки ще чекати?

Зупинявся і відказував:

— Насувається, браття, чорна хмара турків і татарів. І мусимо вчинити бурю, щоб ту хмару розвіяти.

— І сліду від неї не залишимо, отамане! — чулися сердиті голоси.

Отаман поштиво вклонився реbelieнтам. Його оточили побратими, багаторічні помічники. Було вирішено: два великі загони перебуватимуть під орудою Бурого з Тихолізом і Бужениці з Ластівкою. Третій — очолений самим отаманом — триматиме з ними постійний зв'язок при допомозі численних гінців, вістових-одчайдухів Кожухаря.

Очікувана днина настала.

За розказом отамана повстанське військо осіддало коней. Вивідачі повідомляли, що татарські зграї ще казяться селами, грабують їх. Скидаються на жакну збиранину голодних злодюг.

Галіль-паша ніби й не цікавився татарами, а турбувався лише яничарами, їхня увага має повністю бути націлена на буковинських реbelieн-тів. У вирішальну хвилину він враз збереться із силами і вцілить, як важений камінь, у Дитинку.

Повстанське військо займало вигідну позицію. Кілька днів тому Дитинка вибрав у Годинівці місце для бойовища і тепер розташував там свій багатотисячний загін. Ліси захищали його від турецького ока.

Мирон не спішив нападати на турків. В останню хвилину у нього народилася думка накинутися на нехристів тоді, коли

їхні ряди будуть у цілковитому безладді. А те безладдя мають вчинити триста повстанців, очолених Герасимом. Вони окремо сховалися у віддаленому лісі. Отаман дасть їм знати, коли мають діяти, тобто напасти на яничарський тил. Нароблять галасу й примусять Галіля-пашу розвернутися й напасти на них. Герасим, відбиваючись, відступить до лісу. Саме тоді Дитинка, разом із правим і лівим крилом, ударить турків у спину. Коли паша спохопиться й усвідомить свою помилку, більшість його яничарів стануть кривавим місивом під копитами повстанських коней.

Однак Галіль-паша настував обережно. Його не покидала підозра, що десь тут зачаївся Мирон Дитинка, про якого на Буковині і в Молдавії розповідають дивовижні речі.

Яничари ж були самовпевнені і благодущні — йшли, мовляв, не проти війська, а проти збіговиська зухвалих розбійників.

З гострим напруженням Дитинка спостерігав з-межи дерев за рухом турецьких вояків. Коли Галіль-паша звернув на дорігу, що вела повз ліс, Мирон різко махнув рукою. Той рух примусив кожного вістового здригнутися і рвонутися, несучи волю отамана передовсім Герасимові, а потім Бурому та Бужениці.

Удалині, де вибікували сотні Герасима, гуцульські трембіти гучно провістили громовицю. Герасим люто накинувся на яничарський тил, відтіснив татарську кінноту, заступив їй шлях. На зораному полі розпочалася кривава сутичка, яка тривала недовго, бо татарські гурти, збиті з пантелику, кинулися навітки.

Галіль-паша, вражений раптовою навалою повстанців, прийняв сотні Герасима за основне військо Дитинки. Паша мало не тріскав від обурення — значить, вивідачі приносили фальшиві вісті, не сказали ні слова, що в Мольниці чигають загони буковинців, які поклали собі за мету позбавити його татарської кінноти. Отак у вирішальну годину він опинився в потемках, на полі битви його можна штовхати, схопити за ніс, як хлопчика. Галіль казився від образи й приниження.

Дитинка крикнув на весь голос:

— Ге-с-ей, браття, бийте басурмена!

Білий кінь отамана ударив копитами і неначе вилетів з лісу. Лунко билосся серце Артемії, яка не відставала од свого мужа. За ними чвалом песлися тисячі повстанців. Вони так нестримно і невідпорно натискали з усіх боків, що турки розгубилися, — їх звідусюди косили, немов траву. Вибиті з сидел турки падали додолу, під копита розгарячених коней.

Повстанці клали їх цілими купами. Від гримкотіння сотень мушкетів котилася луна, сповіщаючи буковинські села, ліси, поля і гори про велику битву.

Бужениці з одного, а Бурому з другого боку пощастило ввійти міцним клином між турецькі й татарські ряди, відокремити їх і пробитися до Дитинки. Побачене вжахнуло: отаман, зціпивши зуби, несамовито орудував шаблею. Його жупан був пошматований, шапка злетіла з голови. Від нього не відступали Заплітний, Артемія, Курилюлька і Мико. Неподалік завзято бився скривавлений і лютий Кожухар.

— Отамане, відійди он туди! — твердо мовив Заплітний, показуючи на невисокий пагорб. — Треба порядкувати битвою, а не кривавити свою шаблю.

— Заберіть Артемію! — кинув отаман.

— Без тебе не відійду! — скрикнула Артемія, вистрілюючи в яничара, що рвався до Мирона.

— Отамане, тебе впізнали! — почувся стривожений голос Тихоліза. Він пробився до Дитинки, що перебував ніби в киплячому казані. — Повертай коня, отамане!

Хоч довкола билосся зо два десятки вершників на білих конях, усе ж Дитинку можна було запримітити здалеку. В будь-якому оточенні він виокремлювався своєю поставою, мужньою вродою. І біля нього весь час була Артемія.

— Артеміє, відійди! Тобі нічого тут робити, — лунав благально і голос Бурого, який теж проклав собі дорогу до отамана.

Та Мирон і Артемія не зважали ні на чиї прохання й вимоги. Чи не злочин стояти осторонь, на горбку, коли настала для всіх вирішальна година? Обое відчували радість від усвідомлення того, що б'ються поруч зі своїми побратимами.

Галіль-паша оборонявся, але не відступав. Зарозумілість і самовпевненість не дозволяли йому зробити крок назад. Він швидко вирізнув з-поміж інших Мирона Дитинку, зосередив на ньому свою увагу і дійшов переконання: битва почала розгорятися за отамана. Галіль-паша знав одну нехитру істину: щоб перемогти військо чи подолати народ, треба передовсім позбавити проводиря, ватажка. І, розуміється, знищити кумирів і святощі, яким поклоняється той люд.

Жадання схопити Дитинку живцем заповонило гарячого пашу — Дука ж обіцяв добрячу нагороду. А молодому Галілю страшенно потрібні гроші, багато грошей. Уявив, як цей завзятий розбійницький ватажок вужем звиватиметься біля його ніг. О, то буде велике свято для боярства у стольному місті Яссах, коли він подарує воеводі живого розбишаку, який сіяв жах на Буковині і в Молдавії протягом багатьох років.

А боярська втіха мусить перетворитися в дукати, талари, золоті цехіни...

Замір паші був без труднощів розгаданий повстанцями. Його зграї весь час пнулися, щоб оточити реbelieнтів, серед яких перебував Дитинка зі своєю жоною. Решта повстанського війська ніби анітрохи не цікавила Галіля. Та довкола отамана зібралися найхоробріші і найвідчайдушніші побратими, що, здається, аж тепер розпочали справжню січу. Ще ніколи, мабуть, їхні шаблі не орудували так завзято.

— Бий, Іванку, турецьку скверну! — вигукнув Бурій, який і тепер не визнавав іншої зброї, крім мочуги. Вона вже вся червона від ворожої крові, але не знає спочинку.

— Ми турків сюди не просили! — кричав Кожухар.

— Не давай нехристам дихнути, звідарю! — підбадьорював Бужениця Івана, який бився поруч.

Пролунав владний голос Дитинки:

— Нас обходять, Штефанку! Підтягни людей і дай магметникам своє благословення!

— Без твого благословення аллах не прийме їх у своє царство, — додав Бужениця. Однак його жарт не викликав сміху, хіба здивування, бо ж ця вельми поважна людина не визнавала жартів, особливо в такі напружені хвилини.

Розпалені битвою, Ластівка і Кожухар робили надлюдські зусилля, щоб відокремити пашу від решти ворогів, що напірали на купку побратимів довкола отамана.

Всюди стояло оглушливе ревіння дикої різанини. Відстань між Дитинкою і Галілем-пашею зменшувалася. Отаман відчував на собі ненависні і жадібні очі паші. Нарешті погляди їхні схрестилися, як мечі. В очах Галіля палала не наситність хижака і неприховане бажання безтурботно пожити на світі за рахунок свого супротивника, якого можна продати боярам, немов худобину на ярмарку. Він обмацував отамана прискіпливо, докладно, неначе хотів визначити наперед, скільки за нього вдасться вторгувати. Чи бачиш? Цей простолуд горнеться до розбійника, мов до якогось божества, оберігає його, як скарб! Якщо Дитинка потрапить йому, Галілю, до рук, то битва, вважає, виграна.

Очі Дитинки теж гарячково перебігали по молодому паші. У них був вираз одного-єдиного почуття — ненависті. Тієї великої ненависті, що зібрала з усіх сіл Буковини тисячі людей, озброїла їх і вивела на годинівське поле. Отаман теж хотів узяти пашу живим. Він віддав би його браттям — русинам і молдаванам, аби ті добре розгледіли, яка мерзота топить їхню землю, яке сміття скуповує наших людей у татарів і вже сотню літ торгує ними. Дитинка кине Галіля-па-

напружений, а це чомусь несподівано припав обличчям до кінської шиї, його права рука розслаблено звисала, хоч і не випускала шаблю з дамаської сталі, подаровану йому колись Тимошем Хмельницьким.

Минула коротка мить. Ідкий дим оповивав бойовище. Повстанці, засліплені ненавистю до турецьких напасників, ніби сп'яніли в шаленстві битви і не усвідомлювали того, що діялося довкола них. Усі були націлені на Галіля-пашу...

Від страхітливої думки Артемія закам'яніла, похолола. В нестямному відчаї заволатала:

— Миронку, що сталося?!

Її розпачливий зойк тонув у загальному крику, галасі, дзенькоті заліза. Але його почули... Спочатку десятки, за мить сотні, а за хвилину — тисячі побратимів, що в осяяному весняним сонцем доокіліли билися з турками й татарами не на життя, а на смерть. У несамовитому буревії, звихреному над годинівським полем, стояв неймовірний крик, скажений рев повстанців — вони квапилися до свого отамана, який був у небезпеці.

Дитинка притулювся до гриви білого коня і, здавалося, ось-ось кине́ться у гущу ворогів. Його ж правиця не випускала шаблі. Артемія пробралася майже впритул, зробила надлюдське зусилля і опинилася на білому коні. Підняла Мирона, обійняла його лівою рукою, схопила й повід. Миронову шаблю засунула в піхви, а з-за пояса витягла пістоль і піднялася на стременах.

З усіх боків збіглися побратими. Нестримна хвиля ніби залізних вершників кинулася туди, де яничарською стіною був оточений Галіль-паша. Білого коня, на якому сиділи Мирон з Артемією, теж підхопила могутня течія.

Турки запекло відбивалися. Та повстанців з'юрмлює так багато, що опір помітно ослаб. Артемія, не витираючи сліз, яких не в силі була стримати, різко приострожила білого коня, вдерлася в скопище приголомшених яничарів і вистрілила в Галіля-пашу з пістоля.

Паша захитався в сідлі, схопився за груди. До нього кинувся Штефанко Бурий і так огрів мочугою, що світ блиснув Галілю іскрою в очах і в ту ж мить погас навіки, а сполоханий кінь рвонувся вбік. Паша випав із сідла, але нога заплуталася у стремені, і кінь поволік його по яничарських трупах.

Кривава січа не стихала. Турки відчайдушно відбивалися. Їх уже не цікавила доля паші — кожен дбав, аби самому врятуватися.

У тому ревищі Артемія немов упала у глибоку й тлуху

прірву, з якої не було вороття. Вона ніби не усвідомлювала, що трапилося. Її очі безтямно блукали по обличчях побратимів, благали допомоги. Страшно було глянути в ту безодню горя і болю.

До неї підійшов Василько Заплітний. Взяв білого коня за вуздечку і, захищений кількома побратимами, вивів його за межі поля битви. Зіскочив із сідла й обняв отамана, притуливши своє розгарячене чоло до його грудей. Стримуване ридання стиснуло горло. Насилу вимовив:

— Прощай, брате... Ми всі тебе любили. Ти житимеш, я це чую...

Дитинка розплющив очі, ворухнув устами.

— Дякую тобі... І побратимам. Йди бити турків. Зачекаю... Потім... Артемія...

Слова вже не підкорялися йому.

Заплітний скочив у сідло і помчав туди, де кипіла битва.

Артемія пригорнула притихлого мужа. Нічого не могла збагнути. У голові переплуталися всі думки. Розстебнула гаплички його жупана.

Біла грива коня почервоніла, а на його грудях горів на сонці червоний струмок.

У свідомість Артемії настирно проривалася підозра, що життя Мирона тане. Довкола ні душі... Десь за лісом жорстока битва, долинають крики, постріли. А тут у вишині перебивається пісня жайворонка — небо ж над землею таке блакитне, як очі Мирона Дитинки.

ПРО АВТОРА

Михайло Григорович Івасюк народився 25 листопада 1917 р. в м. Кіцмані на Буковині в родині селянина-бідняка.

У 1939 р. закінчив румунську гімназію в Чернівцях і поступив на філологічний факультет Чернівецького університету, з якого був виключений. В листопаді 1939 р. переходить у Радянський Союз. Вчився на курсах середніх медпрацівників і протягом усіх воєнних років працював фельдшером. По війні повертається на Буковину, викладає французьку мову у Кіцманській середній школі. У 1949 р. закінчив заочно факультет іноземних мов Чернівецького університету. Нині — доцент кафедри історії української літератури Чернівецького університету.

З 1949 р. постійно виступає з віршами, парисами й оповіданнями. У 1957 р. вийшла його перша повість «Чуєш, брате мій», згодом виходять книги: роман «Червоні троянди» (1960), збірка оповідань «Відламана галузка» (1963), повісті «Двобій» (1967) та «Весняні громовиці» (1970), романи «Вирок» (1975) та «Балада про вершника на білому коні» (1981), «Пташка піднебесна» (1984).

Збирав, упорядковував та вивчав фольклор Буковини, видав збірки: «Казки Буковини. Казки Верховини» (1968), «Чарівне горнятко» (казки Покуття, співавтор С. Далавурак, 1971), «Казки Буковини» (1973). Виступив як співавтор книг публіцистики: «Два життя» (1969), «Джерело нашої сили» (1974).

ПРО РОМАН «БАЛАДА ПРО ВЕРШНИКА НА БІЛОМУ КОНІ»

Роман «Балада про вершника на білому коні» вийшов у видавництві «Карпати» в 1980 році. Це початок художньої оповіді про історичну постать селянського ватажка періоду пародно-визвольної війни 1648—1654 років Мirona Дитинку. Як зазначає у післямові до книги доктор історичних наук професор В. В. Грабовецький, Дитинка «підняв у 1654 році грізне повстання селян на Північній Буковині, що складалася в той час з двох великих повітів — Чернівецького й Хотинського. Серед історичних документів, які дійшли до нас, маємо цікаву лаконічну згадку молдавського літописця Мирона Костіна. «Піднявся в ті часи розбійник, — пише він, — а саме Дитинка, який у всіх на виду, явно без перешкод ходив по Хотинському і Чернівецькому повітах і управляв селами. Воевода Стефан післяв (проти нього — В.Г.) стольника Бучка з багатьма служилими людьми, які розгромили його (Дитинку — В.Г.) і всіх його людей розсіяли». З цього фрагментарного, але важливого літописного повідомлення видно, що буковинський ватажок Дитинка зумів організувати і надихнути на боротьбу з молдавськими та українськими боярами маси пригнобленого народу, як і Семен Височан на Покутті в 1648 році.

Хоч в історичних джерелах, як видно, мало даних, проте в романі М. Івасюка широко висвітлюються ті важливі події, дається розгорнута картина тогочасного життя.

З самого початку роману автор тримає народного ватажка у полі зору, веде мову про його дитинство, зростання, участь у справах багатого, кмітливого й неспокій-

ного буковинського купця Григорка Голубого, розповідає про любов Дитинки до вродливої, мужньої й ніжної Артемії. Це кохання дає привід Дитинці проявити на повну силу свої духовні якості — рішучість у діях, людяність, чесність і вірність рідному краю та його людям. А рідний край є не тільки тлом, на якому розгортаються події, це й щемкий біль і невтишиме сподівання на світлу днину».

Литературно-художественное издание

Михаил Григорьевич Ивасюк
РЫЦАРИ БОЛЬШОЙ ЛЮБВИ

Роман

(На украинском языке)

Художник Михаил Михайлович Томчаний
Ужгород, издательство «Карпаты»

Редактор В. Т. Дзьоба
Худож. редактор В. О. Томашевський
Техн. редактор М. Р. Черкашина
Коректор С. С. Павлик

ИБ № 1776

Здано до склад. 31. 03. 87.
Підписано до друку 11. 06. 87. ББ 02269.
Формат 84×108¹/₂. Папір друк. № 1.
Звичайна нова гарнітура. Висок. друк.
Умов. друк. арк. 13,02. Умов. ф.-відб. 13,49.
Облік.-вид. арк. 15,42. Тираж 30000 пр.
Замовлення № 510-7. Ціна 1 крб. 10 к.

Видавництво «Карпати».
294000, Ужгород, пл. Радянська, 3.
Львівська книжкова фабрика «Атлас».
290005, Львів-5, вул. Зелена, 20.

123

Івасюк М. Г.

Лицарі великої любові: Роман / Худож. М. М. Томчаній. — Ужгород: Карпати, 1987. — 242 с.: іл., портр.

Новий роман українського радянського письменника з Чернівців вводить читача у події другої половини XVII століття, коли після визвольної війни українського народу (1648—1654 рр.) на Північній Буковині посилюлась боротьба трудящих проти соціального і національного гніту. З його сторінок постануть уже знайомі за попереднім романом «Балада про вершника на білому коні» постаті — оборонець народних інтересів Мирон Дитинка, його мужня і ніжна дружина Артемія, їх вірні побратими, а також нові герої тих часів.

I 4702590200-047
M215(04)-87 52-87

84Ук7-4